

A MEZŐGAZDASÁGI FOGLALKOZTATÁS BŐVÍTÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI VIDÉKI TÉRSÉGEINKBEN

Szerkesztette: Biró Szabolcs,
Székely Erika

Szerzők: Biró Szabolcs,
Hamza Eszter,
Molnár András,
Rácz Katalin,
Székely Erika,
Tóth Kristóf,
Tóth Orsolya,
Varga Eszter

Opponensek: Czene Zsolt
Makó Csaba

Felelős kiadó: Kapronczai István

Szerkesztőbizottság: Biró Szabolcs
Juhász Anikó
Kapronczai István
Kemény Gábor
Mihók Zsolt
Popp József
Potori Norbert

Kiadó:
Agrárgazdasági Kutató Intézet
H-1093 Budapest, Zsil utca 3-5.
Postacím: H-1463 Budapest, Pf.: 944
Telefon: (+36 1) 476-3060
Fax: (+36 1) 476-3304
www.aki.gov.hu
aki@aki.gov.hu

ISBN 978-963-491-575-1 (Agrárgazdasági Könyvek sorozat)

Nyomda, kötészet: Primerate Kft.
© Agrárgazdasági Kutató Intézet

Minden jog fenntartva. A kiadvány bármely részének sokszorosítása, adatainak bármilyen formában (nyomtatva vagy elektronikusan) történő tárolása vagy továbbítása, továbbá bármilyen elven működő adatbázis kezelő segítségével történő felhasználása csak a kiadó előzetes írásbeli engedélyével történhet.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	5
Adat és módszer	7
A mezőgazdasági foglalkoztatást meghatározó tényezők	11
Makrogazdasági környezet	11
A munkapiac közgazdasági jellemzői	13
A mezőgazdasági foglalkoztatást befolyásoló tényezők	14
A bővítés eszközei	17
A mezőgazdasági munkaerőpiac kínálati oldala	21
Gazdasági aktivitás és foglalkoztatás a vidéki térségekben	21
Jövedelmi viszonyok, szociális helyzet	29
Mezőgazdasághoz kötődő munkanélküliség	31
A mezőgazdasági munkaerő piaci alapú kereslete	35
Vállalkozások a vidéki térségekben	35
A munkaerő-felhasználás ágazati jellemzői	38
Piaci kilátások, várható munkaerőigény	42
Diverzifikált tevékenységek	46
Rugalmas foglalkoztatási formák	50
Mezőgazdasági támogatások és állami elvonások	55
Szociális alapú munkahelyteremtés	59
Visszatérés a munkaerőpiacra	59
Szociális gazdaság	64
Szociális földprogramok	64
Szociális szövetkezetek	67
Termelés saját fogyasztásra	69
A mezőgazdasági munkahelyteremtés hatásai vidéken	73
Összefoglalás	79
Summary	83
Kivonat	87
Abstract	87
Mellékletek	89
Mellékletek jegyzéke	89
Hivatkozások jegyzéke	113

Bevezetés

Az elmúlt tíz évben a foglalkoztatási lehetőségek a vidéki térségekben¹ tovább csökkentek, nőtt a munkanélküliség, a népesség egyre nagyobb hányada szorul a szociális ellátórendszerre. A vidék népességmegtartó képességét leginkább az ott élők foglalkoztatási, jövedelemszerzési lehetőségei határozzák meg. Kutatásunk célja, hogy a vidék és az agrárágazat munkaerőpiaci helyzetéből, változásaiból kiindulva feltárjuk a mezőgazdasághoz kötődő munkahelyteremtési lehetőségeket. Arra keressük a választ, hogy reális-e a mezőgazdasághoz kötődően a foglalkoztatás bővülésével számolni. A foglalkoztatás „formájának” (piaci alapú, támogatáson alapuló vagy szociális) megfelelően meghatározzuk és – ahol lehet – számszerűsítjük a bővítés kínálati, illetve keresleti oldalának potenciális szereplőit.

A foglalkoztatás jelentős bővítésének alapja a makrogazdasági növekedés. Erre való tekintettel sorra vesszük az elmúlt évtizedben a makrogazdasági folyamatokra ható legfontosabb tényezőket, valamint összefoglaló helyzetképet adunk a jelenlegi gazdasági környezetről. Vizsgálatainkat a továbbiakban elsősorban a mezőgazdasági alapanyagtermelésre szűkítjük, a piaci és a nem piaci alapú bővítési lehetőségeket mérjük fel. Abból indulunk ki, hogy a foglalkoztatás bővítésének leghatékonyabb módja a tartós munkahelyeket teremtő piaci alapú lehetőségek kihasználása, ugyanakkor az elsődleges munkaerőpiacról kiszorulóknak számára elsősorban a szociális jellegű munkahelyteremtés jelenti az egyetlen kapcsolatot a munka világával.

A kutatás során az alábbi alapvetésekből, hipotézisekből indulunk ki:

1. Általános tendencia, hogy a szűken vett mezőgazdasági ágazat a fejlett országokban, így Magyarországon is létszámkibocsátó. Ezért a mezőgazdasághoz kötődő foglalkoztatás bővítésének lehetőségeit részben a hagyományostól eltérő, ún. atipikus formák (különösen az önfoglalkoztatás és a részmunkaidős foglalkoztatás) szélesebb körű alkalmazásával, a többfunkciós, a termelésen túl az ökoszociális funkciókat is magában foglaló mezőgazdaság kialakításával érhetjük el.
2. A foglalkoztatás bővítése, a munkahelyteremtés nemzetgazdasági szinten és a mezőgazdasághoz kötődően is több formában valósulhat meg, amely formák között átfedés, átjárhatóság lehetséges.
 - 2.1. A fenntarthatóság szempontjából a legkívánatosabb forma a piaci alapon történő munkahelyteremtés, ennek kell mind nagyobb arányban teret nyernie, azonban ez a jelenlegi piaci viszonyokat tekintve elsősorban magas hozzáadott értéket teremtő tevékenységdiverzifikációra épülve, a piaci kereslethez igazodó munkaigényes ágazatok (kertészet, állattenyésztés, ültetvényes gazdálkodás) fejlesztésével növelhető.
 - 2.2. A jelenlegi (a mezőgazdaságban is előforduló) feketemunka kifehéritésével „statisztikai” értelemben nőhet a foglalkoztatás. A tapasztalatok szerint azonban ez inkább a foglalkoztatás csökkenését eredményezi. A legális foglalkoztatás terjedését a támogatásokon túl a munkajogi és adózási szabályozórendszer is jelentősen befolyásolja.
 - 2.3. A piaci alapú foglalkoztatás mellett megvalósuló, a munkaerőpiaci kapcsolat megtartását szolgáló szociális alapú foglalkoztatásba főként az állami források bevonásával a helyi közigazgatás által is támogatott foglalkoztatás tartozik (például a közfoglalkoztatás). A foglalkoztatás szociális célú bővítésénél a gazdasági hatékonyság mellett a társadalmi hasznok számbavétele is szükséges.

¹ 2010-től az Európai Bizottság a nemzetközi (elsősorban OECD) és korábbi tagországi tapasztalatokat felhasználva egységes lehatárolást léptetett életbe. Az új módszer 1 km²-es négyzetrácsos felosztás alapján – 300 fő/km² népsűrűségi küszöbértéket alkalmazva – megyei szinten alkalmaz. Magyarországon városi kategóriába csak Budapest tartozik, átmeneti térség: Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, Hajdú-Bihar, Komárom-Esztergom és Pest megye, a többi megye alapvetően vidéki térségnek minősül.

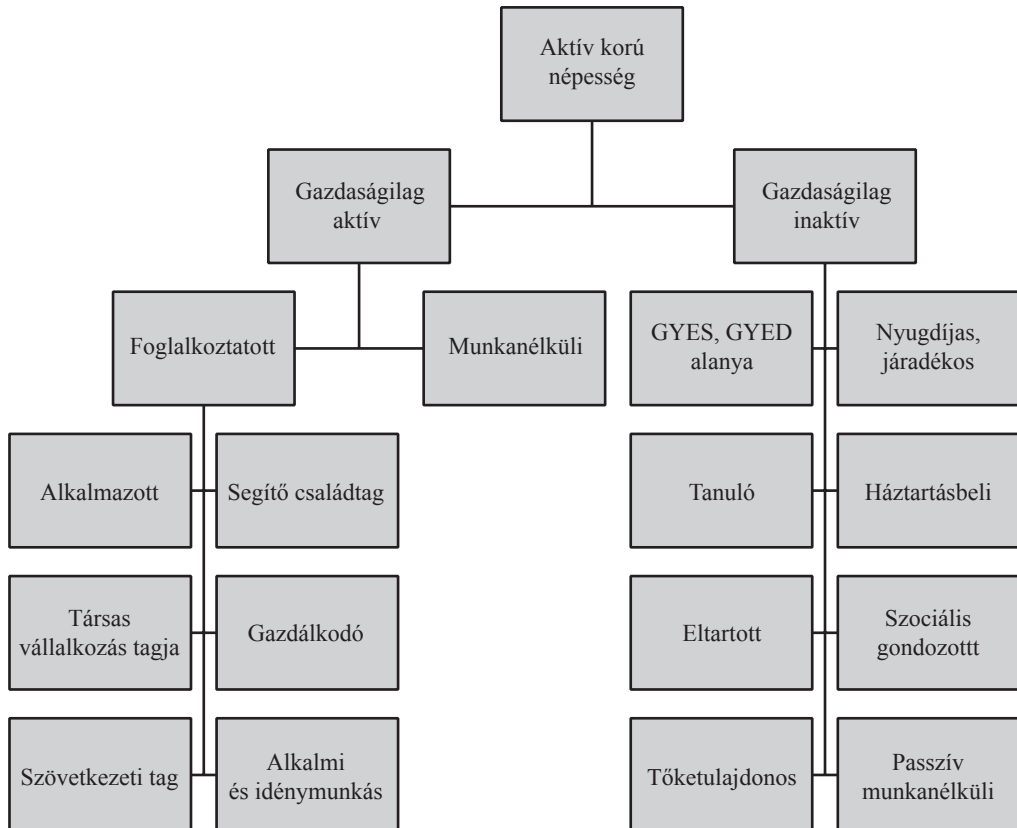
A foglalkoztatás bővítésének minden formájára az alábbi horizontális megállapítások érvényességét is vizsgáljuk. A mezőgazdaságban:

1. a jelenlegi termelési struktúrában, az erőforrások eloszlását is figyelembe véve, a munkaerő-felhasználás és a jövedelem – az ágazat csökkenő foglalkoztatási szerepe miatt – tartósan elsősorban a piaci kereslet bővülésére alapozott magasabb hozzáadott érték előállításával növelhető.
2. a piaci kereslet bővítése Magyarországon csak egy jól szervezett vertikális és horizontális integrációkra alapozott teljes élelmiszerláncban valósítható meg, amelyben az elsődleges felvevőpiacot jelentő hazai élelmiszeripar felvásárló erejének növelése kiemelt jelentőségű.
3. az ágazathoz kötődő munkahelyteremtés az EU-2020 stratégiájában preferált zöldgazdaságfejlesztés, zöld foglalkoztatás kapcsán is egyre inkább előtérbe kerül, különösen az energetika, környezetvédelem területén.
4. a versenyképes termelést lehetővé tevő új technológiák alkalmazása megköveteli a munkaerő szakmai felkészültségének javítását, ismereteinek bővítését is.
5. a statisztikai adatokból nyomon követhető és egyre nagyobb problémát jelentő vidéki elvándorlást figyelembe véve a mezőgazdasági és vidéki munkahelyteremtésnek az életminőség javításával a vidék népességmegtartásában, a szegénység leküzdésében kulcsfontosságú szerepe lehet.

Adat és módszer

Kutatásunk során először a munkaerőpiac kínálati oldalát vizsgáljuk, az aktív korú népesség különböző szegmenseit azonosítva választjuk ki a foglalkoztatás bővítésének fontosabb célcsoportjait (1. ábra).

1. ábra: A munkaerőpiac kínálata

Megjegyzés: Aktív korú: a 15–64 éves népesség. Foglalkoztatott: GYES, nyugdíj és tanulás melletti munka is.
Forrás: KSH

A tanulmányban használt, a mezőgazdasági foglalkoztatáshoz kapcsolódó fogalmak meghatározásait fogalomtárba gyűjtöttük (1. melléklet). A továbbiakban a hazai mezőgazdasági foglalkoztatás elemzéséhez rendelkezésre álló statisztikai adatforrásokat mutatjuk be, majd ismertetjük a kutatás során felhasznált és alkalmazott vizsgálati módszereket.

A mezőgazdasági tevékenységet végzőket több statisztikai adatgyűjtés is vizsgálja (2. melléklet). A munkaügyi statisztikában a mezőgazdaságra vonatkozó részeket különítettük el, míg a mezőgazdasági statisztikákból a munkaüggyel foglalkozó adatokat használtuk fel. A népszámlálás keretében gyűjtött információk közül a mezőgazdasági munkavégzéshez kapcsolódó adatokat értékeltük. A munkaügyi statisztika a nemzetgazdaság egészében vizsgálja a foglalkoztatást.

A munkaügyi statisztikák körébe tartozó főbb adatforrások:

- A munkaerő-felmérést (MEF, *Labour Force Survey*) a KSH 1992-től a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) fogalmi rendszerének megfelelően végzi. Véletlenszerűen kiválasztott háztartásokat tartalmazó minta alapján a népesség gazdasági aktivitásáról gyűjt és közöl részletes adatokat. A foglalkoztatottak, a munkanélküliek, a gazdaságilag aktív és inaktív népesség meghatározása összhangban van a népszámlálás fogalomrendszerével.
- A nemzetgazdaság munkaerőmérlege a teljes népességgel gazdasági aktivitás szerint számol el, és szorosan kötődik a nemzeti mérlegrendszer többi eleméhez. Az adott év elején (január 1-i állapot) rendelkezésre álló munkaerőt és a ténylegesen foglalkoztatottak számát hasonlítja össze. A foglalkoztatottságra és a munkanélküliségre vonatkozó adatok forrásai az éves és évközi intézményi munkaügy-statisztikák, a lakossági munkaerő-felmérés és a népszámlálás adatállományai. A mérleg ezen kívül több adatforrást is szintetizál². A felmérés a 20 fő feletti vállalkozásokra, valamint létszámtól függetlenül a költségvetési szervezetek teljes körére terjed ki³.
- A munkaerő, a munkanélküliség és a kereseti viszonyok kiadványai – regionális, megyei és ágazati szintű megfigyelést is lehetővé tesznek. Részben a KSH, részben pedig a munkaerőpiaci szervezet (Foglalkoztatási Hivatal) adatgyűjtéseire épülnek.
- A népszámlálás a lakosság teljes körére kiterjedő, tízévenkénti felmérés, amely a munkaerő mennyiségi és minőségi jellemzőit, illetve ezek térségek, településtípusok szerint elkülönülő sajátosságait elemzi. A lakosság gazdasági aktivitás szerinti besorolásánál az ILO definícióit alkalmazza, a munkanélküliséget azonban nem vizsgálja olyan részletesen, mint a munkaerő-felmérés.
- Mezőgazdasági munkát (azaz gazdasági haszonszerzés érdekében végzett növénytermesztési, állattenyésztési, erdő- és vadgazdálkodási, halászati, növényvédelmi, növény-egészségügyi, vagy talajvédelmi tevékenységet) végzők közé a népszámlálás az alkalmazottként, tagként, saját területen önállóként, valamint alkalmi és idénymunkásként munkát végzőket sorolja. A népszámlálások közti időszakokban a mikrocenzus ad információt a témakörben.

A foglalkoztatáshoz kapcsolódóan a mezőgazdasági statisztika alábbi adatgyűjtései is rendelkezésre állnak:

- A gazdaságszerkezeti összeírás, az Európai Unió alapvető mezőgazdasági adatszolgáltatási rendszereként két adatfelvételi típusból áll. A tízévenkénti, teljes körű alapösszeírásból, az Általános Mezőgazdasági Összeírásból (ÁMÖ, *Agricultural Census*) valamint a közbenső időszakban 2-3 évenként ismétlődő reprezentatív Gazdaságszerkezeti Összeírásból (GSZÖ, *Farm Structure Survey*). A felmérés a foglalkoztatáshoz kapcsolódóan a társas és az egyéni gazdaságok munkaerő-felhasználását részletezi.
- A mezőgazdasági számlarendszer (MSZR, *Economic Accounts for Agriculture*) az Integrált Gazdasági Számlák Európai Rendszerének részeként az agrárszektor egészét összevontan kezelő rendszer, amely primer adatbázisokból nyeri az információit. Fő célja a termelési folyamatok bemutatása és az elsődleges jövedelmek elemzése. Mutatói közé tartozik a mezőgazdasági munkaerő input, amelyet Éves Munkaerő Egységben⁴ (ÉME) is kimutatnak.
- Tesztüzemi rendszer (FADN) az EU adatgyűjtési rendszerével egyező, országos kiterjedésű, reprezentatív adatbázis. A vizsgált üzemkör a legalább két európai méretegységet elérő egyéni gazdaságokból és gazdasági szervezetekből áll. Az üzemek földrajzi elhelyezkedésük, méretük és termelési profiljuk figyelembe vételével kerülnek kiválasztásra. A rendszer kialakítása és működtetése az Agrárgazdasági Kutató Intézethez kötődik. Tanulmányunkban a tesztüze-

² Például a gazdasági szervezetek regisztere, az Országos Egészségbiztosítási Pénztár, az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság, valamint a Foglalkoztatási Hivatal statisztikái.

³ A mérleg az egyes nemzetgazdasági ágazatok foglalkoztatási adatait 1998-tól már nem jeleníti meg, így ettől kezdve a mezőgazdaságban dolgozókra vonatkozóan sem találhatók benne részletes információk.

⁴ *Annual Work Unit* (AWU) az EU ajánlása szerint évi 1800 munkaórának megfelelő főmunkaidős mezőgazdasági munkavégzés.

mekben folyó adatgyűjtés munkaügyi vonatkozásait (például a munkaerő száma, ledolgozott munkaideje) is felhasználjuk.

A tanulmány egyes fejezeteiben felhasznált konkrét adatforrásokat és vizsgálati módszereket az 1. táblázat foglalja össze.

1. táblázat: A kutatás során használt adatok, vizsgálati módszerek

Fejezet	Felhasznált adatok forrása	Vizsgálati módszer
Adat és módszer	Szekunder adatforrások: • Szakirodalom • Statisztikai adatgyűjtések módszertanai • Jogszabályok	• Szakirodalom feldolgozása • Statisztikai adatgyűjtések módszertanának áttekintése • Dokumentumelemzés
A mezőgazdasági foglalkoztatást meghatározó tényezők	Szekunder adatforrások: • Szakirodalom • Statisztikák • Jogszabályok	• Szakirodalom feldolgozása • Dokumentumelemzés
A mezőgazdasági munkaerőpiac kínálata	Szekunder adatforrások: • Szakirodalom • Statisztikai adatgyűjtések: - Eurostat adatok és kiadványok (<i>Employment in Europe</i> 2001, 2010) - KSH adatok és kiadványok (ÁMÖ 2000, 2010, STADAT, Munkaerőfelmérés, Népszámlálás 2001) - Foglalkoztatási Hivatal munkanélküliségre vonatkozó adatbázisa	• Szakirodalom feldolgozása • Statisztikai adatok felkutatása feldolgozása, elemzése • Foglalkoztatási Hivatal statisztikai adatainak feldolgozása, elemzése
A mezőgazdasági munkaerő piaci alapú kereslete	Szekunder adatforrások: • Szakirodalom • Statisztikai adatgyűjtések: - Eurostat adatok és kiadványok (<i>Employment in Europe</i> 2001, 2010) - KSH adatok és kiadványok (ÁMÖ 2000, 2010, STADAT, Munkaerőfelmérés, Népszámlálás 2001) - Mezőgazdaság adózásához kapcsolódó jogi szabályozás - ILO adatok - OECD adatok	• Szakirodalom feldolgozása • Statisztikai adatok felkutatása, feldolgozása, elemzése • Dokumentumelemzés • Szakértői becslés
Szociális alapú munkahely-teremtés a mezőgazdaságban	Primer adatforrások: • Foglalkoztatási Hivatal szakértői • Megyei Kormányhivatalok Munkaügyi Központjainak tisztségviselői • Szekunder adatforrások: • Szakirodalom • Foglalkoztatási Hivatal munkanélküliségre vonatkozó adatbázisa • Eurostat adatok • Jogszabályok	• Szakértői interjú • Szakirodalom feldolgozása • Foglalkoztatási Hivatal statisztikai adatainak feldolgozása, elemzése • Dokumentumelemzés
A mezőgazdasági munkahely-teremtés hatásai vidéken	Szekunder adatforrások: • Szakirodalom • Részfejezetek (1.; 2.; 3.; 4.) eredményei	• Eredmények összevetése • Szakértői becslés

Forrás: AKI Vidékpolitikai Kutatások Osztályán készült összeállítás

A mezőgazdasági foglalkoztatást meghatározó tényezők

A fejezetben az elmúlt évtizedben jellemző legfontosabb makrogazdasági folyamatokat, illetve azok hatásait összegezzük. Ezt követően bemutatjuk a munkaerőpiac általános közgazdasági összefüggéseit, majd a Magyarországhoz hasonló gazdasági-társadalmi berendezkedésű fejlett országokban a mezőgazdaság foglalkoztatási szerepét befolyásoló tényezőket vizsgáljuk. Sorra vesszük azokat a lehetőségeket, amelyek a foglalkoztatás szintjének megtartását, esetleg növelését eredményezhetik. Az elvi lehetőségeket a foglalkoztatás bővítési formái szerint (piaci alapú, támogatott, illetve szociális célú) külön tárgyaljuk. A mezőgazdasághoz kötődő munkahelyteremtés részletes, számszerűsített, illetve gyakorlati példákkal illusztrált lehetőségeit a későbbi fejezetekben mutatjuk be.

Makrogazdasági környezet

A nemzetközi makrogazdasági folyamatok 2000 és 2010 között a gazdasági konjunktúraciklus 2006–2007. évi tetőzését követően – 2008–2009-ben erős makrogazdasági válságot átélve – a gazdasági folyamatok gyors és erőteljes ingadozásához vezettek. A bankközi piacon elérhető források mennyiségének jelentős visszaesése, a növekedés hajtóerejét jelentő hitelek drágulása a bruttó hazai termék (GDP) globális növekedési ütemének 2008-ban 3 százalékos, 2009-ben pedig további 0,6 százalékos visszaesését eredményezte. 2009-ben a fejlett világ recesszióba került, és a feltörekvő országok gazdasági növekedése lelassult. A fejlett országok 3,2 százalékosra becsült teljesítménycsökkenését a fejlődő világ 2,4 százalékos gazdasági növekedése nem tudta ellensúlyozni.

A fejlett gazdaságokban elsősorban a bruttó állóeszköz-felhalmozás csökkent, valamint megváltozott a finanszírozási kínálat, a visszaeső külső és belső kereslet a beruházások – 2008-ban kisebb mértékű – 2009-ben viszont 12–15 százalékos csökkenését okozta. Felgyorsult a fogyasztói árak emelkedése, a kőolaj ára egy év alatt kétszeresére, a mezőgazdasági termékek és az élelmiszerek ára valamivel mérsékeltebben nőtt. Visszaesett a fogyasztás színvonala. A csökkenő profitok és a külső forrásokhoz való hozzáférés nehézségei miatt 2008-ban megtört a közvetlen külföldi tőkebefektetések tartós emelkedésének tendenciája. A fogyasztás és felhalmozás csökkenése a külkereskedelmi forgalmat is visszavetette. A válsággal sújtott években a kereslet csökkenése elsősorban az iparban jelentkezett. A legaggasztóbb a foglalkoztatottság hanyatlása és a munkanélküliség növekedése volt, 2008–2009-ben világviszonylatban 27 millió munkavállaló veszítette el állását. A válság megfékezésére és a pénzügyi rendszer stabilizálására több országban kormányzati beavatkozásra került sor, ami a kieső kereslet pótlására kialakított támogatáspolitikát követően növelte a hiányt, a mentőcsomagok felduzzasztották a költségvetési deficitet. Számos ország a nemzetközi szervezetek segítségét kérte. (KSH, 2010a)

Magyarország gazdasága 2000 és 2006 között éves szinten 3,5–5 százalékkal bővült, 2007-ben a növekedés 1 százalékra mérséklődött. A világgazdasági válság 2008 végén érte el Magyarországot, hatására a gazdaság stagnáló állapotba került, 2009-ben pedig már jelentős mértékben visszaesett. A kereslet 2008 negyedik negyedévében az előző év azonos időszakához képest 2,5 százalékkal csökkent, a vállalkozások finanszírozási lehetőségei szűkültek és drágultak, gyengült és erősen ingadozott a forint árfolyama. A fiskális folyamatok hatására 2009-ben a kiadások mérséklődtek, az államháztartási hiány az EU-tagság óta először került az EU-27 átlaga (6,8 százalék) alá a GDP-hez mért 4 százalékaival. Az EU-tagországok közül továbbra is a 4. legmagasabb hiányt – Olaszország (115,8 százalék), Görögország (115,1 százalék) és Belgium (96,7 százalék) után – Magyarország regisztrálta. A bruttó hazai termék 2009-ben mintegy 6,3 százalékkal, a külső kereslet 4,5 százalékkal, a háztartások végső fogyasztása 6,7 százalékkal, a bruttó állóeszköz-felhalmozás pedig 6,5 százalékkal esett vissza egy év alatt.

A mezőgazdaságot tekintve a bruttó hozzáadott érték volumenének 2008. évi 54,3 százalékos növekedését 2009-ben 17,5 százalékos visszaesés követte, ami 0,6 százalékponttal járult hozzá a GDP csökkenéséhez. A termelés visszaesése leginkább az exportorientált feldolgozóiparban volt megfigyelhető. A szolgáltatási szektorban elsősorban a gépjármű- és járműalkatrész üzletek forgalma, a szálláshely-szolgáltatás, valamint a vendéglátás esett vissza. A pénzügyi szektorban mérséklődtek a hitelintézetek által nyújtott szolgáltatások (például új hitelek kihelyezésének) díjai és jutalékeredményei, a működési költségek a bevételeknél gyorsabban növekedtek. A belföldi keresletet meghatározó háztartások végső fogyasztása – a fogyasztási kiadások közel 8 százalékos visszaesése, a válság keresletszűkítő hatása, valamint a kormányzati megszorító intézkedések, illetve a negatív lakossági várakozások következtében – 6,7 százalékkal mérséklődött. A 2006-tól lanyhuló bruttó állóeszköz-felhalmozásban 2009-ben 6,5 százalékos visszaesés mutatkozott. A 19 nemzetgazdasági ág közül 15-ben csökkent a beruházások volumene, leginkább a feldolgozóiparban (mintegy 15,2 százalékkal). (KSH, 2010a)

A külkereskedelmi forgalomban az áruk és szolgáltatások, ezen belül a termékek csökkenése volt meghatározó. A gazdaságok összefonódása, a termékek széles körére kiterjedő beszállítói kapcsolatok miatt a visszaesés minden régióban és egyidejűleg következett be. Bár 2008-ban Magyarország külforgalmának volumene több mint 4 százalékkal növekedett, az utolsó negyedévtől – az erős külső dekonjunkcióra következtében – drasztikusan csökkenni kezdett. A kivitel volumene 2009-ben 12 százalékkal, a behozatalé 17 százalékkal mérséklődött. A legjelentősebb visszaesést a gépek és szállítóeszközök áruőcsoport szenvedte el. Az általánostól eltérő, „fordított” tendencia érvényesült az élelmiszerek, italok, dohánytermékek áruőcsoportban, ahol a válság hatása kevésbé volt érzékelhető. A gabonafélék 2008. évi rekordtermésének köszönhetően az export volumene 2009 második feléig növekedett.

A 2009. év további részében bekövetkezett csökkenés miatt a forgalom összességében nem változott. A hús és húskészítmény kivitele mindkét évben emelkedett, a zöldségféle és gyümölcs exportja ellentétesen változott (2008-ban nőtt, 2009-ben csökkent). Az állati takarmány behozatala 2008-ban átlag feletti, a zöldségféle és gyümölcsé átlag alatti mértékben növekedett, 2009-ben viszont már mindkettő jelentősen mérséklődött. Magyarországon először az árukereskedelemhez szorosan kötődő szállítási szektor, majd az üzleti szolgáltatások bevételei és kiadásai csökkentek, végül fél évet követően a turizmus dinamikus növekedése is megtorpant. (KSH, 2010a)

Itthon 2008–2009-ben a fogyasztói árak összességében több mint 10 százalékkal emelkedtek. Főként az energiaárak növekedése miatt hasonló mértékben emelkedtek az ipari termelői árak is. A mezőgazdasági termelőiár-index a 2007. évi jelentős emelkedést követően 2008-ban és 2009-ben csökkent. Bár az előző évhez képest romló terméseredmények az árak emelése irányába hatottak, a válság miatti visszaeső kereslet továbbra is alacsonyan tartotta a mezőgazdasági termelői, felvásárlói árakat. A kiviteli- és behozatali árindex a vizsgált időszakban kiegyenlítetten, mintegy 3-3 százalékkal nőtt. 2007 átlagos áraihoz viszonyítva a fogyasztói árak 2009-re az uniós átlagnál kétszer magasabb mértékben, 10,2 százalékkal drágultak.

A mezőgazdaság árviszonyaira jellemző, hogy a termelői árak többéves periódust vizsgálva kevésbé nőttek, mint a ráfordítási árak. A termelői árak esése, a ráfordítások fokozódó drágulásának következtében 2008-ban jelentős, 15,4 százalékos, 2009-ben pedig további 3,9 százalékos árvesztést szenvedett el, az agráröllő ennyivel nyílt. 2008 végén a világméretű pénzügyi és gazdasági válságot munkaerőpiaci válság követte. Magyarországon a problémát még inkább mélyíti, a már korábban, a rendszerváltást követően munkájukat elvesztő és a munkaerőpiacot véglegesen elhagyók magas aránya, így annak ellenére, hogy az utolsó egy-másfél évben a munkájukat elvesztők többsége továbbra is a munkaerőpiac könnyen aktivizálható szereplője maradt, a hazai foglalkoztatási ráta az EU-ban jelenleg a legalacsonyabbak közé tartozik. (KSH, 2010a)

A globális és a magyar konjunktúra 2010-ben megindult ugyan, 2011-ben azonban veszített lendületéből. A világgazdaság növekedése a 2010. évinél (5,2 százalék) kisebb mértékű, 3,8 százalékos volt. A túlnyomórészt fejlett országokat tömörítő OECD egészére számított bruttó hazai termék 1,8 százalékkal emelkedett az előző évhez képest. Az év második felében – a valamelyest enyhülő inflációs nyomás ellenére – a fejlett nemzetgazdaságoknak számos, növekedést korlátozó problémával (például államháztartási, illetve munkaerőpiaci egyensúlytalanságokkal) kellett szembenézniük. (KSH, 2012)

A makrogazdasági folyamatokat vizsgálva megállapítható, hogy a gyors és hirtelen irányt váltó makrogazdasági hatások nem kedveznek az ágazati foglalkoztatás tartós bővítését kitűző fejlesztési céloknak. Ebben az – erős kilengésektől sem mentes – környezetben kell megtalálni azokat a lehetőségeket, amelyekkel megtartható, illetve növelhető a jelenlegi ágazati foglalkoztatási szint.

A munkapiac közgazdasági jellemzői

A munka korlátozottan helyettesíthető, sokszínű és különböző teljesítményű, sajátos termelési tényező, allokációja a munkaerőpiacon történik. A munkaerőpiac alapvető szereplői a munkaadók és a munkavállalók. A munkaerő hasznosítását, a foglalkoztatás színvonalát a munkaerőpiac kiterjedtsége, összetétele és fejlettsége határozza meg:

- A munkaerő kínálatát a háztartások jövedelemhez, megélhetéshez jutásának igénye motíválja. A munkaerő mennyiségét hosszú távon demográfiai folyamatok, valamint a munkaképes népesség munkavállalási hajlandósága befolyásolja, amely gazdasági aktivitásuk forrása. A foglalkoztatás szintjét a népesség iskolázottsága és a családi munkamegosztás jellege is meghatározza. (Timár, 1991).
- A munkaerő kereslete a munka határterméke, amelyet végeredményben a gazdaság egészének fejlettsége határoz meg. Egyrészt a tőke és a természeti erőforrások mennyiségétől, a technológia színvonalától, másrészt a munka minőségétől, a szakismerettől, a képzettségtől, a műveltségtől és általában az oktatás színvonalától függ.
- Tiszta helyettesítési hatás esetén a gazdaság teljesítménye a munka határtermékével növekszik, ekkor csak megnövelt munkakínálattal érhető el nagyobb fogyasztás. Tiszta jövedelmi hatás esetén a gazdasági teljesítmény a munka határtermékének növekedése nélkül is magasabb lehet (például működő tőke beáramlása esetén), ekkor a munkakínálat csökkenése mellett is növekszik az életszínvonal. A gazdasági fejlődés alacsonyabb szintjén a helyettesítési hatás az erősebb, a magasabb szintnél a jövedelmi hatás (Tömpe, 2006).
- A munka ára a munkabér. Felső határát a vállalatok jövedelmezőségi viszonyai, alsó korlátját a létminimum, a munkavállalók rövid és hosszú távú megélhetési, képzési és családfenntartási ráfordításai határozzák meg (Gábor, 1998).

A munkaerőpiac sajátosságai (László, 2007):

- A szereplők viselkedését korlátozott racionalitás (eltérő esélyek és lehetőségek, szubjektív döntések, valamint késleltetett reagálás) jellemzi.
- Differenciált (térben, szakmák szerint), korlátozottan átlátható (információhiány), korlátozottan rugalmas (lefelé viszonylag rugalmatlan bérek).
- A munkavállalók munkapiaci pozíciójára az asszimetria (a munkaadók előnyösebb alkupozícióval rendelkeznek) jellemző, a hátrány érdekképviselettel ellensúlyozható.
- Működésébe az állam, gazdasági és társadalmi okokból beavatkozik. Gazdaságilag a megfelelő mennyiségű és minőségű munkaerő rendelkezésre állása, társadalmilag az életszínvonal emelkedése elvárt.
- A munkahelyhiány miatt jelentkező munkaerő felesleg, illetve a munkaerőhiány okán keletkező betöltetlen álláshelyek következménye a munkanélküliség.
- Területi sajátossága, hogy a központi gazdasági térségek megközelíthetősége a munkaerőpiaci

teljesítmény és részesedés megszerzésének meghatározó tényezője és feltétele. A gazdasági aktivitás és a foglalkoztatás színvonala alacsonyabb a külső, periférikus térségekben⁵, mint a központi városi térségekben, valamint a munkanélküliségi mutatók is jellemzően az előbbi térségekben magasabbak (McQuaid and Gregg, 2006a).

A mezőgazdasági foglalkoztatást befolyásoló tényezők

A mezőgazdasági foglalkoztatás trendjét több tényező együttesen határozza meg:

- A nemzetgazdaság más ágazataiban elérhető magasabb jövedelem a munkaerő mezőgazdaságból történő kiáramlását eredményezi. A mezőgazdasági munkaerő mobilitását az életkor és az iskolázottság szintje is befolyásolja. A mezőgazdaságon kívüli munkavállalási lehetőségek a gazdálkodók életkorának előrehaladásával csökkennek. Az idősebbek mezőgazdasági tevékenységének folytatása visszavonulásukig valószínűsíthető. Az iskolázottsággal javul a gazdaságirányítás színvonala és a mezőgazdaságon kívüli munkavállalás kilátása is (Swinnen and Dries, 2003).
- Jelentős munkaerő-megtakarítást eredményez a nagyüzemi technológia elterjedtsége. A hatékonyság növekedésével további mezőgazdasági munkaerő szabadul fel. A fiatalabb családtagok mezőgazdaságon kívüli munkavállalásának következménye a koncentrációs folyamat, amely a kisméretű gazdaságok számának gyors ütemű csökkenésével és a megmaradó üzemek területének növekedésével jár (Henkel, 2004).
- A piacok működését befolyásoló mezőgazdasági támogatások hatására jelentős mennyiségű többlet termelési erőforrás (közte munkaerő) kerül felhasználásra. A támogatások függetlenítése a kibocsátástól mérsékli a munkaerő-kiáramlást (Balkhausen *et al.*, 2005). A vidékfejlesztési támogatások általában a meglévő mezőgazdasági munkaerő megőrzését segítik, új mezőgazdasági munkahelyek létrehozásához kevésbé járulnak hozzá (Tamme, 2004).
- A kisméretű, sokszor mindössze önellátó gazdaságok működésükkel közjót szolgáló társadalmi intézménynek is tekinthetők. A kizárólag saját fogyasztásra termelés (önmagában lényegében rejtett munkanélküliséget takar) jelentős állami szerepvállalást válthat ki. A kisméretű gazdaságok távlati terveit az egyének és a háztartások szubjektív döntései, várakozásai is befolyásolják (Pouliquen, 2001).
- A vidéki munkaerőpiacok alacsony színvonalúak. A munkaerőpiaci részvétel és teljesítmény vidéken mérsékelt, mivel a munkaképes korú népességben belül az idősebbek aránya magasabb, a nők munkavállalási hajlandósága alacsonyabb, valamint az álláslehetőségek hiányából eredően a potenciális munkavállalók jelentős része – egy időt követően – a munkakeresést is feladja.
- A vidéki munkanélküliség⁶ egy része tartósan rejtett marad. A gazdasági inaktivitás mindössze egy százalékponttal marad el az alapvetően városi térségekhez viszonyítva (az EU-25 átlagában, 2001-ben). Az eltérés mögött különféle okok (az ágazati foglalkoztatás-szerkezeti eltérések, a nem nyilvántartott otthoni munka, valamint a munkahelyek hiánya) húzódnak meg. A munkaerő alulfoglalkoztatása (nem teljes kihasználása) miatt az alacsony színvonalú mezőgazdasági tevékenységben is rejtőzik (ún. kapun belüli) munkanélküliség, amely a hatékonyság növekedésével felszínre kerül. Ez az összetevő ugyanakkor a munkanélküliségre kis hatást gyakorol, mivel az előregedő mezőgazdasági korstruktúrából eredően inkább a nyugdíjba vonulás a jellemző.

⁵ A külső perifériák mellett „árnyék helyzetben lévő” belső periférikus területek is léteznek.

⁶ A statisztikákban nem szereplő, rejtett munkanélküliség olyan gazdaságilag inaktívakból áll, akik munkát ugyan vállalnának, de nem keresnek, vagy a munkára nem állnak rendelkezésre. Különféle intézményes okok is jelentkezhetnek a munkanélküliségként történő nyilvántartásba vétel ellen (például családi gazdaság megléte, mely alapján a foglalkoztatott nem jogosult munkanélküli ellátásra, vagy egyéb szociális juttatásra).

- További összetevő az elmaradottabb vidéki ipar és az alacsonyabb forgalmú kereskedelem, amely nem lehet jelentős tényező a rejtett munkanélküliségben, mivel e szektorok foglalkoztatási aránya a városi térségekhez viszonyítva alacsonyabb (Baum, 2006).

A vállalkozási tevékenység a gazdasági növekedés kiindulópontja. A vállalkozói készség és képesség elősegíti a mikro- és kisvállalkozások alapítását, innovációk, új technológiák és termékek terjedését egyaránt. A vállalkozási tevékenység eredménye jövedelemben, foglalkoztatásban, munkabérből, termelékenységben is mérhető. Az alapvetően vidéki térségekben az önfoglalkoztatást elősegítő mikrovállalkozások túlsúlya jelentős, ami sok esetben a munkahelyek hiányából eredően kényszervállalkozás.

A mezőgazdaság jelentőségének megítélése a vidéki munkaerő foglalkoztatásában kettős. A statisztikák alapján közvetlen szerepe mérsékelt. Jelentősebb közvetett foglalkoztatási hatásokra utal azonban a mezőgazdaság kiterjedt kapcsolatrendszere a beszállítókkal és az alapanyag-feldolgozókkal, második munkahelyként, vagy közjavak (például vonzó környezet) termelőjeként. A mezőgazdaság foglalkoztatási szerepének megítélésénél a vidéki térségek egyéb foglalkoztatási lehetőségeit is figyelembe kell venni.

A vidéki foglalkoztatás tendenciáit McQuaid and Gregg (2006b) összegzi:

- A városiasodással szemben meginduló folyamatban a nagyobb városok környezetében – főleg a magas megélhetési költségek miatt – a mobilis népesség kellemes lakókörnyezetbe, kisvárosias vagy akár falusias jellegű településekre költözik (szuburbanizáció). Az alvótelepüléseken viszonylag kevés a munkalehetőség, így a foglalkoztatásban az ingázás szerepe jelentős.
- A népesség mellett a gazdasági tevékenységek – a közlekedési és más infrastruktúrák fejlődésével – fokozatosan a vidéki térségek irányába települnek. A közlekedési csomópontok közelében fekvő kisvárosok és ipari parkok a piaci kereslethez igazodó, vevő- és szolgáltatásorientált, szakképzett munkaerőre támaszkodó új üzleti tevékenységek, iparágak terjedésének kedveznek. Az iskolázottabb rétegek és a nők munkához jutását a folyamatosan bővülő szolgáltatási szektor segíti. A városok környezetében kialakuló átmeneti térségekben bővül a foglalkoztatás.
- A vidéki és városi térségek közötti jellegzetes életmódbeli különbségek elmosódnak, miközben az egyes vidéki térségek gazdaságai – adottságaiktól függően – eltérő fejlődési pályákon mozognak. A termelési erőforrások megléte és a piacok távolsága mellett egyre inkább szerepet kap a helyi üzleti környezet állapota, a humán- és a társadalmi tőke, a vállalkozói kultúra, az üzleti hálózatok, illetve a helyi vezetés.
- A periférikus vidéki térségekben a mezőgazdasági foglalkoztatás inkább demográfiai okokból csökken. A globalizáció és a piaci verseny hatására leépülő feldolgozóipari kapacitások az alacsonyabb szaktudást igénylő munkalehetőségek megszűnését eredményezik, illetve a vidéki alapszolgáltatások iránti mérséklődő igények (például iskola, posta) is a foglalkoztatást csökkentik.

A munkanélküliek és a szociális segélyre szorulókat folyamatosan növekvő száma a gazdaság és a társadalom számára is egyre nagyobb terhet jelent. A munkaerőpiacon aktív állami beavatkozásra, koordinációra van szükség. A munkahelyteremtés egyik sikeres módja az Európai Unióban – a különböző, államilag támogatott foglalkoztatási programok mellett – a rugalmas foglalkoztatási formák mind szélesebb körben való elterjesztése volt. A gazdaság valós igényeihez jobban igazodó szabályozás bevezetésével (rövidebb munkaidő, távmunka) sikerült ösztönözni a gazdaságilag inaktív csoportok munkaerőpiacra lépését.

Az EU-ban a foglalkoztatás bővítése mára kibővült a munkahelyek minőségének javítási igényével is (*European Restructuring Monitor*, 2008). Az európai stratégiával összhangban a magyar foglalkoztatáspolitikai (TKEB, 2004):

- a foglalkoztatás bővítésére és a teljes foglalkoztatás elérésére,
- a munka minőségének és termelékenységének javítására, valamint
- a társadalmi kohézió erősítésével a hátrányos helyzetű csoportok munkaerőpiaci esélyeinek növelésére épül.

A elmúlt évtized hazai és a nemzetközi gazdasági folyamatait vizsgálva alapvető különbségként értékelhető, hogy amíg a világgazdasági válság előtt az EU-ban a gazdasági fellendülés a foglalkoztatás dinamikus bővülését eredményezte, addig Magyarországot – főképpen a gazdaság szerkezeti problémáiból adódóan – lényegesen mérsékeltebb munkaerőpiaci elmozdulás jellemezte⁷. A munkaerőpiac bázisát jelentő munkaképes korú (15–64 éves) népesség gazdasági aktivitása, foglalkoztatási és munkanélküliségi mutatói 2000–2010 között országanként eltérően alakultak (2. táblázat).

Uniós összehasonlításban a magyarországi népesség gazdasági aktivitása a második legalacsonyabb, majdnem 10 százalékkal marad el az átlagértékektől. A foglalkoztatást tekintve még nagyobb a hátrányunk. Míg Magyarországon csökken, az Unió legtöbb tagállamában egyértelműen bővül a foglalkoztatás szintje, 2010-ben a hazai foglalkoztatási szint volt a legalacsonyabb az Unión belül. Tíz évvel korábban még négy tagállamban (Bulgária, Olaszország, Málta és Lengyelország) is kedvezőtlenebb volt a mutató értéke a hazainál. A foglalkoztatás aránya 2000–2010 között az EU-27-ben összességében majdnem négy százalékponttal nőtt, kiemelten Szlovákiában és Cipruson. Néhány tagországban azonban 2000–2010 között 1–1,8 százalékpontos csökkenés tapasztalható (3. melléklet).

Az Unió átlagában tapasztalható foglalkoztatási szint növekedése mellett – Magyarországhoz hasonlóan – a tagországok többségét növekvő munkanélküliség jellemzi. A vizsgált időszakban az EU-27 átlagában 7,5 százalékról 8,3 százalékra nőtt a munkanélküliségi ráta. A hazai mutató értéke 2001-ben még jóval az uniós átlag alatt alakult, 2010-ben viszont már közel két százalékponttal meghaladta azt. Az Unió tagországainak többségében a tartós munkanélküliek aránya is növekszik, Magyarországon több mint kétszeres a bővülés.

A mezőgazdaság foglalkoztatásban betöltött szerepe mindenütt mérséklődik. Az EU-27-ben 2000–2008 között átlagosan évi 1,9 százalékkal csökkent a mezőgazdasági foglalkoztatottság⁸. Az újonnan csatlakozott országok átlagában a mezőgazdasági foglalkoztatás aránya még mindig kétszer magasabb, mint a régi tagországokban. Európában a mezőgazdasági munkakínálat szerkezeti jellemzője, hogy az ágazatban a családi munkaerő aránya jelentős, (az EU-27 átlagában 93,5 százalék 2007-ben), és a munkaerő-felhasználás túlnyomó része (85,1 százalék) részmunkaidős⁹.

A részmunkaidőben végzett mezőgazdasági tevékenység a mezőgazdaság foglalkoztatási szerepét felülértékeli. Egyrészt a mezőgazdasági tevékenységgel történő felhagyás, vagy éppen indítás első lépcsőjének tekinthető, másrészt azonban jelentős szerepet tölt be a foglalkoztatás stabilizálásában és hozzájárul a tevékenység-diverzifikáció¹⁰ terjedéséhez. A szezonális munka – ami a teljes mezőgazdasági ÉME felhasználás 6,3 százalékát tette ki 2003-ban az EU-25-ben – különösen a zöldség- és gyümölcsstermesztésben jelentős. A családi munkaerő és a gazdaságvezetők korstruktúrája kedvezőtlen képet mutat, a gazdálkodás folytatásához nincs elegendő utánpótlás.

⁷ A munkaerőpiaci folyamatok alakulásával részletesen a Gazdasági aktivitás és foglalkoztatás a vidéki térségekben alfejezet foglalkozik.

⁸ Magyarországon 5,5 százalékos volt a csökkenés mértéke évente.

⁹ A mezőgazdasági munkaerő közel fele (44 százalék) mindössze a teljes munkaidő negyedénél kevesebb időt töltött mezőgazdasági tevékenységgel az EU-25-ben (2003-ban).

¹⁰ Többtevékenységűvé válás (pluriaktivitás).

2. táblázat: Főbb foglalkoztatási mutatók az Európai Unióban

(százalék)

Ország	Aktivitási	Foglalkoztatási		Munka-		Tartós munka-		Mezőgazdasági	
	ráta	ráta	ráta	nélküliségi	ráta	nélküliség ^{a)}	nélküliség ^{a)}	foglalkoztatottak	aránya
	2010	2000	2010	2000	2010	2001	2010	2000	2008
Ausztria	75,1	68,5	71,7	4,7	4,4	0,9	1,1	5,6	4,9
Belgium	67,7	60,5	62,0	6,6	8,3	3,2	4,1	1,8	1,7
Bulgária	66,5	50,4	59,7	16,4	10,2	12,1	4,8	12,3	0,0
Ciprus	74,4	65,7	69,7	5,1	6,2	0,8	1,3	4,5	3,2
Csehország	70,2	65,0	65,0	8,8	7,3	4,2	3,0	5,2	3,3
Dánia	79,5	76,3	73,4	4,5	7,4	0,9	1,4	3,5	2,6
Egyesült Királyság	75,5	71,2	69,5	5,6	7,8	1,3	2,5	1,4	1,3
Észtország	73,8	60,4	61,0	13,4	16,9	6,1	7,7	6,8	3,9
Finnország	74,5	67,2	68,1	11,2	8,4	2,5	2,0	6,0	4,2
Franciaország	70,6	62,1	63,8	10,3	9,8	2,9	3,9	4,0	3,0
Görögország	68,2	56,5	59,6	11,5	12,6	5,5	5,7	16,4	10,7
Hollandia	78,2	72,9	74,7	2,7	4,5	0,7	1,2	3,0	2,5
Írország	69,5	65,2	60,0	4,4	13,7	1,3	6,7	7,0	4,9
Lengyelország	65,6	55,0	59,3	16,6	9,6	9,2	3,0	17,4	0,0
Lettország	73,2	57,5	59,3	14,5	18,7	7,2	8,4	14,2	7,7
Litvánia	70,5	59,1	57,8	16,3	17,8	9,3	7,4	18,1	7,8
Luxemburg	68,2	62,7	65,2	2,4	4,6	0,5	1,3	2,3	1,8
Magyarország	62,4	56,3	55,4	6,4	11,2	2,6	5,5	6,4	4,4
Málta	60,2	54,2	56,1	6,4	6,9	3,7	3,2	2,0	1,9
Németország	76,6	65,6	71,1	8,0	7,1	3,9	3,4	2,5	2,1
Olaszország	62,2	53,7	56,9	11,0	8,4	5,7	4,1	5,0	3,7
Portugália	74,0	68,4	65,6	4,0	12,0	1,7	6,3	8,9	7,4
Románia	63,6	63,0	58,8	7,7	7,3	3,2	2,5	39,0	25,0
Spanyolország	73,4	56,3	58,6	13,9	20,1	3,7	7,3	6,6	4,3
Svédország	79,5	73,0	72,7	5,5	8,4	1,2	1,5	2,4	0,0
Szlovákia	68,7	56,8	58,8	19,1	14,4	11,3	9,2	6,9	4,0
Szlovénia	71,5	62,8	66,2	7,1	7,3	3,7	3,2	7,8	0,0
<i>EU-12</i>	72,2	18,7	6,6
<i>EU-15</i>	72,4	63,4	65,4	4,0	3,0
<i>EU-27</i>	71,0	62,2	64,1	9,3	9,7	3,9	3,9	7,1	3,8

^{a)} A gazdaságilag aktívak (15–64 éves népesség) százalékában.

Forrás: Eurostat, STADAT Nemzetközi statisztika

A bővítés eszközei

A munkahelyteremtés, a foglalkoztatottság alakítója egyik oldalról a piac, másik oldalról az ezt befolyásoló állami beavatkozás. A foglalkoztatáspolitikai külső szabályozó rendszer a munkaerőpiac befolyásolására. Feladata hosszú távon a minél teljesebb mértékű foglalkoztatás megvalósításához a munkaerő-kereslet növelése, amelyhez megfelelő szakmai, vagy képzettségi struktúrájú kínálat kialakítása szükséges. Rövid távon a munkaerőpiac egyensúlyának létrehozása a cél. A harmonikus működés a munkaerő-kínálat kereslethez igazításával történik. A munkaerőpiac sem nélkülözheti a társadalmi gondoskodást és a szolidaritást, az önhibájukon kívül állásnélküliek megélhetésének segítését. A foglalkoztatáspolitikai megvalósítása a kormányzati-önkormányzati és vállalkozási szféra egészének együttes kompetenciája, amelyben a kormányzat a foglalkoztatási cél elérése érdekében a

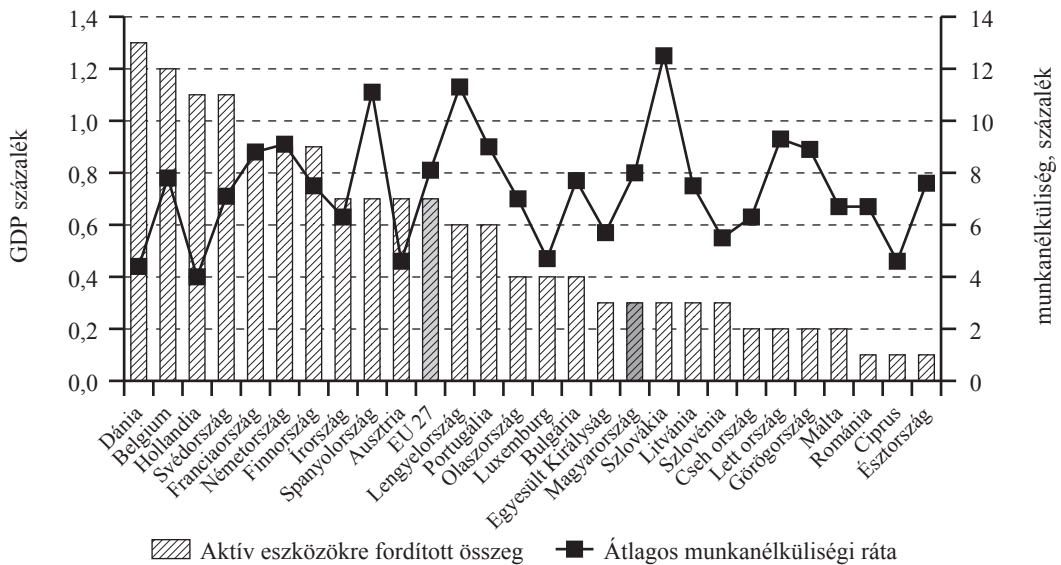
gazdaság szereplőinek aktív közreműködésére épít. Lipták (2009) összegzése alapján a foglalkoztatás-politika eszköztárában:

- a passzív eszközök között az álláskeresőket támogatása, illetve a létszámleépítések hátrányos következményeinek enyhítése szerepel.
- az aktív eszközök között a foglalkoztatás bővítését szolgáló támogatások, a munkanélküliség megelőzését szolgáló preventív eszközök, a munkanélküliség időtartamát csökkentő, az újra elhelyezkedést segítő keresletlénkítő, illetve kínálatcsökkentő eszközök, valamint elsősorban nem anyagi jellegű eszközök jelennek meg.

A foglalkoztatáspolitikai működését leginkább a gazdasági növekedés alakulásával a gazdaság-politika, a jövedelmi színvonal szabályozásával a jövedelem- a monetáris, illetve a fiskális politika, valamint a demográfiai folyamatokkal a népesedéspolitikai befolyásolja. A foglalkoztatási, felmondási szabályokat a munkajog, a munkaerő képzettségének jellegét és színvonalát az oktatáspolitikai érinti jelentősebben. A munkaerőpiaci érdekegyeztetéssel, együttműködések kialakításával a szociális partnerség foglalkozik. A szociálpolitikai intézkedései a foglalkoztatáspolitikai tehermentesítését is szolgálják.

Az aktív eszközök közül az aktív munkaerőpiaci programok¹¹ tekinthetők a leghatékonyabbnak, amelyek a készségek javításán keresztül növelik a foglalkoztatást, így közvetlenül segíthetik az ország versenyképességét, ezzel együtt csökkentik a segélyezési rendszerek terheltségét, és megfelelő célzottsággal más társadalmi problémákat is kezelhetnek (Hudomiet és Kézdi, 2008). A legtöbb tagállamban nőtt az aktív eszközökre fordított összeg az elmúlt években (4. melléklet). Az aktív munkaerőpiaci programokra fordított források mértéke és a munkanélküliség alakulása között nem mutatható ki egyértelmű összefüggés, az sokkal inkább gazdaságpolitikai kérdésnek tekinthető. A legtöbbet a jóléti államok költenek. Dániában, és Hollandiában a GDP több mint egy százalékát fordították ilyen programokra (2. ábra), miközben a két országban a legalacsonyabb a munkanélküliség.

2. ábra: Aktív munkaerőpiaci programok és munkanélküliség az EU-ban

Forrás: Eurostat (2005–2009 átlagában)

¹¹ Az elmúlt évtizedekben az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök fokozódó népszerűsége tettek szert a fejlettebb piacgazdaságokban. Ennek háttérben az a felismerés állt, hogy a passzív anyagi ösztönzők nem elegendőek a nagymértékű tartós munkanélküliség jelentős csökkentéséhez. A problémák háttérben nem egyszerűen a helytelenül megválasztott ösztönzők, hanem a megfelelő készségek és nem utolsósorban a munkára való hajlandóság hiánya áll.

Az állam és a társadalom együttes támogatásával működőképessé tehető szociális alapú gazdaság és munkahelyteremtés meghatározó eszközt a civil szféra aktivitására építő, társadalmi célok mentén szervezett, nonprofit formában működő szervezetek, különösképpen a szociális szövetkezetek jelentik. E szövetkezetek a fejlettebb gazdasággal jellemezhető országokban igen elterjedtek (különösen Svédország, Finnország, Olaszország, Spanyolország). Ezen országokban a szociális gazdaságban foglalkoztatottak felét az ilyen szövetkezetekben dolgozók adják. A szociális szektor bővülését az élen járó országokban különböző támogatási eszközök is segítik (Csoba *et al.*, 2007):

- A szektor szolgáltatásai iránti kereslet bővítése. A munkaadók az adóból leírható – *cafeteria* rendszerhez hasonló – támogatást nyújtanak alkalmazottaiknak, amennyiben otthoni munkához külső segítséget kívánnak igénybe venni. Továbbá több országban jelentős adókedvezményeket, (akár 50 százalékos) adóvisszatérítést vezettek be, hogy az otthoni segítők alkalmazását (gyermeknevelés és idősgondozás területén) ösztönözzék.
- A kínálati oldal bővítése a szolgáltatások elérhetőbbé tétele, árának csökkentése. A munkáltatók esetében csökkentik a társadalombiztosítási járulékokat, ami a bérköltséget mérsékli (általában 3,5–5 százalékkal). Jellemzően a szociális ágazatban (családsegítés, idősgondozás) teljes társadalombiztosítási járulégmentességet biztosítanak. Támogatott finanszírozási formákat is alkalmaznak (például kamattámogatás a szociális gazdaságba beruházó vállalkozások számára).
- A szolgáltatások elérhetőségének egyszerűsítése, illetve a szolgáltatások minőségének javítása. Adminisztrációt egyszerűsítő szolgáltatási csekkek, utalványok¹² alkalmazása, illetve a szakosodást segítő szakmai képzések támogatása is ide tartozik.

A vidéki térségekben a foglalkoztatás bővítése további, alapvetően a mezőgazdasághoz kapcsolható formái (például a gazdaságon belüli, ún. *on-farm* tevékenységdiverzifikáció, a megújuló energia termeléséhez és felhasználásához kapcsolódó zöldgazdaság-fejlesztés, falusi és agroturizmus) mellett mezőgazdaságon kívüli tevékenységek, iparágak (legigéretesebbek a turizmus, megújuló energia, kultúra, természet- és tájvédelem, organikus termékek, információs technológia felhasználása, egészségügyi és szociális szolgáltatások nyújtása) lehetnek.

A helyi adottságok és lehetőségek kihasználásával a közjavak előállítása, illetve a jómódú társadalmi rétegek igényeire épülő minőségi szolgáltatások¹³ bevezetése is a foglalkoztatás bővülését segítik. A foglalkoztatás közvetlen bővítése mellett számolnunk kell annak – különösen a gazdasági konjunktúra időszakában érvényesülő – multiplikátor¹⁴ hatásaival is, amely a gazdasági növekedés függvényében az életszínvonalban is tartós és jelentős emelkedést eredményez (ECORYS, 2010).

A periférikus vidéki térségekben élők életszínvonala jelentősen elmarad a fejlettebb térségekben élőkétől. Megélhetésükben kiemelt szerepet tölt be a saját fogyasztásra termelés, az önellátás¹⁵, amely a nemzetközi szakirodalmi megközelítés szerint a gazdasági elmaradottság, a szegénység következménye. A kedvezőtlen gazdasági feltételrendszer (például hitelek elérhetetlensége) következménye, hogy az önellátók erőforrásait és képességeiket nem tudják kihasználni, nem képesek „előbbre jutni” (Bardhan, Bowles, and Gintis 2000). A fejlődést így számukra mindössze munkaidejük kihasználása, bérbe adása jelenti. A gazdasági fellendülés hatására az anyagi, társadalmi helyzet javulásával – a munkaerő árának növekedésével – nő a megélhetéshez szükséges javak és szolgáltatások piacon történő beszerzése, az önellátás mérséklődik (Kuhnen, 1982).

¹² A szolgáltatási csekkek olyan egyszerűsített munkaszervezőként működik, amelyet egyben a szolgáltatás díjának elszámolásához, az adójóváíráshoz is felhasználhat a szolgáltatás igénybevevője.

¹³ Ezek igen tág területek: sport, rekreáció és turizmus, minőségi élelmiszerek és italok (borok), kézműves termékek, illetve pihenést kikapcsolódást szolgáló másodlagos lakáscélú ingatlanok (nyaralók) lehetnek.

¹⁴ A beruházás multiplikatív hatást gyakorol a kibocsátásra. A beruházási kiadások többlete először a kibocsátás növekményét, majd a tőkejavakat termelő ágazatok szereplőinek többletjövedelmét vonja maga után. Ez másodlagos fogyasztási többletkiadásokhoz vezet és a gazdasági növekedés egész láncolatát hozza működésbe (Bródy, 2005).

¹⁵ Ide érthető továbbá a házimunka, betegápolás, önképzés, stb.

A mezőgazdasági munkaerőpiac kínálati oldala

A fejezetben statisztikai adatokra alapozva vizsgáljuk az elmúlt tíz év munkaerőpiaci folyamatait és tendenciáit, a mezőgazdasági ágazatban jellemző foglalkoztatási és jövedelmi helyzetet, valamint a mezőgazdasághoz kötődő munkaerő jellemzőit. A fejezet további részében az álláskeresők és az álláslehetőségek alakulását összevetve arra is keressük a választ, hogy kik, hányan és milyen formában vonhatók be elsősorban a mezőgazdasághoz kötődő foglalkoztatásba. A fejezetben hangsúlyt kapnak a vidéki térségek munkaerőpiacán kialakult folyamatok, jellemzők.

Gazdasági aktivitás és foglalkoztatás a vidéki térségekben

A gazdasági, társadalmi átalakulások hatására a falvak korábbi alapanyag-termelő, városellátó funkciója visszaszorult, a mezőgazdaság fokozódó gépesítése, a többszintű integrációval együtt járó munkaerőigények csökkenése miatt, főleg a nagyobb központoktól távolabb fekvő vidéki térségek (települések) – különösen az aprófalvak – nagyfokú kiszolgáltatottsága tapasztalható. A vidéki megélhetés egyik alapvető forrása a mezőgazdaság, ugyanakkor a szektor szerepvesztése általános tendencia. Az ágazat hozzájárulása a bruttó hozzáadott értékhez a vidéki területeken is csökkenő (7,2 százalék), de még mindig közel kétszerese az országos (4,0 százalék) és az EU-15 (4,1 százalék) átlagának. A mezőgazdaság foglalkoztatásban betöltött szerepe – megegyezően az uniós tendenciákkal – szintén mérséklődik (2004–2009 között országosan 0,7 százalékponttal csökkent), de a vidéki területeken (6,8 százalék) majdnem másfélszerese az országos átlagnak (4,6 százalék).

A magyar népesség számának tendenciózus csökkenése következtében a korstruktúra az idősebb korosztály felé tolódik. A munkaerőpiac kínálati oldalát tekintve a munkaképes korú (15–64 éves) népesség¹⁶ 2000–2010 között Magyarországon több mint 71 ezer fővel (egy százalékkal) csökkent, 2010-ben 6,8 millió fő körül alakult (3. táblázat). Térségtípusok szerint vizsgálva ugyanebben az időszakban – elsősorban az elvándorlásnak köszönhetően – az átmeneti térségekben mérsékelt növekedést (2,2 százalék), míg a vidéki területeken erősebb visszaesést (közel 4 százalék) tapasztalhatunk. A munkaképes korúak egy részét a gazdaságilag aktív népesség (4,3 millió fő), a foglalkoztatottak és a munkanélküliek együttvéve teszi ki, számuk tíz év alatt több mint 129 ezer fővel (3,2 százalékkal) bővült, azaz a magyar népesség aktivitási aránya nőtt (4,2 százalékkal). Ennek ellenére – a munkanélküliség jelentős emelkedése (2000–2010 között 264 ezerről 475 ezerre) miatt – a foglalkoztatási szint csökkent. A KSH adatai szerint 2010-ben 3,7 millió fő volt foglalkoztatott¹⁷, ami a 2000. évinél közel két százalékkal kevesebb. Miközben a foglalkoztatási ráta alig változott (56,0-ról 55,4 százalékra csökkent), a munkanélküliségi ráta több mint másfélszeresére (6,4 százalékról 11,2 százalékra) emelkedett. Ennek oka, hogy a megszűnt munkahelyeket a kevés számban létesült új munkahelyek nem tudták pótolni, vagy bővíteni, így a munkanélküliek körét – az állásukat elvesztők mellett – iskolai tanulmányaikat befejező fiatalok is növelték. A munkanélküliek harmada a 15–29 éves korosztályhoz tartozik.

¹⁶ A hazai munkaerő-felmérés a 15–74 éves népességet tekinti potenciális (munkaképes korú) munkaerőnek (2010-ben 7,7 millió főt). A tanulmányban azonban a nemzetközi összehasonlíthatóság érdekében, valamint abból kiindulva, hogy a nyugdíjkorhatár Magyarországon 65 év, a 15–64 éves népességet tekintjük a foglalkoztatás bővítésében potenciális bázisnak.

¹⁷ A foglalkoztatottak között szerepelnek – a 15–64 éves korosztályon kívül – a 65 év feletti nyugdíj mellett foglalkoztatottak is. (Emiatt a gazdaságilag aktív népesség száma magasabb a vizsgált korú népesség számánál.)

3. táblázat: A népesség gazdasági aktivitásának főbb mutatói Magyarországon

Év	2000	2010	Változás, 2000 = 100%
Foglalkoztatott	3 832,0	3 750,1	-2,1
Munkanélküli	263,2	474,5	80,3
Gazdaságilag aktív	ezer fő	4 224,6	3,2
Gazdaságilag inaktív	2 745,5	2 544,6	-7,3
15–64 éves népesség	6 840,7	6 769,3	-1,0
Aktivitási arány	59,9	62,4	4,2
Munkanélküliségi ráta	százalék	11,2	74,8
Foglalkoztatási ráta	56,0	55,4	-1,1

Forrás: KSH STADAT alapján az AKI Vidékpolitikai Kutatások Osztályán készült összeállítás

A munkaképes korú népesség másik részét a gazdaságilag inaktív népesség (2,5 millió fő) teszi ki. Idetartoznak azok a 15–64 évesek, akik önszántukból, vagy egyéb okból inaktívak, valamint a szürke- és feketegazdaságban jelenlévők is. A munkaképes korú inaktív népesség kétharmadát a nap-pali tagozatos tanulók (815 ezer fő), a nyugdíj- és nyugdíjszerű ellátásban részesülők (975 ezer fő), ezen belül több mint 721 ezer fő rokkantnyugdíjas, illetve a GYED-en, GYES-en lévőek (273 ezer fő) tették ki. További 4 százalék körüli (100 ezer fő) az árvaellátásban, illetve ápolási díjban részesülők aránya. Az egyéb inaktívak (mintegy 400 ezer fő) konkrét indok nélkül maradnak távol a munkaerőpiactól, megélhetési forrásuk nem ismert. Ebből a körből kerülnek ki a munkaerőpiactól valamilyen okból elhatárolódók is. A KSH (2011) felmérése¹⁸ szerint harmaduk a gyenge munkaerőpiaci pozíció, 12,4 százaléka családi kötöttségek, 14,0 százaléka oktatásban, képzésben való részvétel, 10,6 százaléka megromlott egészségi állapot miatt nem keresett munkát. A férfiak körében a legjellemzőbb ok a feleslegesnek vélt munkakeresés (35,2 százalék) volt, míg a nők többsége a megoldatlan gyermekfelügyelet (22,0 százalék), valamint egyéb családi kötöttségek miatt nem keresett munkát.

A fejlettebb nyugat-európai országok foglalkoztatási szintjének (70 százalék) eléréséhez a 15–64 éves népességből 1,1 millió fő foglalkoztatására lenne szükség. Ez azt jelenti, hogy a munkanélküliség felszámolása¹⁹ mellett a gazdaságilag inaktív népesség mintegy negyedének a munkaerőpiacra történő bevonása is szükséges.

A foglalkoztatottak létszámának csökkenése jelentősen átrendezte a foglalkoztatás nemzetgazdasági ágak szerinti szerkezetét is. A csökkenés a vidéki térségekben volt erősebb. A változásokra – a nemzetközi tendenciákhoz hasonlóan – a termelőágazatok foglalkoztatási szerepvesztése, illetve a szolgáltatások térnyerése jellemző. A kilencvenes évtizedben – közel 650 ezer fővel – a legnagyobb létszámkibocsátó az agrárágazat volt, a munkaerő csaknem kétharmada vesztette el állását²⁰. Magyarországon a mező- és erdőgazdaság foglalkoztatási részesedése a kilencvenes években tapasztalt erős visszaesés után 2000–2010 között mérsékeltebb ütemben 6,7 százalékról 4,5 százalékra tovább csökkent (4. táblázat). A mezőgazdasághoz hasonlóan az ipar foglalkoztatásban betöltött szerepvesztése is tendenciózus (részaránya tíz év alatt 34,2 százalékról 30,7 százalékra csökkent), míg a szolgáltatások szerepe növekedett (2010-ben 64,8 százalék volt). Utóbbi ágazat azonban inkább a városokhoz kötődik, így a foglalkoztatási szint visszaesése a vidéki térségeinkben volt a legjelentősebb, ahol 2000–2010 között az országos átlaghoz képest 5 százalékponttal nagyobb mértékben csökkent a foglalkoztatottak száma, miközben az átmeneti térségekben több mint 4 százalékkal növekedett.

¹⁸ A felmérés a munkaerőpiacról távol maradó 15–61 éves népességet vizsgálta.

¹⁹ A munkanélküliség – a munkanélküliség típusaiból (strukturális, ciklikus és frikciós (súrlódásos, vagy átmeneti)) következően – nem szüntethető meg teljesen a gyakorlatban, ugyanis van egy úgynevezett természetes rátája (egyes közgazdászok szerint ez akár 4–6 százalék is lehet).

²⁰ A mezőgazdasághoz tartozó mellékiparágakkal együtt.

4. táblázat: A foglalkoztatottak nemzetgazdasági ágazatok szerint

Megnevezés	2000-ben		2005-ben		2010-ben	
	létszám, (ezer fő)	megoszlás (százalék)	létszám, (ezer fő)	megoszlás (százalék)	létszám, (ezer fő)	megoszlás (százalék)
Mezőgazdaság	255,5	6,7	194,0	5,0	171,8	4,5
Ipar, építőipar	1 304,0	34,2	1 264,0	32,4	1 160,8	30,7
Szolgáltatás	2 296,7	60,3	2 443,5	62,6	2 448,6	64,8
Összesen	3 809,3	100,0	3 901,5	100,0	3 781,2	100,0

Forrás: Lakossági munkaerő-felmérés, a vonatkozó évek statisztikái. KSH adatközlés.

Az ágazatok közötti átrendeződés a műszaki-technikai fejlődés, a munkatermelékenység növekedésének és a szolgáltatások iránti kereslet fokozódásának következménye. Magyarországon ugyanakkor a változást a termelés visszaesése, az egyes ágazatokban a műszaki-technikai korszerűsödés aggasztó elmaradása kísérte (Kapronczai, 2010). Az agrárágazat foglalkoztatási szerepét, munkaerőigényét a mezőgazdasági adottságok és a termelési szerkezet mellett a fogyasztói igények és jövedelmek határozzák meg. Figyelembe véve a jelenlegi gazdasági helyzetet, valamint a – főleg az elmaradottabb vidéki térségeinkben – hiányzó munkalehetőségeket, az ágazat jövőbeni szerepe, különösen az önfoglalkoztatáson keresztül, akár erősödhet is,.

Az EU-27-ben az egy EUME feletti gazdaságokban 26,7 millióan végeztek munkát 2007-ben²¹ (5. táblázat). A ledolgozott munkaidő alapján ez 10,8 millió fő teljes munkaidős munkavégzésének felelt meg, így egy munkaerőre éves szinten 0,4 ÉME munkavégzés jut. Néhány tagországban (Belgium, Franciaország, Luxemburg, Hollandia és Csehország) jellemző csak, hogy a mezőgazdaságban résztvevőket teljes munkaidőben alkalmazzák. A munkavégzés döntő része (86,6 százaléka) szinte minden tagországban családi munkaerőre épül, ez alól csak Csehország és Szlovákia kivétel, ahol az idegen munkaerő aránya meghatározóbb.

A magyar mezőgazdaságban foglalkoztatott munkaerő több megközelítésből vizsgálható. A piaci alapú foglalkoztatás legfontosabb szereplőinek azokat tekinthetjük, akik az ágazatban jellemzően főállásban foglalkoztatottak, számuk a KSH adatgyűjtése szerint 2010-ben 171,8 ezer fő volt, a tíz évvel korábbi létszámnál 33 százalékkal kevesebb (6. táblázat). A mezőgazdasági foglalkoztatottak kétharmada alkalmazottként, közel egyharmaduk (29,6 százalékot) pedig társas vagy önálló vállalkozás tagjaként tevékenykedett. A vizsgált sokaság 3,0 százaléka (5,2 ezer fő) segítő családtagként végzett munkát²². A munkavégzés különböző formáit eltérő mértékű csökkenés jellemzi. Legszembetűnőbb a szövetkezeti tagok létszámának – uniós csatlakozás után is folytatódó – meredek csökkenése, ami a szövetkezetek megszűnésének, illetve gazdasági társasággá alakulásának következménye.

²¹ Nemzetközi összehasonlításra lehetőséget adó adatokkal csak 2007-re vonatkozóan rendelkezünk.

²² Az ÁMŐ 2010 szerint a segítő családtagok száma magasabb, jelentős részük más ágazatban főállású.

5. táblázat: A mezőgazdaságban felhasznált munkaerő az EU-ban (2007)

Ország	Munkaerő-felhasználás		ebből (százalék)		Egy főre jutó munkaerő- felhasználás
	(ezer fő)	(ezer ÉME)	családtag	idegen munkaerő	
Belgium	89	62,6	83,2	16,8	0,7
Dánia	85	53,7	63,7	36,3	0,6
Németország	915	555,1	75,4	24,6	0,6
Írország	244	144,3	94,8	5,2	0,6
Görögország	1 508	488,5	95,7	4,3	0,3
Spanyolország	2 125	790,1	79,2	20,8	0,4
Franciaország	1 060	718,6	52,4	47,6	0,7
Olaszország	3 174	1 169,5	93,3	6,7	0,4
Luxemburg	5	3,7	86,5	13,5	0,7
Hollandia	224	151	66,5	33,5	0,7
Ausztria	421	159,2	90,1	9,9	0,4
Portugália	682	315,4	87,9	12,1	0,5
Finnország	144	67,7	88,5	11,5	0,5
Svédország	150	63,4	78,2	21,8	0,4
Egyesült Királyság	651	317,9	72,1	27,9	0,5
EU-15	11 478	5 060,5	80,3	19,7	0,4
Csehország	192	133,9	27,4	72,6	0,7
Észtország	65	31,4	62,1	37,9	0,5
Ciprus	84	24,3	79,8	20,2	0,3
Lettország	218	103,8	85,3	14,7	0,5
Litvánia	481	176,3	86,3	13,7	0,4
Magyarország	1 261	389,6	80,1	19,9	0,3
Málta	18	4,2	88,1	11,9	0,2
Lengyelország	5 042	2 193,7	97,5	2,5	0,4
Szlovákia	212	87,5	46,1	53,9	0,4
Szlovénia	201	80	96,8	3,3	0,4
Bulgária	950	466,6	89,5	10,5	0,5
Románia	6 468	2 043,9	97,6	2,4	0,3
EU-12	15 192	5 735,2	92,4	7,6	0,4
EU-27	26 669	10 796	86,8	13,2	0,4

Forrás: Eurostat, 2010

A vidéki területeken is egyre általánososabbá váló jelenség, hogy a legtöbben nem a mezőgazdasági tevékenységet tekintik főállásnak, bár végeznek mezőgazdasági munkát is. Ezt támasztja alá a teljes körű Általános Mezőgazdasági Összeírás, amely az előzőekben említetteknel jóval több, 2010-ben összesen közel 1,3 millió fő mezőgazdasági munkaerőt mutat ki, akik 576 ezer gazdaságban (8,6 ezer társas és 567,4 ezer egyéni) időszakos vagy állandó alkalmazottként, szolgáltatók által közvetített (fizetett) vagy családi (nem fizetett) munkaerőként vannak jelen.

6. táblázat: Főállású foglalkoztatottak a mezőgazdaságban

Év	Összesen (ezer fő)	ebből							
		alkalmazott		szövetkezeti tagja		társas vállalkozás tagja, önálló		segítő családtag	
		ezer fő	százalék	ezer fő	százalék	ezer fő	százalék	ezer fő	százalék
2000	255,5	145,7	57,0	29,8	11,7	69,6	27,2	10,3	4,0
2005	193,9	125,1	64,5	4,8	2,5	58,4	30,1	5,6	2,9
2010	171,8	114,1	66,4	1,6	0,9	50,9	29,6	5,2	3,0
Változás (2000 = 100%)	67,2	78,3	-	5,4	-	73,1	-	50,5	-

Forrás: KSH adatszolgáltatása alapján az AKI Vidékpolitikai Kutatások Osztályán készített összeállítás

A fizetett és a nem fizetett munkaerő ledolgozott munkaidejét tekintve megállapítható, hogy a mezőgazdasági üzemekben csökken a munkaerő-felhasználás (7. táblázat). Az összes munkaerő 439,5 ezer ÉME-nek megfelelő munkát végzett 2010-ben, ami a tíz évvel korábbi értéknek csak kétharmada. A csökkenés üteme a fizetett munkaerő esetében lelassult, a gazdaságokban a családtagok által végzett nem fizetett munkaerő-felhasználás csökkent jelentősebben (közel 40 százalékkal). Egyre többen a mezőgazdaságon kívül keresnek megélhetési lehetőséget.

7. táblázat: Mezőgazdasági munkaerő-felhasználás 2000–2010

Év	Nem fizetett		Fizetett		Összes	
	munkaerő					
	ezer ÉME	Változás ^{a)} , százalék	ezer ÉME	Változás, százalék	ezer ÉME	Változás, százalék
2000	532,6	100,0	143,4	100,0	676,0	100,0
2005	407,7	76,5	114,6	79,9	522,2	77,2
2010	326,5	61,3	104,7	73,0	439,5	65,0

^{a)} 2000 = 100%.

Forrás: KSH, 2010b

A gazdaságok 98 százaléka egyéni vállalkozás, ugyanakkor napi 8 órás folyamatos foglalkoztatás a társas gazdaságokra jellemző. Az utóbbi gazdaságtípushoz kötődik az állandó munkaerő majdnem 90 százaléka. Az egyéni gazdaságok főképpen a család munkaerejére támaszkodnak, emellett ide kötődik az időszaki munkaerő-felhasználás kétharmada is. A munkaerő-kölcsönzés a kizárólag piacra termelő egyéni gazdaságokra jellemzőbb. A fizetett munkaerőt egyértelműen a piaci alapú foglalkoztatás szereplőinek tekinthetjük, ugyanakkor a családi munkaerő egy része – a saját fogyasztásra termelők egésze, illetve részben a felesleget értékesítők – nem jelennek meg a piacon, munkaerejükért ellenértéket nem kapnak, de az önellátásban fontos szerepet töltenek be.

A mezőgazdasági munkaerő-felhasználás 43,3 százaléka, a fizetett munka 93 százaléka az első sorban piacra termelő 119,5 ezer gazdasághoz kötődik (8. táblázat). A saját fogyasztásra termelő 341,4 ezer gazdaság köti le a munkaerő kétötödét, a családi munkaerő felét. A munkaerő-lekötés mintegy ötöde a saját fogyasztáson felül értékesítő gazdaságokhoz kötődik. További mezőgazdasági munkaerő-felhasználást jelentenek a gazdaságméretet el nem érő, mezőgazdasági tevékenységet (főképp ház körüli és zártkertekben) folytató, statisztikai összeírásokban nem szereplő

háztartások, akikről részletes adatokkal nem rendelkezünk. Szerepük az önellátásban jelentős, számuk – az egyéni gazdaságok számának egyidejű csökkenése mellett – tíz év alatt majdnem 200 ezerrel bővült, 2010-ben közel 1,1 millió volt²³.

8. táblázat: **Mezőgazdasági munkaerő gazdaságtípus és termelési cél szerint (2010)**

Megnevezés		Gazdálkodás célja			Összesen
		Saját fogyasztásra termelő	Felesleget értékesítő	Elsősorban értékesítésre termelő	
Gazdaságok száma	ezer darab	341,4	115,2	119,5	576,1
Teljes munkaerő	ezer fő	628,7	230,5	389,0	1 257,3
	ezer ÉME	166,6	82,4	190,5	439,5
<i>ebből családi munkaerő</i>	<i>ezer fő</i>	<i>287,3</i>	<i>115,3</i>	<i>171,4</i>	<i>574,1</i>
	<i>ezer ÉME^{a)}</i>	<i>162,9</i>	<i>77,7</i>	<i>85,9</i>	<i>326,5</i>
<i>állandó alkalmazott</i>	<i>ezer fő</i>	<i>0,1</i>	<i>0,7</i>	<i>87,6</i>	<i>88,4</i>
	<i>ezer ÉME</i>	<i>0,1</i>	<i>0,5</i>	<i>75,5</i>	<i>76,1</i>
<i>időszaki alkalmazott</i>	<i>ezer fő</i>	<i>1,6</i>	<i>5,2</i>	<i>77,0</i>	<i>83,8</i>
	<i>ezer ÉME</i>	<i>0,2</i>	<i>1,1</i>	<i>18,9</i>	<i>20,2</i>
<i>kölcsönzött munkaerő</i>	<i>ezer ÉME</i>	<i>3,5</i>	<i>3,1</i>	<i>10,2</i>	<i>16,7</i>

^{a)} Az egyéni gazdaságvezetők munkaerő-felhasználásával együtt.

Forrás: KSH, 2010b

A termelő és szolgáltató tevékenység sikerét a humán erőforrás minősége, összetétele is befolyásolja. Az agrárágazatban dolgozók jellemzőit tekintve az ÁMÖ 2010 előzetes adatai csak a gazdaságvezetőkre tartalmaznak adatokat, a családi munkaerő kor- és képzettség szerinti összetételére még nincs adatközlés. A gazdaságvezetők minőségi összetétele fokozódó elöregedéssel, alacsony képzettségi színvonallal jellemezhető (9. táblázat). A gazdaságvezetők átlagéletkora közel két évvel volt magasabb 2010-ben a tíz évvel korábbi értékénél. Miközben az összes gazdaság száma 40 százalékkal csökkent, a legjelentősebb (több mint 50 százalékos) visszaesés a legfiatalabb korosztályba tartozó gazdaságvezetők körében történt. Így a gazdaságvezetők korstruktúrája 2000-ről 2010-re tovább romlott, a 35 év alatti vezetők aránya két százalékponttal alacsonyabb, a legidősebb korosztályé pedig 1,5 százalékponttal magasabb a tíz évvel korábinál.

A szakmai felkészültség tekintetében némi javulás mutatkozott ugyan, azonban még mindig a gyakorlati tapasztalat dominál. A szakképzettebb gazdaságvezetők sokkal inkább meg tudták tartani gazdaságukat, amit jól mutat, hogy a felsőfokú szakképzettséggel rendelkező gazdaságvezetők száma jóval kisebb mértékben (15 százalékkal) csökkent, mint az alacsonyabb szakismerettel rendelkező vezetőké (átlagosan 40 százalékkal). Gazdálkodóink szakképzettségi szintje a javulás ellenére is alapvetően elmarad az EU tagországok átlagától. A magyarországi gazdálkodók 14,1 százaléka rendelkezett 2010-ben valamilyen mezőgazdasági alap-, közép- vagy felsőfokú szakképzettséggel. Az EU-15-ben ez az arány 21,8 százaléka, az EU-12-ben 18,2 százaléka. A mezőgazdasági tevékenység egyre több egyéni gazdálkodó számára az egyetlen bevételi forrást jelenti. Tíz év alatt közel három százalékponttal lett magasabb azok aránya, akik a gazdaságon kívül más jövedelemszerző tevékenységet nem végeznek.

²³ Az önellátást bővebben a Termelés saját fogyasztásra alfejezetben tárgyaljuk.

9. táblázat: A gazdaságvezetők minőségi jellemzői

Megnevezés	2000		2010	
	Száma (ezer fő)	Megoszlása (százalék)	Száma (ezer fő)	Megoszlása (százalék)
Gazdálkodók átlagéletkora (év)	54,5		56,1	
Gazdálkodók korcsoportok szerint				
35 év alatti	87,9	9,1	40,3	7,0
35–55 éves	395,9	41,0	205,7	35,7
55–64 éves	210,5	21,8	160,2	27,8
65 év feletti	271,3	28,1	170,5	29,6
Összesen	965,5	100,0	576,1	100,0
Legmagasabb mezőgazdasági végzettség szerint				
Nincs			52,4	9,1
Gyakorlati tapasztalat	890,2	92,2	442,4	76,8
Alapfok			30,5	5,3
Középfok	57,0	5,9	35,1	6,1
Felsőfok	18,3	1,9	15,6	2,7
Összesen		100,0	576,1	100,0
Gazdaságon kívüli jövedelemszerző tevékenység szerint				
Nincs	553,2	57,3	343,9	59,7
Van, főfoglalkozásban	366,9	38,0	214,9	37,3
Van, nem főfoglalkozásban	26,1	2,7	13,3	2,3
Vegyes	19,3	2,0	4,6	0,8
Összesen	965,5	100,0	576,1	100,0

Forrás: KSH, 2010b

A gazdaságvezetők minőségi jellemzői gazdaságtípus szerint eltérő képet mutatnak (10. táblázat). A gazdasági szervezetekben nagyobb arányban vannak jelen a fiatalabb korosztályba tartozó vezetők, illetve míg az egyéni gazdaságvezetők döntően (85,4 százalék) szakképzettség nélkül, vagy gyakorlati tapasztalatra alapozzák tevékenységüket, a gazdasági szervezetek vezetőinek kétharmada közép- vagy felsőfokú szakképzettséggel rendelkezik. Az egyéni gazdaságok vezetőinek közel fele nyugdíjasként, és csak 36 százaléka foglalkoztatottként végzi tevékenységét, a gazdasági szervezetek esetében minden vezető foglalkoztatottként van jelen a gazdaságban, és munkaidő-ráfordításuk is kétszer magasabb az egyéniekénél.

Figyelembe kell azonban vennünk, hogy az egyéni gazdaságok kétharmada kizárólag saját fogyasztásra termel, esetükben a szakmai hozzáértés kevésbé hangsúlyos. A piacon megjelenő, áru-termelő gazdaságokban a gazdaságvezetők minőségi jellemzői kedvezőbb képet mutatnak. A piaci jelenlét erősödésével javul a korstruktúra, valamint a képzettségi mutatók is kedvezőbbek, továbbá körükben jelentősebb a foglalkoztatott státuszban tevékenykedők aránya is.

10. táblázat: **Gazdaságvezetők főbb jellemzői gazdálkodási típus szerint (2010)**

Megnevezés	Gazdasági szervezet	Egyéni gazdaság	Összes gazdaság
A gazdálkodók/irányítók száma	8,6	567,4	576,1
Kor szerinti megoszlás (százalék)			
35 évnél fiatalabb	10,2	7,0	7,0
35–4 éves	20,7	14,4	14,5
45–54 éves	32,2	20,9	21,1
55–64 éves	29,5	27,9	27,9
65 éves és idősebb	7,4	29,8	29,4
Összesen	100,0	100,0	100,0
Legmagasabb mezőgazdasági végzettség szerinti megoszlás (százalék)			
nincs	6,3	7,9	7,8
gyakorlati tapasztalat	20,8	78,5	77,6
alapfok	6,5	5,0	5,0
középfok	22,4	6,0	6,3
felsőfok	44,0	2,6	3,3
Összesen	100,0	100,0	100,0
Gazdasági aktivitás szerinti megoszlás (százalék)			
foglalkoztatott	100,0	39,6	40,5
munkanélküli	-	4,7	4,6
nyugdíjas	-	48,4	47,7
anyasági ellátásban részesülő	-	0,7	0,7
tanuló	-	0,1	0,1
egyéb	-	6,4	6,3
Összesen	100,0	100,0	100,0
Gazdaságban ledolgozott idő (munkanap)	159,1	85,5	86,6

Forrás: KSH, 2010b

Tajti (2007) az ágazatban jelen lévő munkaerő szakképzettségének változását vizsgálva megállapította, hogy a mezőgazdasági termelők szakértelme a százezres tömegeket képviselő őstermelők megjelenésével került igen alacsony szintre. Kapronczai (2010) szerint a képzettség pozitív irányú változása főként az ágazat erőteljes munkaerő-kibocsátásával függ össze és nem az új körülményekhez igazodó, tudatosan formált foglalkoztatáspolitikai következménye. Az átalakult gazdálkodó szervezetek ugyanis legkorábban a képzetlen dolgozóiktól váltak meg, amely már önmagában is a képzettségi szint emelkedését idézte elő. A mezőgazdasági nemzedékváltást vizsgáló kutatás (Székely, 2009) szerint a mezőgazdasági tevékenységgel felhagyó gazdaságvezetők helyébe lépő fiatalok kedvezőbb szakképzettségi szintjéhez az uniós támogatási lehetőségek esetében feltételként szabott szakmai hozzáértés is hozzájárult. Mindennek tekintetében az ágazati foglalkoztatás bővítésében kiemelt szerepet kell kapniuk a hatékonyság növeléséhez is hozzájáruló aktív képzési programoknak. Annál is inkább, mivel a képzetlen munkaerő kevésbé képes az innovációs technológiák, fejlesztések alkalmazására, ami az ágazat versenyképességét csökkenti.

Jövedelmi viszonyok, szociális helyzet

A mezőgazdasági foglalkoztatásra, a munkaerő kínálatára jelentősen hat a más ágazatban elérhető jövedelmek nagysága. A mezőgazdasági jövedelmek 2000-ben a munkajövedelmek 7–8 százalékát, 2009-ben 3,7 százalékát tették ki. A rendszerváltást követő évtizedben a mezőgazdaságból élők jövedelempozíciói lényegében nem változtak. A mezőgazdasági jövedelmek lemaradása az ipar és a nemzetgazdaság egészét tekintve tíz éve 23–30 százalék körül mozog (11. táblázat).

11. táblázat: A mezőgazdaságban dolgozók bruttó és nettó keresete

	ezer HUF/fő/hó		
Megnevezés	2000	2005	2010
Bruttó átlagkereset			
Mezőgazdaságban	59,4	102,8	143,9
Iparban	90,7	151,2	207,0
Nemzetgazdaságban	87,8	158,3	202,5
A mezőgazdasági bruttó kereset aránya (százalék)			
Ipar átlagában	65,4	68,0	69,5
Ország átlagában	67,6	64,9	71,0
Nettó átlagkereset			
Mezőgazdaságban	48,7	76,4	101,8
Iparban	65,2	100,1	134,4
Nemzetgazdaságban	64,9	103,1	132,6
A mezőgazdasági nettó kereset aránya (százalék)			
Ipar átlagában	74,7	76,3	75,8
Ország átlagában	75,1	74,0	76,8

Forrás: KSH STADAT

A változatlan jövedelemdiszparitás meglétében jelentős szerepe van a mezőgazdasági tevékenység alacsony termelékenységének, a foglalkoztatottak alacsonyabb képzettségi szintjének és nem utolsósorban az ágazat rendkívül alacsony jövedelmezőségének (Kapronczai, 2010). A legalább 5 főt foglalkoztató mezőgazdasági²⁴ szervezetekben a teljes munkaidőben foglalkoztatottak havi bruttó átlagkeresete 2010-ben 143,9 ezer forint, a nettó átlagkereset 101,8 forint volt. Ez a nemzetgazdasági átlag 77 százalékának felelt meg. Az ágazaton belül a bruttó átlagkereset 4,9 százalékkal (a nemzetgazdasági átlagnál 3,6 százalékponttal nagyobb mértékben), a nettó 7,7 százalékkal (a nemzetgazdaságénál 0,8 százalékponttal jobban) növekedett az előző évhez képest.

A vidéki térségekben élők foglalkoztatásának bővítését nehezíti, hogy a térségtípusban meghaladja az országos átlagot az alacsonyabb jövedelemtermelő képességű termelők aránya, a vállalkozások és foglalkoztatottak jövedelme pedig jelentősen elmarad attól. A gazdasági szerkezet jellegéből adódóan – különösen a kistelepüléseken – magasabb a fizikai foglalkozásúak, illetve az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők aránya, a jövedelmi hátrányok itt fokozottabban érvényesülnek.

²⁴ Vadgazdálkodással, erdőgazdálkodással és halászattal együtt.

A különbségeket tovább növeli, hogy a kisebb településeken kevesebb az aktív korú. Az egy főre jutó jövedelmek tekintetében már 2-3-szoros különbségek jelentkeznek a kisebb települések és a nagyvárosok között, amely az életminőségben jelentős, nehezen kompenzálható hátrányokat okoz. A kiegészítő jövedelemszerzés hagyományos, integrált formái és lehetőségei (háztáji és kiegészítő gazdaságok) erőteljesen beszűkültek, mindinkább az elsődlegesen önellátást szolgáló megoldások terjedtek el. Tajti (2007) szerint a mezőgazdaságban a legmagasabb a minimálbér mellett foglalkoztatottak aránya, és az adóelkerülés is az átláthatatlan jövedelmi viszonyokat erősíti.

A foglalkoztatás bővítéséhez kapcsolódóan további nehézséget jelent, hogy a térségtípusban élő népességre az elöregedés jellemző. Az EU-15-ben a vidéki térségekbe történő bevándorlás (a nettó migrációs ráta +5,2 százalék) jellemző, míg Magyarországon – hasonlóan az EU-12-höz – éppen a vidéki térségekből való elvándorlás erősödik²⁵. A vidéki népesség jelentős hányada számára a mezőgazdasági tevékenység a jövedelem kiegészítésének lehetőségeként vagy a saját fogyasztáshoz való hozzájárulásként szolgál. A munkalehetőségek hiánya is közrejátszik abban, hogy az ország lakossága jelentős és növekvő mértékben szorul szociális ellátásra²⁶. Az ezer főre jutó rendszeres szociális segélyben és rendelkezésre állási támogatásban részesülők átlagos száma (28,1 fő) az alapvetően vidéki térségekben a legmagasabb, míg országosan 23,6 fő volt 2009-ben (a városi térségekben mindössze 6,7 fő). A vidéki térségekben ez közel 77 százalékos növekedést jelent 2004-hez képest.

²⁵ A nettó migrációs ráta 2010-ben -2,4 százalék, míg 2004-ben még csak -0,1 százalék volt.

²⁶ A korábbi rendszeres szociális segélyezést 2009-ben az Út a munkához program keretében felváltotta az álláskeresőkre kötelező és ösztönző, a segélyezettek együttműködésére építő rendelkezésre állási támogatás.

Mezőgazdasághoz kötődő munkanélküliség

A mezőgazdasági foglalkoztatás bővítésének viszonylag gyorsan aktivizálható potenciálját, a munkaerőpiac kínálati oldalán megjelenő – elsősorban vidéken élő – a mezőgazdasághoz már korábban is kötődő álláskeresőket alkotják. Magyarországon 2000–2010 között jelentősen megnőtt a munkanélküliség. A hazai munkanélküliségi ráta majdnem megkétszereződött (6,4 százalékról 11,2 százalékra nőtt), az álláskeresők száma (közel 200 ezer fővel) másfélszeresére bővült (12. táblázat).

12. táblázat: Az álláskeresők főbb jellemzői térségtípusok szerint

Megnevezés	Alapvetően városi	Átmeneti	Alapvetően vidéki	Összesen	
Álláskeresők száma (ezer fő)					
2000	24,3	156,0	210,3	390,6	
2010	46,8	219,7	315,6	582,0	
Változás (százalék)	192,7	140,8	150,0	149,0	
Járadékra jogosult regisztrált munkanélküliek száma (ezer fő)					
2000	8,9	39,2	58,1	106,2	
2010	14,8	37,8	50,3	103,0	
Változás (százalék)	167,0	96,5	86,7	97,0	
Álláskeresők megoszlása korcsoportok szerint (százalék)					
2000	35 év alatti	41,2	43,7	42,3	42,8
	35–50 év közötti	38,6	43,4	43,0	43,1
	51–55 év közötti	12,4	8,4	8,8	8,7
	55 év feletti	7,9	4,5	5,9	5,4
2010	35 év alatti	48,6	41,1	40,3	40,8
	35–50 év közötti	31,3	37,5	37,8	37,6
	51–55 év közötti	10,0	13,6	13,7	13,6
	55 év feletti	10,0	7,8	8,2	8,1
Álláskeresők megoszlása legmagasabb iskolai végzettség szerint (százalék)					
2000	8 általános alatti	2,2	6,6	6,5	6,3
	Általános	55,4	70,7	70,7	69,7
	Középfokú	34,7	20,3	20,3	21,2
	Felsőfokú	7,7	2,4	2,5	2,8
2010	8 általános alatti	2,1	5,5	5,4	5,2
	Általános	46,3	66,1	68,1	65,6
	Középfokú	37,5	23,6	22,4	24,1
	Felsőfokú	14,0	4,8	4,1	5,1
Tartós álláskereső (százalék)					
2000	17,1	28,8	25,6	26,3	
2010	17,3	29,1	28,9	28,1	

Megjegyzés: A tartós álláskereső 180 napnál hosszabb ideje keres munkát.

Forrás: Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (NFSZ) adatszolgáltatása alapján az AKI Vidékpolitikai Kutatások Osztályán készült összeállítás

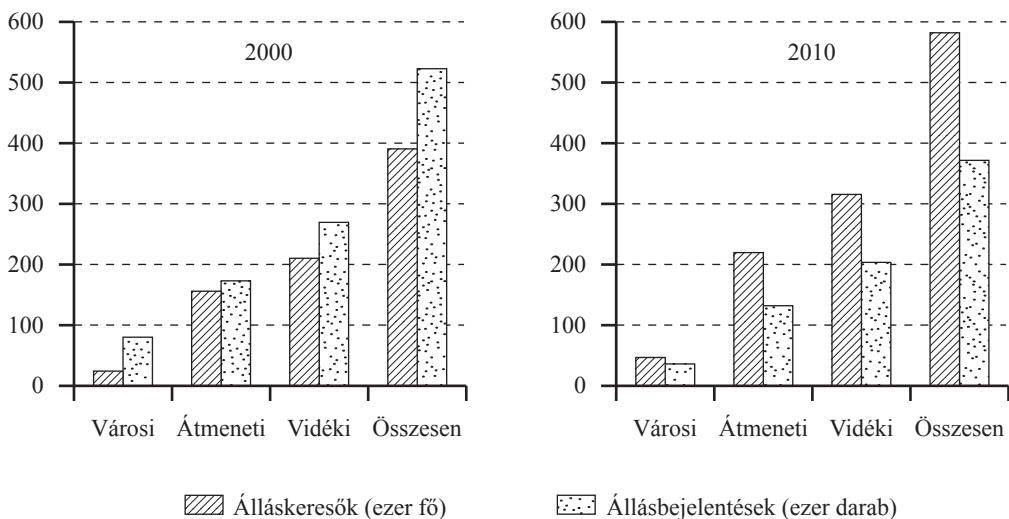
Annak ellenére, hogy a munkanélküliség vidéken magasabb, a vizsgált időszakban a foglalkoztatottak legnagyobb hányada a fővárosban veszítette el munkahelyét. A munkanélküliségi járadékokra jogosultak száma ugyanakkor a legnagyobb mértékben a vidéki területeken csökkent. A munkakeresők több mint háromnegyede (78 százaléka) 50 év alatti, és a vizsgált időszakban a munkáltatók jellemzően az idősebb (50 éven felüli) korosztálytól váltak meg, akik kisebb eséllyel találnak újra munkát, illetve átképzésük is nehezebb a fiatalokénál.

A foglalkoztatás bővítésének kiemelt problémája a potenciális munkaerő alacsony képzettségi szintje. A regisztrált munkanélküliek közel háromnegyede általános, vagy az alatti iskolai végzettséggel rendelkezik. Az elmúlt tíz évben – a korábbiakkal ellentétben – a felsőfokú végzettségűeket érintette leginkább a létszámcsökkentés, arányuk az álláskeresőkön belül majdnem megkétszereződött, jelenleg országosan 5,2 százalék. A foglalkoztatás bővítését nehezíti a tartós munkanélküliség növekvő aránya is. Az egy évnél régebben álláskereső aránya a vidéki térségekben a legmagasabb és a legnagyobb mértékben nőtt.

A tartós munkanélküliek közül sokan tartósan a szociális védőháló alatti életformára rendezkednek be, ami megnehezíti a munka világába történő visszatérést. A foglalkoztatás bővítésének legnagyobb kihívása, hogy a csökkenő munkalehetőségek miatt nő a munkanélküliek száma. A munkaerőpiacon 2000-ben még a bejelentett álláslehetőségek száma jóval meghaladta az álláskeresőket. 2010-re viszont megfordult a helyzet, ma már kínálati piacról beszélhetünk (3. ábra).

Az álláskeresők – korábbi munkahelyüket tekintve – csökkenő mértékben kötődnek a mezőgazdasághoz. A munkát keresők 2000-ben még 4,7 százaléka, 2010-ben már csupán 3,1 százaléka (18,1 ezer fő) kötődött az alapanyag termeléshez és további közel 7,8 ezer fő az élelmiszer-feldolgozáshoz (13. táblázat).

3. ábra: A regisztrált álláskeresők és bejelentett álláslehetőségek száma

Forrás: NFSZ adatszolgáltatása alapján az AKI Vidékpolitikai Kutatások Osztályán készült összeállítás

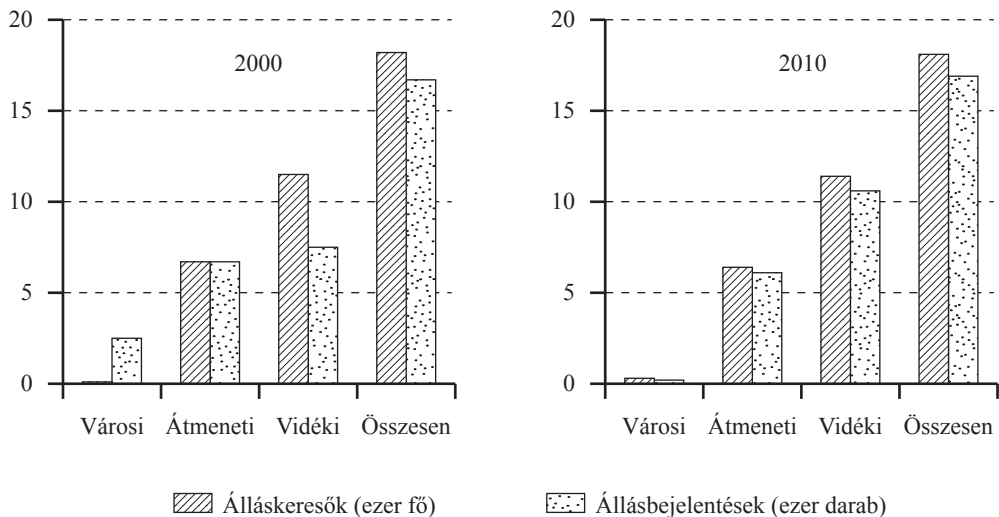
A két csoport együttesen az álláskeresők 4,5 százalékát tette ki, ami megegyezik az ágazat foglalkoztatási szerepével. Az ágazati kötődés a vidéki térségekben a legerősebb. A mezőgazdasághoz és élelmiszer-feldolgozáshoz kapcsolódó bejelentett álláslehetőségek száma is vidéken a legmagasabb.

13. táblázat: Álláskereső és álláslehetőségek ágazatok és térségtípusok szerint

Térségtípusok	Álláskereső (ezer fő)		Álláslehetőség (ezer darab)		Változás (2000 = 100%)	
	2000	2010	2000	2010	Álláskereső	Álláslehetőség
Mezőgazdasági, erdészeti és halászati tevékenység						
Alapvetően városi	0,1	0,3	2,5	0,2	270,8	9,3
Átmeneti térség	6,6	6,4	6,6	6,1	96,5	91,2
Alapvetően vidéki	11,5	11,4	7,5	10,6	99,1	141,5
Ország összesen	18,2	18,1	16,6	16,9	99,3	101,3
Élelmiszeripari tevékenység						
Alapvetően városi	0,1	0,3	0,4	0,3	232,7	61,5
Átmeneti térség	3,0	2,7	3,6	2,4	88,5	65,5
Alapvetően vidéki	5,6	4,8	8,2	4,7	86,5	57,8
Ország összesen	8,7	7,8	12,3	7,4	89,6	60,2
Mezőgazdaságon, élelmiszeriparon kívüli tevékenység						
Alapvetően városi	24,0	46,1	77,2	35,6	192,0	46,1
Átmeneti térség	146,3	210,6	162,8	123,6	143,9	75,9
Alapvetően vidéki	193,3	299,4	253,8	188,2	154,9	74,2
Ország összesen	363,6	556,1	493,8	347,4	152,9	70,4
Országosan összesen						
Alapvetően városi	24,2	46,8	80,1	36,1	192,7	45,0
Átmeneti térség	155,9	219,7	173,0	132,1	140,8	76,3
Alapvetően vidéki	210,4	315,6	269,5	203,5	150,0	75,5
Ország összesen	390,5	582,0	522,7	371,7	149,0	71,1

Forrás: NFSZ adatszolgáltatása alapján az AKI Vidékpolitikai Kutatások Osztályán készült összeállítás

Szembetűnő, hogy 2000–2010 között az alapanyag-termeléshez kötődő álláslehetőségek száma Budapesten alig tizedére esett vissza, míg vidéken majdnem másfélszeresére bővült, ami a munkaerő-kölcsönzésre szakosodott vállalkozások megszűnésével, illetve jelentős mértékben a székhely-bejegyzések változásával magyarázható. Mindeközben az élelmiszeriparban 40 százalékkal csökkent a bejelentett álláslehetőségek száma. A mezőgazdasághoz kötődő álláskereső és a bejelentett álláslehetőségek számát összehasonlítva az országos átlagtól eltérő tendencia mutatkozik. Az ágazatban ugyanis a munkanélküliek száma mindig is magasabb volt a bejelentett álláslehetőségekenél, vagyis a mezőgazdasági munkaerőpiacra a mérséklődő túlkínálat jellemző (4. ábra).

4. ábra: **Mezőgazdasághoz kötődő álláskereső és álláslehetőségek**

Forrás: NFSZ adatszolgáltatása alapján az AKI Vidékpolitikai Kutatások Osztályán készült összeállítás

A területi eloszlást is figyelembe véve megállapítható, hogy a mezőgazdaságban és a nemzetgazdaság egyéb ágazataiban egyaránt mérséklődő strukturális munkanélküliség (5. melléklet) mutatkozik²⁷. Az ágazaton belül leginkább az egyszerűbb foglalkozásokban (például napszámos, mezőőr) jellemző ez a forma. Hajdú-Bihar megyében például közel 1300 fő mezőgazdasági munkaerő számára volt álláslehetőség, miközben Borsodban majdnem ugyanennyi, korábban a mezőgazdasághoz kötődő álláskereső volt munka nélkül 2010-ben.

Az álláskeresők országon belüli mobilitási hajlandósága jellemzően alacsony, ami a külföldi (jellemzően szomszédos országokból érkező) munkaerő alkalmazásának kedvez. A hazai munkaerő külföldön, a nyelvtudásban mutatkozó hiányosságok miatt is versenyhátrányban van. Az álláskeresők és az álláslehetőségek számát összevetve a hazai munkaerőpiacon túlkínálat mutatkozik. Összességében 2010-ben 210 ezer fő számára nem volt piaci alapú álláslehetőség, közülük mintegy 200 ezer fő élt vidéken. A mezőgazdasági munkaerőpiacon 2010-ben 24,3 ezer álláslehetőség és 26,0 ezer álláskereső mellett, a „túlkínálat” 1,7 ezer embert érintett, akik korábban az ágazathoz kötődtek, vagyis szakmai tapasztalattal is rendelkeztek. A többi álláskereső azonban – mezőgazdasági vállalkozáshoz szükséges szakmai ismeretek és anyagi források hiányában – legfeljebb szociális alapon, önellátási szinten foglalkozhat mezőgazdasági tevékenységgel.

²⁷ A vizsgált időszak kiinduló évében még öt megyében (Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, Somogy és Szabolcs-Szatmár-Bereg) volt több az álláskereső, miközben a többi megyében munkaerőhiány alakult ki. Viszont 2010-ben Győr-Moson-Sopron és Zala megye kivételével országosan kevesebb az álláslehetőség az álláskeresők számánál. A mezőgazdasághoz kötődően annyiban más a helyzet, hogy még 2010-ben is hat megye (Hajdú-Bihar, Pest, Győr-Moson-Sopron, Vas, Veszprém és Zala) munkaerőhiánnyal küzdött, miközben a többi megyében munkaerő felesleg alakult ki.

A mezőgazdasági munkaerő piaci alapú kereslete

A foglalkoztatás piaci alapú bővítése – a munkaerő-kereslet növelésével – a gazdasági növekedést szolgálja. A munka minőségének, termelékenységének javításával elérhető többletjövedelmek a foglalkoztatási szándékat és a munkavállalási hajlandóságot egyaránt tovább fokozzák. A mezőgazdasághoz kötődő foglalkoztatás bővítésében a munkaerő-igényes mezőgazdasági ágazatok súlyának növelése, valamint az alapanyag-termelésen kívüli tevékenységbővítés játszhat főszerepet. Ehhez a fejezetben először tíz éves tendencia alapján vizsgáljuk a mezőgazdasági munkaerőpiac keresleti oldalának alakulását, feltárjuk a munkaerő-felhasználás ágazati jellemzőit. Ezt követően a főbb termelési ágazatok 2020-ig várható piaci kilátásai, valamint az elmúlt tíz év termelési, foglalkoztatási folyamatai alapján megbecsüljük a mezőgazdasághoz kötődő piaci alapú foglalkoztatás bővítésének potenciálját.

Vállalkozások a vidéki térségekben

A foglalkoztatás bővítése egyrészt a meglévő vállalkozások munkaerejének növelésével, másrészt új vállalkozások indításával lehetséges. A vállalkozások száma az Unióban – Magyarországhoz hasonlóan – növekvő tendenciát mutat. Több mint 90 százalékuk – a foglalkoztatottak kétharmadát lekötve – a kis- és közepes méretkategóriába (KKV) sorolható, (EC, 2011). E kategóriában történt 2002–2010 között a legnagyobb növekedés. Itthon a KKV szektor adja a vállalkozások 99 százalékát, a GDP 45 százalékát állítja elő és a foglalkoztatottak 60 százaléka kötődik hozzá (Szabó, 2010). Magyarországon az elmúlt tíz évben a vállalkozási formák szerkezete átalakult. Az ezredfordulón még az egyéni vállalkozások voltak túlsúlyban, 2009-re viszont – főleg a számukban bekövetkezett csökkenés, illetve egy részük társas vállalkozássá alakulásának következményeként – a társas vállalkozások számának több mint 40 százalékos növekedése mellett már az egyéniek aránya volt alacsonyabb (14. táblázat).

A magyar vállalkozások túlnyomó része (90 százalék) legfeljebb négy főt foglalkoztat, és miközben a legkisebb kategóriába sorolható vállalkozások száma nőtt a leginkább, a nagyobb létszámot foglalkoztató vállalkozásoké ötödével csökkent (15. táblázat). Ennek következményeként – az Unió legtöbb tagországával szemben – a hazai vállalkozások foglalkoztatási képessége romlott.

A vidéki térségek vállalkozási szempontból jóval kedvezőtlenebb helyzetben vannak az ország más területeinél (6. melléklet). Vidéken a gyengébb jövedelemtermelő képességű tevékenységek, a mezőgazdasághoz kötődő kisméretű vállalkozások jellemzők. Gyenge a vállalkozási aktivitás, a vállalkozási készség, a vállalkozás-sűrűség 15 százalékkal elmarad az országos átlagtól. További hátrány az alacsonyabb tőkevonzó képesség. Az egy főre jutó beruházás-teljesítményérték is a vidéki térségekben a legalacsonyabb (mintegy harmada a városi értéknek, de az országosnak is csak a háromnegyede).

A kedvezőbb infrastrukturális adottságú és nagyobb piaccal rendelkező városi térségekben több a szekunder és a terciér szektorhoz kapcsolódó vállalkozás. Számuk vidéken a legalacsonyabb, de 2005–2009 között több mint másfélszeresére nőtt, míg a városi térségben majdnem 10 százalékkal csökkent. A kedvezőtlenebb gazdasági környezetű vidéki térségekben a vállalkozások egyéni formája jelentősebb (58 százalék). Az alapvetően vidéki térségekben működő vállalkozások közül 2009-ben másfélszer több (5,2 százalék) kötődött a mező- és erdőgazdasághoz, valamint a halászati ágazathoz, mint országos átlagban.

14. táblázat: **Vállalkozási formák alakulása**

Vállalkozási forma	2000	2009	Változás, százalék
Működő vállalkozások száma (ezer darab)			
Társas vállalkozás összesen	265,1	375,1	141,5
<i>Jogi személyiségű társas vállalkozás</i>	<i>124,0</i>	<i>233,3</i>	<i>188,1</i>
Korlátolt felelősségű társaság	114,1	222,3	194,8
Részvénytársaság	3,3	3,8	115,2
Szövetkezet	4,0	2,2	55,0
<i>Jogi személyiség nélküli társas vállalkozás</i>	<i>141</i>	<i>141,8</i>	<i>100,6</i>
Közkereseti társaság	6,0	4,3	71,7
Betéti társaság	134,2	137,1	102,2
Egyéni vállalkozás	360,1	313,9	87,2
Vállalkozás összesen	625,2	689,0	110,2
Vállalkozási formák megoszlása (százalék)			
Társas vállalkozás összesen	42,4	54,4	12,0
<i>Jogi személyiségű társas vállalkozás</i>	<i>19,8</i>	<i>33,9</i>	<i>14,1</i>
Korlátolt felelősségű társaság	18,3	32,3	14,0
Részvénytársaság	0,5	0,6	0,1
Szövetkezet	0,6	0,3	-0,3
<i>Jogi személyiség nélküli társas vállalkozás</i>	<i>22,6</i>	<i>20,6</i>	<i>-2,0</i>
Közkereseti társaság	1,0	0,6	-0,4
Betéti társaság	21,5	19,9	-1,6
Egyéni vállalkozás	57,6	45,6	-12,0
Vállalkozás összesen	100,0	100,0	-

Forrás: KSH STADAT

A mezőgazdasági üzemszerkezet duális, amelyben nagyszámú törpegazdaság és kisszámú, de a termőterület nagy részét használó nagyüzem van jelen egyszerre. A mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdaságok között jelentős átrendeződés történt. A gazdaságok száma közel felére csökkent 2000 és 2010 között (967 ezerről 576 ezerre). A földterületet használó egyéni gazdaságok átlagos mezőgazdasági területe – 2,5 hektárról 4,6 hektárra – közel kétszeresére nőtt, miközben a gazdasági szervezeteké – 533,5 hektárról 322,6 hektárra – majdnem 40 százalékkal csökkent. Az egyéni gazdaságok kétharmada kizárólag önellátásra termel, ez az arány tíz év alatt gyakorlatilag nem változott. Ugyanakkor a kizárólag piacra termelő gazdaságok aránya 12 százalékponttal nőtt (KSH, 2010b).

15. táblázat: Működő vállalkozások létszám-kategóriák szerint Magyarországon

Létszám-kategóriák	2000	2009	Változás, 2000 = 100%
Vállalkozások száma (ezer darab)			
1–4 fő	558,2	620,0	120,0
5–9 fő	34,6	37,1	113,5
10–19 fő	16,4	17,2	109,9
20–49 fő	9,4	9,1	100,5
50–249 fő	5,3	4,7	88,4
250 fő és felette	1,1	0,9	79,6
Vállalkozás összesen	625,0	689,0	118,7
Megoszlás (százalék)			
1–4 fő	89,0	90,0	-
5–9 fő	5,6	5,4	-
10–19 fő	2,7	2,5	-
20–49 fő	1,6	1,3	-
50–249 fő	0,9	0,7	-
250 fő és felette	0,2	0,1	-
Vállalkozás összesen	100,0	100,0	-

Forrás: KSH STADAT

A gazdaságok közel fele (mintegy 281,4 ezer gazdaság) növénytermesztő, ötödük állattartó (125,1 ezer gazdaság), közel egyharmaduk pedig vegyes termelési típusú 2010-ben (16. táblázat). A növénytermesztők száma 2000 óta 27,9 százalékkal, az állattartóké 41 százalékkal, a vegyes gazdaságoké pedig felére csökkent. A gazdaságokon belül tovább nőtt a növénytermesztő gazdaságok aránya (8,4 százalékponttal), a vegyes gazdaságoké pedig ugyanennyivel csökkent, míg az állattartóké lényegében változatlan maradt.

16. táblázat: A gazdaságok száma a termelési típus és a termelés cél szerint

ezer darab

Megnevezés		Elsősorban értékesítésre termelők	Saját fogyasztáson felüli felesleget értékesítők	Csak saját fogyasztásra termelők	Összesen
Növénytermesztő gazdaságok	2000	47,4	109,2	233,5	390,4
	2010	74,2	54,5	152,6	281,4
	<i>Változás, százalék</i>	56,5	-50,1	-34,6	-27,9
Állattartó gazdaságok	2000	5,2	34,1	172,5	212,1
	2010	5,4	10,9	109,2	125,1
	<i>Változás, százalék</i>	3,8	-68,0	-36,7	-41,0
Vegyes gazdaságok	2000	30,7	158,2	172,5	363,0
	2010	40,2	49,8	79,6	169,5
	<i>Változás, százalék</i>	30,9	-68,5	-53,9	-53,3
Összes gazdaság	2000	83,2	301,5	578,5	965,5
	2010	119,5	115,2	341,4	576,1
	<i>Változás, százalék</i>	43,6	-61,8	-41,0	-40,3

Forrás: KSH (2010b)

A termelési típusokat figyelembe véve a piaci alapú foglalkoztatás bázisát jelentő, elsősorban értékesítésre termelő növénytermesztő gazdaságok száma 2000–2010 között több mint másféleszeresére nőtt. A vizsgált időszakban a legnagyobb mértékű csökkenés a saját fogyasztáson felüli felesleget értékesítők körében történt, amelyek egy része, fejlődést mutatva az elsősorban értékesítésre termelők közé került, másik részük azonban a saját fogyasztásra termelők közé „süllyedt”, vagy felhagyott a mezőgazdasági tevékenységgel. A saját fogyasztásra termelő vegyes gazdaságok száma csökkent a legerőteljesebben (53,9 százalékkal), de az állattartók (36,7 százalék), illetve a növénytermesztők (34,6 százalékkal) körében is jelentős visszaesés tapasztalható.

A munkaerő-felhasználás ágazati jellemzői

A mezőgazdaságban a munkaerő felhasználása termelési típustól (ágazatok) függően²⁸ eltérően alakul. A mezőgazdasági alapanyag-termelés munkaerő felhasználásának legnagyobb része (42,5 százaléka) a növénytermelésben, 30,0 százaléka az állattenyésztésben, illetve közel negyede (23,5 százalék) a vegyes gazdaságokban jelentkezik (17. táblázat). A gazdaságok átlagos munkaerő lekötése a tejtermelő (3,0 ÉME/gazdaság), illetve a zöldségtermelő (1,3-1,6 ÉME/gazdaság) ágazatokban a legmagasabb.

17. táblázat: A gazdálkodás főbb jellemzői ágazati csoportosítás szerint (2010)

Ágazat	Üzemek száma		Mezőgazdasági terület		Állatállomány		Munkaerő		Kibocsátás ^{a)}	
	ezer darab	százalék	ezer hektár	százalék	ezer ÁE	százalék	ezer ÉME	százalék	Mrd. HUF	százalék
Növénytermesztés	231,5	40,2	3 051,2	66,2	100,0	4,0	186,8	42,5	579,4	43,1
Szántóföldi	130,6	22,7	2840,3	61,6	90,9	3,6	106,4	24,2	449,5	33,4
Szabadföldi zöldség	8,3	1,4	56,8	1,2	2,6	0,1	10,7	2,4	40,7	3,0
Zöldséghajtatás	6,7	1,2	8,5	0,2	2,4	0,1	10,9	2,5	27,8	2,1
Gyümölcs	50,2	8,7	94,5	2,0	3,0	0,1	32,6	7,4	42,8	3,2
Szőlő	35,7	6,2	51,1	1,1	1,2	0,0	26,0	5,9	18,6	1,4
Állattenyésztés	185,5	32,2	911,2	19,8	1 852,4	74,1	131,7	30,0	537,1	39,9
Húsmarha	19,0	3,3	250,1	5,4	147,6	5,9	15,8	3,6	30,5	2,3
Tejtermelés	7,3	1,3	396,6	8,6	326,0	13,0	22,1	5,0	142,2	10,6
Sertéstartás	36,8	6,4	36,7	0,8	424,2	17,0	21,9	5,0	86,7	6,4
Baromfitartás	113,4	19,7	63,7	1,4	847,7	33,9	63,0	14,3	254,7	18,9
Juhtartás	9,0	1,6	164,1	3,6	106,9	4,3	8,9	2,0	23,1	1,7
Vegyes gazdálkodás	139,7	24,3	637,1	13,8	528,8	21,2	103,4	23,5	228,0	17,0
<i>Egyéb, nem besorolt</i>	<i>19,3</i>	<i>3,4</i>	<i>12,1</i>	<i>0,3</i>	<i>17,1</i>	<i>0,7</i>	<i>17,6</i>	<i>4,0</i>	<i>-</i>	<i>-</i>
Összesen	576,1	100,0	4 611,6	100,0	2 498,3	100,0	439,5	100,0	1 344,6	100,0

^{a)} Standard Termelési Értékben (STÉ) kifejezve.

Forrás: KSH, 2010b

²⁸ A KSH mindössze három termelési típust különböztet meg: Növénytermesztő gazdaság: földhasználatra alapozott tevékenységet folytat, csak a földterület alapján minősül gazdaságnak; Állattartó gazdaság: csak az állatállomány nagysága alapján minősül gazdaságnak; Vegyes gazdaság: mind a földterület, mind az állatállomány nagysága alapján gazdaságnak minősül.

A gazdaságok száz hektárra jutó munkaerő-felhasználása a zöldség-hajtásban (128,2 ÉME), a szőlő- (50,9 ÉME) és a gyümölcs-termesztésben (34,5 ÉME) a legjelentősebb. Az állattenyésztő gazdaságokban pedig száz állategységre a húsmarha- és juhtartásban (9,7 ÉME), illetve a baromfitartásban (7,4 ÉME) jut átlagosan a legtöbb munkaerő. A munkaerő egységére jutó Standard Termelési Értékben (STÉ) kifejezett átlagos kibocsátás a szántóföldi ágazatban és a szabadföldi zöldség-termesztésben (4,2 és 3,8 millió forint/ÉME), az állattenyésztésen belül pedig a tejelő tehéntartásban (6,4 millió forint/ÉME) a legmagasabb, míg a sertés- és a baromfitartásban egyaránt 4,0 millió forint/ÉME a kibocsátás.

Az ágazati munkaerő-lekötés a felhasznált munka mennyisége, jellege szerint is vizsgálható. A részmunkaidős önfoglalkoztatásban elsősorban a saját fogyasztásra termelés, a családi gazdaságokban a háztartás rendelkezésére álló munkaerő minél teljesebb körű kihasználása, míg a magasabb tőkeellátottságú üzemekben – minél nagyobb jövedelemtömeg előállítására érdekében – a bér munka felhasználása a működés alapvető stratégiája. Ehhez illeszkedve három csoport alakítható ki az éves munkaerő-felhasználás alapján²⁹:

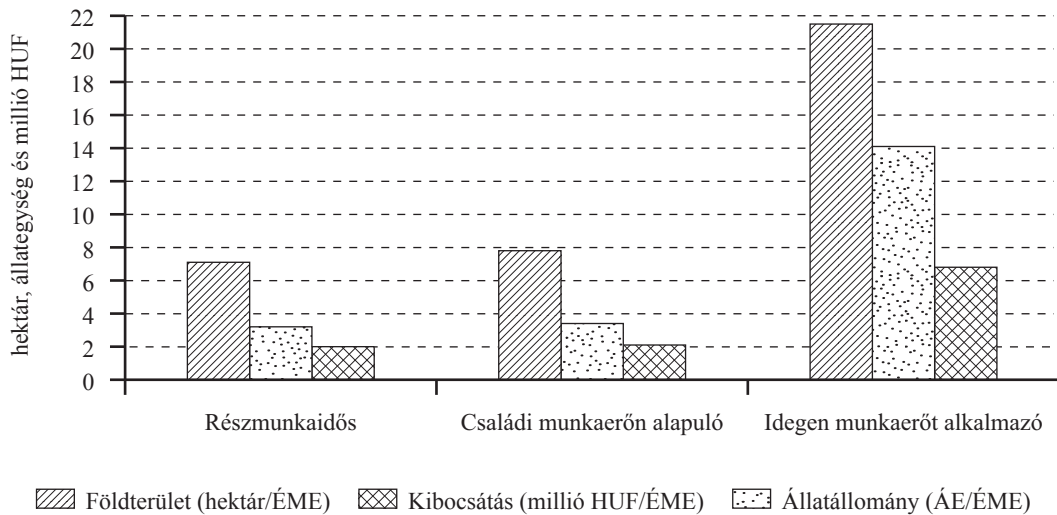
- A „részmunkaidős” gazdaságok csoportját a 0,5 ÉME-nél kevesebb,
- a „családi munkaerőn alapuló” gazdaságokat a 0,5-3 ÉME közötti,
- míg az „idegen munkaerőt alkalmazó” gazdaságokat a 3 ÉME-nél több munkaerőt felhasználó gazdaságok képezik.

A munkaerő-felhasználásuk alapján a gazdaságok többségét (55,8 százalék) alkotó „részmunkaidős” gazdaságok a mezőgazdasági terület és az állatállomány tíz, a munkaerő közel húsz százalékával a teljes mezőgazdasági kibocsátás 11,5 százalékát állítják elő (7. melléklet). Az összes gazdaság 42,9 százaléka „családi munkaerőn alapuló”, amely a mezőgazdaság munkaerejének közel kétharmadával (58,4 százalékát) a mezőgazdasági terület 41,9 százalékán, az állatállomány egyharmadával vesz részt a kibocsátás 38,4 százalékának előállításában. Mindössze 1,3 százalék az „idegen munkaerőt alkalmazó” gazdaság, amely a mezőgazdasági terület és az állatállomány felét (46,4 százalék és 56,5 százalék) hasznosítva a teljes munkaerő negyedével állítja elő a kibocsátás felét.

A munkaerő-felhasználás hatékonyságát jelzi, hogy egységnyi munkaerőre a „részmunkaidős” gazdaságokban átlagosan két millió forint/ÉME jut (7,1 hektár mezőgazdasági terület művelése és 3,2 egységnyi számosállat tartása mellett). A „családi munkaerőn alapuló” gazdaságokban 2,1 millió forint/ÉME (7,8 hektár és 3,4 ÁE); míg az „idegen munkaerőt alkalmazó” gazdaságokban 6,8 millió forint/ÉME (21,5 hektár és 14,1 ÁE) kibocsátás érhető el (5. ábra).

²⁹ A mérhető tárolók kialakítása szubjektív, a munkaerő-felhasználás alapján képzett csoportok a mezőgazdaságból származó jövedelem nagyságát, megélhetésben betöltött szerepét érzékeltetik.

5. ábra: A munkaerő-felhasználás hatékonysága gazdaságtípusok szerint

Forrás: KSH, 2010b alapján az AKI Vidékpolitikai Kutatások osztályán készült számítás

A munkaerő hasznosítása a rész- és családi munkaerőn alapuló gazdaságokban lényegében nem különbözik egymástól, ugyanakkor az idegen munkaerőt alkalmazó gazdálkodás javára háromszoros hatékonyságbeli különbség mutatkozik³⁰. A vegyes termelési típusú „részmunkaidős” és „családi munkaerőn alapuló” gazdaságokban a munkaerő-felhasználás hatékonysága alacsony. Az idegen munkaerőt alkalmazó növénytermesztő és állattenyésztő gazdaságok átlagos munkaerő felhasználásával számolva a területre, illetve állatállományra jutó munkaerő lekötésük ötször magasabb³¹.

Mezőgazdasági termelésünk szerkezetében mindkét termelési típusnak (a családi és az idegen munkaerőn alapuló gazdaságok) helye és szerepe van. A versenyképesség alapvető feltétele a vállalkozások piaci részesedésének tartós és profitábilis megőrzése, míg a gazdaságok életképessége a piaci részesedés megszerzésével, annak növelési képességével jellemezhető. Az életképesnek sem minősülő vállalkozások ugyanakkor addig a pontig eltartóképesek, míg alkalmazottaik számára a munkaszerződésben rögzített munkabért fizetni képesek³². (Potori *et al.*, 2004) A foglalkoztatás bővítése során hosszú távon a versenyképes, a hatékonyság javításának szempontjából az életképes, a vidék népességének megőrzése szempontjából pedig az eltartóképes gazdaságoknak is kiemelt jelentősége lehet. Az értékelésnél azt is figyelembe kell venni, hogy a munkaerő lekötés módja ágazatonként eltérő. Az állattenyésztésben az állandó munkaerő-szükséglet a jellemző, míg a szántóföldi növénytermelés, illetve a zöldség- és gyümölcsstermesztés, szőlő- és borkészítés esetében a szezonális munkacsúcsokban az ideiglenes, alkalmi munka a meghatározó. Az ágazatokat tekintve a vegyes gazdálkodást folytató és az állattenyésztő „idegen munkaerőt alkalmazó” gazdaságok, ezen belül a tejtermelők, a baromfi és sertéstartók kötik le átlagosan a legtöbb munkaerőt, gazdaságonként 21-26 ÉME-t, valamint egységnyi munkaerőre is utóbbiaknál jut a legtöbb átlagos kibocsátás (21,6 és 14,7 millió forint/ÉME).

³⁰ Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy az idegen munkaerőt alkalmazó gazdaságok gépi szolgáltatásait a részmunkaidős és a családi munkaerőn alapuló gazdaságok veszik igénybe, az erre felhasznált munkaidőt viszont a szolgáltatást végzők számolják el.

³¹ Az „idegen munkaerőt alkalmazó”, nagyobb méretű vegyes termelési típusba tartozó gazdaságok munkaerő-felhasználása viszont hatékony, a növény-, illetve állattenyésztő gazdaságokénál (40 százalékkal) alacsonyabb.

³² Egyéni vállalkozások esetében kritikus pontnak a mindenkori minimálbér tekinthető (Potori *et al.*, 2004).

A növénytermesztésben is az „idegen munkaerőt alkalmazó”, szabadföldi zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermesztő gazdaságok munkaerő-felhasználása jelentősebb (átlagosan 14,0-11,6 ÉME), de az egy főre jutó átlagos kibocsátás a szántóföldi növénytermesztésben a legmagasabb (5,5 millió forint/ÉME). A munkaerő-felhasználás hatékonysága és a kibocsátás jelentős – üzemmérettől függő – ágazaton belüli, és közötti különbségeket mutat³³ (18. táblázat).

18. táblázat: A munkaerő-felhasználás ágazati jellemzői

Ágazat	Munkaerőegységre (ÉME) jutó	
	terület (hektár); állategység (ÁE)	kibocsátás (millió HUF)
Szántóföldi növénytermesztés		
Búza	97,6–103,1	12,8–17,8
Kukorica	79,5–91,0	16,6–21,8
Napraforgó	88,6–105,1	14,5–19,5
Repce	78,6–94,0	13,8–21,2
Silókukorica	53,0–103,7	11,1–26,6
Szabadföldi zöldségtermesztés		
Csemegekukorica	25,2–88,0	17,4–46,1
Fűszerpaprika	1,8–24,6	1,7–14,1
Vöröshagyma	2,4–6,3	3,1–6,6
Fejes káposzta	2,4–3,5	5,1–8,5
Zöldpaprika	2,0–2,5	4,3–4,9
Paradicsom	2,9–28,3	4,0–11,7
Zöldborsó	75,6–95,4	13,3–23,3
Burgonya	5,0–12,2	5,4–13,0
Növényházi zöldségtermesztés		
Zöldpaprika	0,2–0,4	4,5–6,0
Paradicsom	0,1–0,2	6,7–9,1
Uborka	0,3–0,4	4,7–5,5
Gyümölcs- és szőlőtermesztés		
Alma	4,4–4,9	3,0–4,1
Körte	3,5–10,4	2,9–5,3
Cseresznye	3,8–4,8	3,0–4,9
Meggy	3,2–7,5	1,7–3,9
Szilva	3,9–6,1	1,8–2,9
Kajsziarack	3,5–3,6	3,0–4,7
Őszibarack	4,0–4,2	2,9–3,6
Dió	16,1–18,9	1,7–4,9
Szőlő (minőségi bornak)	3,5–7,3	1,7–3,5
Állattenyésztés		
Tejelő tehentartás	12,3–27,6	5,5–18,3
Bikahízalás	18,2–91,6	5,2–20,0
Sertéshízalás	16,9–109,6	4,7–44,8
Anyajuh tartás	19,2–37,1	2,1–4,6
Csirkehízalás (brojler)	107,4–320,3	15,5–42,2
Étkezési tyúktojás termelés	17,5–43,4	7,8–16,8

Forrás: AKI, ágazati teszttüzemi adatok alapján, a Vidékpolitikai Kutatások Osztályán készült számítás.

³³ A táblázat értékei az általunk csoportosított üzemmódban jellemző legkisebb, illetve legnagyobb értékeket mutatják.

Az ágazaton belüli eltérések leginkább a mérethatékonyság érvényesülésétől, míg az ágazatok közötti különbségek az alkalmazott termelési technológia színvonalától függenek. A mérethatékonyság érvényesülését Magyarországon elvégzett vizsgálatok is igazolták. A jogi személyiséggel rendelkező gazdasági társaságok családi gazdaságokét meghaladó teljesítménye a termelési mérethez illeszkedő korszerű technológia alkalmazásával magyarázható (Latruffe, Fogarasi és Desjeux, 2011). A fajlagos munkaerő-felhasználás a szántóföldi nagykulturákban a legkisebb, és az üzemméret függvényben csökken, a kisebb méretű gazdaságok a gépi műveleteket másokkal végeztetik.

A szántóföldi zöldségtermesztésben a munkaerő-felhasználás hatékonysága leginkább a csemegekukorica, a fűszerpaprika, a vöröshagyma, a paradicsom és a burgonya termesztésében érvényesül, egységnyi munkaerő kétszer akkora területet lát el. A zöldborsó termesztése esetében is a nagyobb méretű gazdaságok a hatékonyabbak, azonos munkaerő-felhasználásra vetítve kibocsátásuk háromnegyedével magasabb. A zöldségajtatást jelentős munkaerő- és technológiai igény jellemzi. A nagyobb üzemekben intenzívebben termelnek, így alacsonyabb fajlagos munkaerő-felhasználásuk mellett a kibocsátásuk magasabb. A gyümölcsültetvények esetében is kimutatható a munkaerő-felhasználásban a mérethatékonyság érvényesülése, egyedül az őszibarack, illetve a dió termesztésében mutatkozik némi előny a kisgazdaságok javára. Az állattenyésztési ágazatokban szintén kimutatható a mérethatékonyság, amely az anyajuh tartásban, illetve a baromfitartás esetében mérsékeltebb. A tejelő tehéntartásban fele akkora munkaerővel kétszeres, a bika- és sertéshízlalásban ötödannyi munkaerő felhasználásával közel másfélszeres, illetve ötszörös kibocsátást értek el a nagyobb üzemek. A mezőgazdasági foglalkoztatás bővítése szempontjából a munkaerő kihasználás és hatékonyság javítás igényéből eredően a kisebb méretű gazdaságok – a kibocsátás alacsonyabb szintje ellenére is – kiemelt jelentőségűek.

Piaci kilátások, várható munkaerőigény

A piaci alapú foglalkoztatás bővítésének alapvető feltétele a piacbővítési lehetőségek megteremtése, illetve azok kihasználása. A piaci kilátások alakulása – az AKI Agrárpolitikai Kutatások Osztályának elemzése – alapján a mezőgazdasági termelés hatékonysága várhatóan az új technológiák bevezetésén alapuló intenzívebb gazdálkodással javul, fokozódik a termelés koncentrációja. Ugyanakkor hangsúlyt kap a fenntarthatóság, a mezőgazdasági termelés multifunkcionális jellege, egyre fontosabbá válik a közjavak előállítás. A kedvező természeti adottságok önmagukban, fejlett piaci, illetve technológiai infrastruktúra nélkül nem jelentenek komoly versenyelőnyt.

Szántóföldi növénytermesztésben a hatékonyság fokozása további munkaerő-kibocsátást eredményez (Udovecz, Popp és Potori, 2007). A főbb szántóföldi termények, illetve az azokból előállított nagyobb hozzáadott-értékű termékek iránti erős kül- és belpiaci kereslet a termelőket beruházásokra ösztönzi. Egyre gyorsabban teret nyernek az új technológiák, aminek eredményeként intenzívebb lesz a termelés, nő a koncentráció, javul a hatékonyság. Az egyes szántóföldi kultúrák területének és termelésének várható fejlődése eltérő utat követhet attól függően, hogy a mezőgazdaság új hangsúlyokkal értelmezett feladataihoz, az élelmiszer-, a takarmány- és az energiatermeléshez, illetve a fosszilis energiahordozók helyettesítéséhez milyen mértékben képesek hozzájárulni. Beavatkozás nélkül a folyamatba kevésbé illeszkedő fajták termesztése visszaszorulhat, míg a búza, de elsősorban a kukorica és az olajnövények termesztésének dominanciája tovább nőhet. Az exportlehetőségek a terméshozamok és az árak szélsőséges ingadozásai függvényében továbbra is igen hektikusan változhatnak, ezért a hozamok stabilizálása és a minőség előtérbe helyezése elengedhetetlen. Számolni lehet a mezőgazdasági és az élelmiszeripari melléktermékek felértékelődésével is. Amennyiben a biomasszára alapozott zöldgazdaság teret nyer, a takarmánynövényeket, illetve a takarmányimport egy részét a melléktermékek kiválthatják.

A zöldségágazat az egyik legnagyobb fajlagos jövedelmet előállító alágazatunk. Ezen túl a növényházi zöldségtermesztés területegységre vetített munkaerőigénye rendkívül magas. Az ágazat esetében mérsékelt piaci alapú többletfoglalkoztatási lehetőség mutatkozik. A hazai zöldségfogyasztás legfeljebb 10 százalékos bővülésével lehet számolni, ennek mintegy 80 százaléka hazai termelésből fedezhető. A többlet termésmennyiségek hazai előállításához szabadföldön 3-4 ezer hektáros, növényházban pedig mintegy ezer hektáros termelésbővítés szükséges. Ugyanakkor hazai viszonylatban a területcsökkenés megállítása, valamint 30-50 hektár, magas technológia színvonalat képviselő fedett termőterület létesítése is komoly kihívást jelent. A növényházi zöldségek közül a paradicsom és a paprika felvevőpiaca bővül a legnagyobb mértékben. A klasszikus növényházi zöldségek (paradicsom, saláta, uborka) exportja további 10-15 százalékkal bővíthető. A frisspiaci, hajtattott zöldségek jelentős importnövekedése miatt e területen a hazai termelőkre az import visszaszorítása jelent komoly kihívást. A tárolási zöldségek közül a hagymafélék, a káposztafélék, illetve a répa hazai fogyasztását nem tudjuk fedezni. Gombatermesztésünk bővülése nem valószínűsíthető. Számos olyan zöldségfaj viszont perspektivikusnak tekinthető (például salátafélék, káposztafélék, karalábé, brokkoli, bimbóskel), amely esetén jelenleg szinte kizárólag importból fedezzük a hazai fogyasztást, exportunk pedig elenyésző.

A foglalkoztatás bővítésének szempontjából a gyümölcságazat perspektivikusnak tekinthető, mivel a rendkívül munkaerő-igényes hazai termelés 200-250 ezer tonnával növelhető. Az egy főre jutó évi átlagos hazai gyümölcsfogyasztás mintegy 13 kilogrammal marad el az EU átlagtól. A visszaesésben a saját termelésű fogyasztás erőteljes csökkenésének, illetve a fogyasztói árak emelkedésének volt szerepe. A hazai fogyasztás EU átlaghoz való közelítése reális célkitűzés lehet, köszönhetően az egészségtudatos trendnek, a gyümölcs- és zöldségfogyasztást segítő kampányoknak. A belföldi piacról mintegy 100 ezer tonna étkezési alma hiányzik, és további 50 ezer tonna étkezési minőségű almára is van kereslet külföldön (Kelet-Európában). Az Európai Unióban és Magyarországon a gyümölcsfogyasztás enyhén csökken. Az újonnan csatlakozott országokban a kereslet szerkezete is az egzotikus termékek felé tolódott el. A fogyasztásban a friss gyümölcs dominál, a feldolgozott termékek aránya minimális. Exportképes hazai friss gyümölcsök (kajszi, cseresznye, szamóca és a dió) esetében a termelés megduplázható. A magyarországi gyümölcsstermelés visszaszorulása az ültetvények előregedésének, valamint a termelés alacsony – a szántóföldi növénytermesztéssel összevethető – eredményének következménye (Szabó, 2011a, 2011b). A stabil termelési háttér megteremtése érdekében az ültetvények korszerűsítésére, a versenytársak által már széleskörűen alkalmazott technológiai fejlesztésekre van szükség.

A szőlő- és borágazatot munkacsúcsaiban a kézi-, a minőségi bortermelést a szakképzett munkaerő hiánya jellemzi. Az ágazat a termelés további csökkenése ellen küzd, pedig az import kiszorításával és az export növelésével 200-400 ezer hektoliterrel is növelhető a bortermelés. A hazai borpiac telítődött, számottevő növelésére nincs lehetőség (Kopcsay, 2011). A borok döntő része asztali minőségű (GFK, 2010). A világ borfogyasztása tartósan emelkedik, ami az exportorientált hazai borászatoknak kedvez. Importunk jelentős (évi 200 ezer hl), amely kizárólag jó ár-érték arányú borok előállításával mérsékelhető. Az import részbeni kiszorítása mellett a borexport növelése is megcélozható. A kivitel nagysága a 2008–2010. évek átlagában 770 ezer hektolitert ért el, ami a hungarikum fajta termelésével, jó minőségű, elsősorban fehér borok előállításával, a marketing források hatékony felhasználásával egymillió hektoliterre növelhető. Magyarország a szőlőtermő területek kívánt bővítéséhez elegendő újratelepítési joggal rendelkezik (Horváth, 2011). Ugyanakkor az EU-csatlakozás óta a szőlősgazdák több mint 10 ezer hektár ültetvényt vágtak ki támogatással. Az ültetvény szerkezetátalakítási program célja jelenleg a termelés csökkenésének megállítása.

A sertéságazatban kormányzati célkitűzés a hazai termelésből származó vágásszám 6 millió darabra történő bővítése 2020-ig, így csökkenthető az élősertés-, valamint a sertéshúsimport. A magyar sertéshús iránt mind a bel-, mind a külpiacon van kereslet. Magyarország képes lenne a jelenlegi kibocsátási szintnél nagyobb mennyiségű vágósertés, sertéshús, valamint húskészítmény előállítására. A magyar húsipar igényli a vágósertést, jelenleg is keresleti piac van Magyarországon, bár ez a mindenkor aktuális euró/forint árfolyamtól is függ, amely hatással van a vágóhídi belépési árra, valamint a szállítási költségre. Az ágazati kibocsátás növeléséhez elengedhetetlen a szervezett termékpálya létrehozása, amely alapvetően a piaci szereplők feladata. A hatékonyan működő termékpálya másik feltétele, hogy az ágazatban meg kellene indulnia egy specializációs folyamatnak, mind az alapanyag-termelésben, mind a feldolgozásban. A baromfiágazatban mérsékelt létszámú munkahelyteremtés lehetséges, a kibocsátás – a növekvő import ellenére is – mintegy 20 százalékkal bővíthet. A magyar lakosság baromfihús fogyasztása az Unió átlaga felett van, 2009-ben 28 kg/fő volt, aminek 70 százalékát a csirkehús tette ki. Várhatóan nőni fog a baromfihús fogyasztása, mivel a fogyasztók egyre inkább az olcsóbb húsféléket keresik.

A kérődző ágazatok szerepe a foglalkoztatás bővítésében nagyban függ az exportpiaci teljesítmény alakulásától, valamint a termeléshez kötött támogatások fennmaradásától. Kedvező feltételek esetén a tejágazat kibocsátása – jelentős iparági koncentráció mellett – 10-15 százalékkal, a húsmarha ágazaté akár 30-50 százalékkal is emelkedhet, míg a juhágazatban a visszaesés megállítására is eredmény lenne. A magyarországi tejtermelés és feldolgozás tíz éve mérséklődik, a vágómarha előállításban alacsony bázisról indulhat a növekedés, míg az anyajuh állományra is inkább a csökkenés jellemző. A kérődző ágazataink kibocsátásának bővítése az alacsony hazai fogyasztás miatt ütközik nehézségekbe. A nemzetközi verseny élénkülésével exportorientálnak tekinthető kérődző ágazataink versenyképessége csak a termeléshez kötött támogatásokkal tartható fenn. Mértéke és ágazatok közötti megoszlása jelentősen befolyásolja az ágazati kilátásokat (Popp és Potori, 2009).

Az ágazati kibocsátások piaci alapú növelését alapvetően a tőke, a szakképzettség, az integráció, valamint az elkötelezettség és a bizalom hiánya korlátozza, amely a szerződéses kapcsolatok esetlegességére és a hozamok nagyfokú ingadozására is visszavezethető. Az ágazatok kibocsátásának piaci alapú növelése kizárólag a termelési tényezők hatékony felhasználása mellett képzelhető el. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk, hogy a kibocsátás növelése ágazatonként eltérő munkaerő-felhasználást jelent. Míg a gyümölcs- és szőlőtermelés intenzív, jelentős kézi munkaerőt igénylő ágazatok, addig például a sertésenyésztésben a technológiai fejlesztések jelentős munkaerőt kiváltó hatása miatt a kézi munkaerőigény kicsi. Az egyes mezőgazdasági ágazatok piaci kilátásai alapján 2020-ig, a növekedési lehetőségeket figyelembe véve összességében szerény mértékű bővítés prognosztizálható a foglalkoztatásban:

- Foglalkoztatási szempontból perspektivikusnak egyedül a gyümölcságazat tekinthető, amelyben akár 20-30 százalékos kibocsátás növekedés is elérhető.
- Mérsékelt munkahely-teremtési potenciál több ágazatban is mutatkozik. A növénytermesztésben a zöldségágazatban mintegy 10-20 százalékkal, a szőlő- és borágazatban 5-10 százalékkal fokozható a termelés. Az állattenyésztésben belül a sertéságazatban 30-50 százalékos a célkitűzésben meghatározott kibocsátás bővülés. A baromfiágazat 20 százalékkal bővíthet, míg a kérődző ágazatok esetében a tejtermelés iparági koncentráció mellett legfeljebb 10-15 százalékkal, a húsmarhatartás az alacsony bázis miatt, pedig akár 30-50 százalékkal is bővíthető.
- A szántóföldi növénytermesztés és a vegyes gazdálkodás ágazataiban a kibocsátás és a hatékonyság növekedése mellett sem várható a foglalkoztatás bővülése, míg a juhágazatban mindössze a kibocsátás és a foglalkoztatás jelenlegi szinten tartása lehet a cél.
-

A munkaerő-felhasználás változásának becslésénél abból indultunk ki, hogy az ágazatok munkaerő igényét³⁴ a termékek piaci árvárakozásain alapuló kibocsátás, illetve az alkalmazott technológia változása határozza meg, amely hatással van a munkaerő-felhasználás alakulására. A 2000–2010 közötti változások mértékét, irányát figyelembe véve meghatároztuk az alkalmazott technológia és a termelési szerkezetváltozás ágazati foglalkoztatásra gyakorolt hatását (korrekciós tényező³⁵), amelyet az ágazatok közötti termelési szerkezet módosulása tovább erősíthet. A piaci kilátások elemzése alapján becsült 2020-ig várható ágazati kibocsátás-változás és az üzemtípustól függő munkaerő-igény alapján meghatároztuk a piaci alapú foglalkoztatás-bővülés várható értékeit, amelyeket a technológiai fejlesztésekből eredő hatás mértékével (korrekciós tényező) módosítottuk. A piaci kilátások alapján a mezőgazdaságban összességében 3-9 százalékos kibocsátás növekedés mellett legfeljebb 8–26 ezer ÉME többletmunkaerő igény várható 2020-ig, amely a jelenlegi munkaerő-felhasználás 2–6 százaléka (19. táblázat).

19. táblázat: Az ágazati kilátások alapján várható munkahelyteremtés 2020-ig

Ágazat	Változás (2000–2010)			Várható bővülés ^{d)} (2010–2020)		
	Kibocsátás ^{a)}	Munkaerő ^{b)}	Korrekciós tényező ^{c)}	Kibocsátás	Munkaerő ^{e)}	Korrigált munkaerő ^{f)}
	százalék			százalék	(ezer ÉME)	
Szántóföldi növénytermesztés	24,2	-14,3	-0,3	5	4–6	2,7–4,1
Szabadföldi zöldségtermesztés	-11,3	-19,2	3–0,1	10–20	1–3	0,9–2,7
Zöldségajtatás	-18,4	0,9	0,2	10–20	1–2	1,2–2,5
Gyümölcstermesztés	-16,4	-7,7	0,1	20–30	5–11	5,5–12,1
Szőlőtermesztés	-28,2	-41,9	-0,2	5–10	1–3	0,8–2,4
Húsmarhatartás	139,3	-2,6	-0,3	30–50	3–10	2,1–7,0
Tejelő tehen tartás	-18,2 ^{g)}	-42,7	-0,3	10–15	2–6	1,4–4,2
Baromfitartás	9,1 ^{h)}	46,6	0,3	20	2–23	2,7–30,9
Sertéstartás	-37,4	-63,2	-0,4	30–50	2–37	1,2–21,8
Juhtartás	22,5	1,3	-0,2	0	0	0
Vegyesszolgáltatás	-33,3 ⁱ⁾	-53,5	-0,3	-10 – -20	-3 – -42	-3,9 – -54,7
Összesen	46,9	-35,0	-0,6	3–9	18–59	7,9–26,1

^{a)} 1998–2000 illetve 2008–2010 évek átlaga. ^{b)} A 2000. évi értékek a 2003-as szerkezeti megoszlás alapján kalkulálva. ^{c)} A technológia és a termelési szerkezetváltás hatása a munkaerő-felhasználásra. ^{d)} A piaci kilátások alapján. ^{e)} A jelenlegi termelési struktúra alapján, üzemtípusok függvényében. ^{f)} A korrekciós tényezővel korrigált érték. ^{g)} Tejtermelés. ^{h)} Tyúkfélék. ⁱ⁾ Terület, állatállomány változás.
Forrás: AKI Zsebkönyv, 2002, 2011; KSH, ÁMÓ 2000, 2011; Fruitweb (2011) alapján az AKI Vidékpolitikai Kutatások Osztályán készült számítás

Jelentősebb létszámnövekedés a családi munkaerőn alapuló gazdaságok bővülése esetén várható, míg hasonló mértékű kibocsátás-bővítéshez az idegen munkaerőt alkalmazó gazdaságokban harmad akkora többletmunkaerő foglalkoztatása szükséges.

A tényleges munkahelyteremtést korlátozza, hogy a kibocsátás bővülése elsősorban a már meglévő termelési struktúrában szereplő munkaerő munkaidejének bővítésével kerülhet megvalósításra. A foglalkoztatás bővítésének további korlátjaként jelentkezik, hogy a mezőgazdaság egészét tekintve a technológiai korszerűsítés munkaerőt kibocsátó hatása a foglalkoztatásban – az ágazatok közötti jelentősebb szerkezeti átalakulás miatt – egyrészt fokozottabban érvényesül, másrészt pedig a szűkösön rendelkezésre álló, képzetesebb munkaerő iránt támaszt növekvő igényt. Mindez a mezőgazdaságban a rugalmas foglalkoztatási formák térnyerésének, terjedésének teremt kedvező feltételeket.

³⁴ Az ágazati munkaerő-felhasználás változásának számítása során a gazdaságon belül a mellékágazatok munkaerő-felhasználásának módosulását nem vettük figyelembe. (A növénytermesztők részesedése az állattartásban (5 százalék), illetve az állattenyésztők részesedése a művelt területekből (20 százalék) gyakorlatilag nem változott az elmúlt tíz év során.)

³⁵ A technológiai fejlesztésekkel megvalósult kibocsátás és a foglalkoztatás rugalmassági együtthatója. A negatív értékek munkaerő kibocsátással, a pozitív értékek többletmunkaerőigénnyel járó technológia, termelési struktúra terjedésére utalnak.

Diverzifikált tevékenységek

A foglalkoztatás piaci alapú bővítésének további lehetősége a tevékenységek bővítéséből, a „több lábra állásból” eredhet. A nemzetközi gyakorlatban a mezőgazdasági alaptevékenység kibővítése elterjedt jelenség, számos formája ismert. A termékek feldolgozásának és értékesítésének jól működő formája (például Hollandiában) a franchise-rendszer, amely egy-egy tájegység termelőit illetve termékeit kapcsolja hálózatba. A tevékenységdiverzifikáció gyakran (például Ausztriában, Németországban, Egyesült Királyságban) a sajátos szükségletekkel rendelkező társadalmi csoportokat (kisiskolások, kisgyermekes családok, nyugdíjasok, fogyatékkal élők, stb.) megcélzó farmturizmus illetve az ahhoz kapcsolódó rekreációs szolgáltatások keretében valósul meg (Ortner, 2011; Ostermeyer, Ostermeyer and Appel, 2011).

A kis és közepes méretű gazdaságok jövedelem-kiegészítésének tradicionális eszközét a közvetlen termékértékesítés jelenti, amelynek leggyakoribb formái külföldön a helyi termékek boltjában (*farm shop*), a helyi termelői piacon (*farmer's market*) illetve a „szedd magad” akciók keretében történő értékesítés (Fieldsend, 2011a; Zeeland and Zeeland, 2011). A helyben előállított termékek hozzáadott érték növelésének eredményesen alkalmazott, ugyanakkor jelentős tőkebefektetést igénylő eszköze a helyi termékfeldolgozás, csomagolás is, amely nemcsak árbevétel-növelő hatása miatt érdemel figyelmet, hanem egy-egy térség turisztikai arculatának, ismertségének, jellegzetes termékeinek (*brand*) megteremtése, a helyi közösség identitásának erősítése szempontjából is. A helyi gazdaságfejlesztés eszközrendszerét áttekinthető elemzések arra hívják fel a figyelmet, hogy a tevékenységdiverzifikáció fenntarthatóságához nélkülözhetetlen a társadalmi, gazdasági, környezeti struktúrák, kapcsolatok és helyi szükségletek alapos ismerete, valamint a belső erőforrásokat dinamizáló, autonóm szerveződésű kezdeményezések (Czene *et al.*, 2010).

Magyarországon a diverzifikáció elsősorban a nagyobb, tőkeerős, árutermelő gazdaságokra jellemző. A gazdaságon belüli új tevékenység indításához tőkére, szakértelemre, vállalkozói készségekre van szükség. A diverzifikáció szerepe az elérhető többletjövedelmen és az egyenletesebb munkaerő-lekötésen keresztül érvényesül. Az ÁMÖ 2000 és 2010 adatai szerint az összes gazdaságnak mindössze 5 százaléka (2000-ben 33,3 ezer, 2010-ben 25,5 ezer gazdaság) folytatott valamilyen, a mezőgazdasági alaptevékenységen kívüli, de a gazdaság erőforrásaihoz kötődő tevékenységet³⁶. A diverzifikált egyéni gazdaságok döntő többsége (80 százaléka) élelmiszer-feldolgozási tevékenységgel bővíti alaptevékenységét. A legtöbb – 2010-ben 10,3 ezer – egyéni gazdaság gyümölcs- és zöldségfeldolgozással foglalkozott, a diverzifikált gazdaságok 26,8 százalékában húsfeldolgozás, 15,5 százalékában borkészítés, 13,0 százalékában tejfeldolgozás volt jellemző.

A tevékenységbővítés formáit tekintve kiemelhető, hogy a gyümölcs- és zöldségfeldolgozó gazdaságok száma tíz év alatt ötszörösére bővült, míg a borkészítést, borpalackozást is végzőké – elsősorban a bor jövedéki termékkörbe vonása következtében³⁷ – alig több mint tizedére esett vissza (20. táblázat). További részletesebb elemzésre a 2007. évi Gazdaság szerkezeti Összeírás ad lehetőséget, amely szerint a vidékfejlesztés szempontjából kiemelt falusi turizmussal, vendéglátással a diverzifikált egyéni gazdaságok mindössze 5,6 százaléka foglalkozott, kézművességet a diverzifikált egyéni gazdaságok elhanyagolható hányada – 0,3 százaléka – folytatott.

³⁶ A statisztika a diverzifikált tevékenységből származó jövedelmet, illetve munkaidő-felhasználást külön nem mérte fel.

³⁷ Az adókra, járulékokra és egyéb költségvetési befizetésekre vonatkozó egyes törvények módosításáról szóló 1999. évi XCIX. törvény, valamint a jövedéki adóról és a jövedéki termékek forgalmazásának különös szabályainak végrehajtásáról szóló 31/1999. (XII. 20.) PM rendeletet értelmében a bor 2000-től bekerült a jövedéki termékek körébe.

20. táblázat: Mezőgazdasághoz kapcsolódó tevékenység-diverzifikáció^{a)}

Tevékenység	2000		2010		Változás ^{b)}
	száma	aránya, százalék	száma	aránya, százalék	százalék
Egyéni gazdaságok					
Húsfeldolgozás	3 946	0,4	6 702	1,2	169,8
Tejfeldolgozás	1 221	0,1	3 246	0,6	265,8
Gyümölcs- és zöldségfeldolgozás	1 968	0,2	10 322	1,8	524,5
Borkészítés, borpalackozás	27 941	2,9	3 875	0,7	13,9
Egyéb élelmiszer-feldolgozás	1 315	0,1	3 462	0,6	263,3
Élelmiszer-feldolgozás összesen	36 391	3,5	27 607	4,4	75,9
Gazdasági szervezetek					
Húsfeldolgozás	96	1,1	55	0,7	57,3
Tejfeldolgozás	33	0,4	53	0,6	160,6
Gyümölcs- és zöldségfeldolgozás	111	1,3	78	0,9	70,3
Borkészítés, borpalackozás	260	2,1	325	3,9	125,0
Egyéb élelmiszer-feldolgozás	114	1,4	77	1	67,5
Élelmiszer-feldolgozás összesen	614	5,5	588	6,6	95,8

^{a)} Értékesítésre szánt termelés. ^{b)} 2000 = 100%.
Forrás: KSH 2000, 2010b

Az egyéni gazdaságokat vizsgálva megállapítható, hogy a tevékenységüket bővítő gazdálkodók között nagyobb arányban találhatók fiatalok, aktív korúak és szakképzettek, illetve főfoglalkozású mezőgazdasági termelők. A gazdasági szervezetek is foglalkoznak – többletjövödelem megszerzése érdekében – alaptevékenységük kiegészítésével³⁸. Főként gépi szolgáltatásokat, valamint meglévő kapacitásaik lekötésével nyújtanak szállítási, fuvarozási tevékenységet, jelentős részük kereskedelmi tevékenységet is végez. A diverzifikált tevékenységet folytató 2 EUME feletti gazdasági szervezetek átlagos munkaerő-felhasználása (22,3 ÉME) a nem diverzifikált gazdaságok munkaidő lekötésének (7,2 ÉME) háromszorosa volt 2007-ben! Ilyen jelentős munkaerőtöbblet a diverzifikált egyéni gazdaságokban nem mutatható ki, feltehetően azért, mert esetükben – az alacsony jövedelemtermelő képesség miatt – a család jelenti a munkaerőbázist.

Az uniós támogatások tevékenységdiverzifikációt ösztönző szerepéről az ÚMVP félidei értékelő jelentése (Hungarikum konzorcium, 2010) alapján tájékozódhatunk. Eszerint elsősorban az új, induló valamint a már működő nagyobb méretű vállalkozások döntenek a tevékenységdiverzifikáció mellett, a már működési tapasztalattal rendelkező kis- és közepes vállalkozásokra ezzel szemben inkább a meglévő tevékenységek fejlesztése jellemző. Az induló vállalkozások esetében, amelyek gyakorta tapasztalat nélkül vágnak bele a diverzifikált gazdálkodásba, az átlagnál magasabb a megszűnés esélye.

A nemzetközi példák megerősítik, hogy a diverzifikáció megélhetésben, jövedelemtermelésben betöltött szerepének növeléséhez elengedhetetlen az azt megalapozó tervezés, tanácsadás, képzés. Azokban az országokban (például Ausztria, Egyesült Királyság), ahol a diverzifikációt ösztönző uniós támogatásokra pályázók a fejlesztések előkészítését segítő (ingyenes, személyre szóló) szakértői szolgáltatásokat vehettek igénybe, nagyobb eséllyel került sor fenntartható, működőképes projektötletek kidolgozására, megvalósítására.

³⁸ A GSZÓ 2007. évi adatai szerint a diverzifikált tevékenységet folytató gazdasági szervezetek 42 százalékában a gépi szolgáltatás, valamint a kereskedelmi tevékenység, 17 százalékában a szállítás volt jellemző. Élelmiszer-feldolgozási tevékenységet a gazdasági szervezetek 6,6 százaléka végzett. Vendégfogadással a diverzifikált gazdasági szervezetek mintegy 8 százaléka, takarmánykeveréssel illetve haltermeléssel 2-2 százaléka (mintegy száz-száz üzem) foglalkozott.

A tevékenységdiverzifikációban élen járó EU tagállamokban a LEADER módszer (helyi, kisléptékű, partnerségen alapuló, innovatív, kísérleti jellegű, alulról jövő kezdeményezések) szintén nagymértékben hozzájárult a diverzifikációs fejlesztések generálásához, a helyi termékek hozzáadott értékének növeléséhez. A vidékfejlesztési támogatások a diverzifikáció, a több lábon állás ösztönzésével a tapasztalatok szerint nem csupán a támogatások címzettjeinek megélhetési biztonságát növelik, hanem már rövidtávon is hatékony eszközei a vidékies területekről történő elvándorlás mérséklésének, a népességmegtartó erő fokozásának (Czene *et al.*, 2010).

A tevékenység-diverzifikáció egyik legismertebb formájának a hagyományos csatornákat használó közvetlen termékértékesítés tekinthető (például vásárcsarnokok, útszéli eladás), szerepe az elmúlt évtizedekben a hazai és a nemzetközi élelmiszerellátásban egyaránt jellemzően visszaszorult. Az úgynevezett napi fogyasztási cikkek (FMCG – *Fast Moving Consumer Goods*) vásárlása egyre inkább a tömegdisztribúciós csatornáknak történik, azonban a mindennapi bevásárlásokban a piacon és közvetlenül a termelőtől történő vásárlás aránya még mindig jelentős (Szakály és Szabó, 2009). A keresleti oldal változásával párhuzamosan a kínálati oldalon a mezőgazdasági termelők esetében is csökkent a közvetlen értékesítők száma³⁹. A közvetlen termelői értékesítés értékéről, mennyiségéről, vagy a lakossági vásárlás oldaláról nem rendelkezünk adatokkal, de szakértői becslések szerint szerepe a zöldség, a gyümölcs, a bor és a tojás vásárlás esetében a legmagasabb, de jelentős volumenű a tej és a hústermékeknel is (Juhász *et al.*, 2011).

A közvetlen termelői értékesítés elmúlt években tapasztalható élenkülését (amelyeket a hiányos statisztikai adatok nem, de a termelői interjúk alátámasztanak) a kínálat és a kereslet egyidejű bővülése okozza. A részvétel okait ökológiai és társadalmi szempontok – például a fenntarthatóság, lokálpatriotizmus – is meghatározzák. A kereslet oldaláról elmondható, hogy számos jóléti gazdaságban (különösen Franciaországban, Olaszországban, Finnországban, Ausztriában) – főképpen civil mozgalmak hatására – a közvetlen értékesítés néhány formája (közösség által támogatott mezőgazdaság, termelői piacok) fejlődés jeleit mutatja (Vörös, 2010). Ugyanakkor a közvetlen termelői értékesítést ökoszociális szempontok alapján bővíteni szándékozó kezdeményezések, az erre könnyen érzékenyíthető szűk társadalmi réteg miatt, itthon csupán a termék-előállítók kis részének hoztak kiegészítő jellegű többletjövedelmet (Németh *et al.*, 2010).

A kínálat oldaláról a kistermelői értékesítés megkönnyítését célzó jogszabályi változások⁴⁰ 2010 óta jelentősen kibővítették a termelők mozgásterét, ezen kívül a hosszú ellátási láncokban kialakult piaci erőviszonyok és – a néhány éven keresztül igen alacsony – felvásárlói árak is a közvetlen értékesítés felé terelték a gazdálkodókat. Ugyanakkor az értékesítés magas járulékos költségei (például egységes termékminőség és választék, kiegészítő személyzet, standbérlet, adminisztrációs többlet) és a szükséges képességek hiánya az értékesítési forma ellen hatnak (Juhász *et al.*, 2011). A létező jó gyakorlatok azt mutatják, hogy nem lehetetlen a sikeres termelői közvetlen értékesítés kialakítása, de a kistermelők esetében szinte nélkülözhetetlen a termelői, vállalkozói, civil, önkormányzati, Leader, vagy akár mindezek összefogásában létrejövő együttműködések támogatása.

A mezőgazdasági foglalkoztatás bővítésében a „zöldgazdaság” kiépítése⁴¹, a biomassa előállítás, illetve a szénmegkötésen keresztül új lehetőséget nyit a tevékenység-diverzifikációban. A helyi energiaforrásokhoz és felhasználási igényekhez alkalmazkodó programok elősegítik a fenntartható környezethasználatot. A zöldgazdaság fejlesztésével növelhető a foglalkoztatottak száma. A meg-

³⁹ A GSZÖ szerint 2005-ben 115 ezer, 2007-ben pedig az összes egyéni gazdaság közel ötöde (112,7 ezer) eladott termékeinek több mint felét értékesítette közvetlenül.

⁴⁰ 55/2009. (III. 13.) Kormányrendelet a vásárokról, a piacokról, és a bevásárlóközpontokról, 52/2010. (IV.30.) FVM rendelet a kistermelői élelmiszer-termelés, előállítás és értékesítés feltételeiről.

⁴¹ Racionálisan értékelve a bioenergiának elsősorban a helyi fűtési igények kielégítésében lehet a jövőben nagyobb szerepe, de a kis- és közepes kapacitású kapcsolt villamos- és hőenergia termelési rendszerek terjedése is hangsúlyossá válhat. Az állattartás szerves anyagainak energetikai célú felhasználása, a biogáz termelés is produktív hulladék-kezelési módszer. A mező- és erdőgazdasági melléktermékek (helyi) energetikai felhasználása, végtermékké történő átalakítása egyrészt többlet árbevétel és munka a gazdálkodók számára, másrészt a közösség fosszilis energiaszükségletét csökkentő tényező.

újuló energiaforrások decentralizált felhasználásának előnye, hogy helyben van szükség munkaerőre (Varga és Homonnai, 2009). A megújuló energiaforrások közül a mezőgazdasághoz leginkább a biomassza köthető. Alapanyagát a már jelenleg is piaci alapon és hatékonyan termelt szántóföldi „nagykultúrák” adják, ezért a bioüzemanyagok előállítására, lágý- vagy fás szárú energetikai ültetvény létesítésére és különféle melléktermékek hasznosítására történő szakosodás – nemzetközi tapasztalatok alapján – jelentős többlet munkaerő-lekötéssel nem jár (21. táblázat).

A piaci alapú hasznosítás hiányában, a falvakban és a kisvárosok környezetében keletkező – mező- és erdőgazdasági, valamint kommunális – hulladék begyűjtése, feldolgozása, és helyi hasznosítása (tüzelőanyagként) főleg önkormányzati közfoglalkoztatási programok keretében valósítható meg, amely jelentős (4-6 ezer fő) képzetlen „zöldmunkaerő” foglalkoztatását teszi lehetővé (Tarnai, 2010).

21. táblázat: **Megújuló energia iparágak munkaerő-lekötése**

	fő/MW		
Iparág	Gyártás	Üzemeltetés	Alapanyag-előállítás
Szélenergia	15,4	0,4	-
Napelem	38,4	0,4	-
Napkollektor	10,0	0,3	-
Biomassza (áramtermelés)	4,3	3,1	0,2
Geotermikus (áramtermelés)	6,4	0,7	-

Forrás: Varga és Homonnai, 2009

A diverzifikációs tevékenységek jövőbeni kilátásairól az elmúlt évek tendenciái, a támogatási igények alakulása, a fogyasztási trendek alapján fogalmazhatók meg óvatos előrejelzések. Az egyéni gazdaságok fennmaradásához, túléléséhez többletjövedelem megszerzése, illetve többletmunkaerő felhasználása egyaránt szükséges.

A foglalkoztatás bővítésében a gazdaságokban történő élelmiszer-feldolgozás kitüntetett szerepet tölthet be, mivel a feldolgozottság növelése itt egyszerre teremt hozzáadott értéket és munkahelyet. Az egyéni gazdaságokban tevékenység-bővítés előreláthatóan a gyümölcs- és zöldségfeldolgozás és a húsfeldolgozás területén várható, míg a borkészítéssel foglalkozó gazdaságok számának további visszaesésére számíthatunk. Tíz év változásait figyelembe véve – a 2010 évi 25 ezer mellett – becsléseink szerint a gazdaságokban akár további 8-12 ezer ÉME családi munkaerő végezhet élelmiszer feldolgozási tevékenységet 2020-ra.

Az öko-gazdálkodók száma és az ökotermelésre átállt területek nagysága valószínűleg újra növekedni fog⁴². A falusi vendéglátással foglalkozók köre is bővíthet, ugyanakkor ez a tevékenység sokkal inkább más ágazatokban dolgozó vidéki lakosok jövedelem-kiegészítésének népszerű formája. A gazdálkodás mindennapjaiba betekintést nyújtó, jellemzően az iskolás korosztályt megcélzó, oktatással, gyakorlati ismeretszerzéssel összekapcsolt farmlátogatás szintén egyre inkább terjedő gyakorlat, emellett ismert még a gazdálkodás gyakorlati alapismereteinek oktatásában való részvétel (például Hollandiában).

A kézműves tevékenységet végzők számának jelentős bővülése nem várható. A gépi szolgáltatásnyújtás várhatóan a jövőben is a gazdasági szervezetek egyik legfontosabb diverzifikált tevékenysége marad, míg az egyéni gazdaságok e szolgáltatástípust inkább csak igénybe veszik. A közvetlen termékértékesítés keresleti oldalát Magyarországon elsősorban az ökoszociális szempontokat előnyben részesítő középosztály, valamint a hagyományos beszerzési csatornákhöz közel élő, alacsony jövedelmű vidéki népesség adja.

⁴² Az „agrár-környezetgazdálkodási kifizetések” intézkedés keretében van lehetőség támogatások igénybe vételére az ökológiai szántóföldi növénytermesztés, gyepgazdálkodás, valamint ökológiai gyümölcs- és szőlőtermesztés célprogramokban.

A közvetlen értékesítés volumene szemléletformálással, a kommunikációs csatornák erősítésével, a fogyasztói bizalom megnyerését célzó kezdeményezésekkel, valamint az értékesítési lehetőségek további bővítésével (például kiskereskedelmi egységekbe történő közvetlen beszállítás, on-line értékesítés, mozgó boltok, házhoz szállítás, stb.) növelhető. A termékpaletta szélesítésével – különösen nagy élömunka-igényű termékek esetében – a munkahelyteremtés is fokozható (Juhász *et al.*, 2011). Itt 4-8 ezer ÉME bővüléssel számoltunk.

A megújuló energiatermelés területén – elsősorban a következő évek várható támogatási prioritásai alapján – is előretörésre számíthatunk. A hazai felhasználást előrevetítő „Magyarország Hasznosítási Cselekvési Tervből”, illetve az export lehetőségekből kiindulva a zöldenergia a 2020-ra becsült energiahordozó igény akár 20 százalékát, a biomassza alapanyagok részaránya a biomassza-mixen belül pedig akár az 50 százalékot is elérheti (NFM, 2010). A programok elindításával 150-200 ezer új munkahely, ennek keretében a megújuló iparban mintegy 70-80 ezer, az alapanyag-termelésben pedig 5-10 ezer tartós munkahely létrejötte várható (Kohlheb *et al.*, 2010).

Rugalmas foglalkoztatási formák

A munkaerőpiac versenyképes bővítése elképzelhetetlen a hagyományos (teljes munkaidős, alkalmazotti jogviszony) foglalkoztatástól eltérő rugalmas (vagy ún. *atipikus*) foglalkoztatási formák térnyerése nélkül. A tevékenység jellege, idényszerűsége miatt a mezőgazdaságban főként az önfoglalkoztatás, a részdíjs munkavégzés és a határozott idejű szerződéses foglalkoztatás terjedt el leginkább. Az Unió átlagában a 2010-re tervezett 70 százalékos foglalkoztatási szintet a gazdaságilag fejletlenek számító tagállamok már meghaladták, míg a hazai foglalkoztatási ráta mindössze 55,4 százalék. Az atipikus foglalkoztatás az egyik megoldása lehet a hazai munkahelyek, gazdasági-, ágazati-, valamint piaci igényekhez alkalmazkodó bővítésének, az alacsony foglalkoztatási szint növelésének.

Magyarországon az atipikus foglalkoztatás korábbiaknál jelentősebb terjedését a csatlakozást követően az uniós gyakorlattal harmonizáló jogi, szabályozási környezet⁴³ kialakítása tette lehetővé. A rugalmas foglalkoztatási formák hazai térnyerésének a foglalkoztatás bővítésére gyakorolt hatását mérsékli, hogy a vállalkozók sok esetben költségmegtakarítási célból az állandó, teljes munkaidős alkalmazást cserélik részmunkaidős foglalkoztatásra. A 2008. évi gazdasági világválság hatása felerősítette, növelte az atipikus foglalkoztatási formák – részmunkaidő, határozott idejű szerződés, távmunka – szerepét (KSH, 2010c). A következőkben az atipikus foglalkoztatási formák uniós és hazai jellemzőit, elterjedtségét tekintjük át a meglehetősen szűkös és korántsem egységes információk alapján.

Az Európai Unió a magasabb foglalkoztatási szint, az alacsonyabb munkanélküliség elérése érdekében több évtizede, következetesen ösztönzi a hagyományostól eltérő, új foglalkoztatási formák bevezetését, térnyerését. A rugalmas foglalkoztatási formák az 1970-es években jelentek meg először az Európai Unióban, de csak 20 évvel később, az 1990-es évtized elején kitört súlyos foglalkoztatási válságra adott válaszként terjedtek el széles körben. Az állandósuló munkaerőpiaci feszültségek (növekvő munkanélküliség, a munkanélküliség idejének kitolódása) miatt kezdetben először a munkaidő megosztásával, majd a munkaidő csökkentésével, a részmunkaidő fokozatos bevezetésével igyekeztek elkerülni a tömeges elbocsátásokat. Az Európai Unió az atipikus foglalkoztatási formák alkalmazására keretszabályokat fogalmazott meg, amelyek célja egyrészt a rugalmas és költséghatékony foglalkoztatási formák elterjesztése, másrészt pedig a munkavállalói érdekek (például a fizetett szabadság) megőrzése volt. Az atipikus foglalkoztatási formák közé általában a következő, a legtöbb esetben jogilag is szabályozott típusokat sorolják:

- részmunkaidős foglalkoztatás, vagy rövidített munkaidő (4-6 órás);

⁴³ A Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény. (E törvényt 2012. július 1.-től új, a rugalmas foglalkoztatást is érintő törvény váltja fel, amely a részmunkaidős, az idényjellegű munkavégzésre vonatkozóan is számos változást tartalmaz.)

- időszakos foglalkoztatási formák, a határozott idejű munkaviszony, az alkalmi munka és a szezonális munka (ez utóbbi kettő igen nagy jelentőséggel bír az agrárágazatban);
- nem munkaviszonyban végzett munka, amely az önfoglalkoztatással egyenértékű;
- egyéb, a fentiekbe nem besorolható formák úgy, mint otthoni munka, távmunka, munkaerő-kölcsönzés (*job sharing*), valamint a nem bejelentett, vagyis illegális munka.

Az Európai Unió gazdaságának átlagában az elmúlt tíz évben az atipikus foglalkoztatási formák aránya mérsékelten növekvő tendenciát mutat, ez alól csak az önfoglalkoztatás jelent kivételt, amelynek aránya kis mértékben csökkent (22. táblázat).

22. táblázat: **Atipikus foglalkoztatási formák az EU-ban**

Ország	Részmunkaidős		Önfoglalkoztató		Határozott idejű szerződéses	
	munkavégzés aránya (százalék)					
	2000	2009	2000	2009	2000	2009
Belgium	18,9	24,0	17,1	16,2	9,1	8,2
Dánia	21,3	26,5	6,9	6,2	9,1	8,9
Németország	19,4	26,2	10,2	11,0	11,4	14,5
Írország	16,4	22,4	17,0	17,8	5,9	8,5
Görögország	4,3	6,4	44,0	35,4	7,0	12,1
Spanyolország	8,0	13,3	15,8	13,7	26,7	25,4
Franciaország	16,9	17,8	9,2	9,1	13,8	13,5
Olaszország	8,4	15,0	26,4	23,4	7,5	12,5
Luxemburg	10,4	18,2	7,3	5,9	5,3	7,2
Hollandia	41,5	48,9	13,9	13,4	13,7	18,2
Ausztria	16,3	25,2	13,9	14,2	8,0	9,1
Portugália	10,9	11,6	16,9	13,2	19,9	22,0
Finnország	12,3	14,6	12,2	12,1	16,3	14,6
Svédország	19,5	26,4	6,5	5,4	15,8	15,3
Egyesült Királyság	25,1	26,9	12,1	13,7	7,0	5,7
EU-15	17,7	21,6	14,4	14,0	13,7	13,7
Csehország	5,3	5,5	17,4	18,7	8,1	8,5
Észtország	8,1	10,5	9,0	8,2	3,0	2,5
Ciprus	8,4	8,4	23,2	17,2	10,7	13,4
Lettország	11,3	8,9	15,1	11,6	6,7	4,3
Litvánia	10,2	8,3	19,7	12,1	4,4	2,2
Magyarország	3,5	5,8	19,1	11,0	7,1	8,5
Málta	6,8	11,3	11,8	12,3	4,1	4,8
Lengyelország	10,6	8,3	27,4	22,8	4,2	26,5
Szlovákia	1,9	3,9	8,3	15,4	3,7	4,4
Szlovénia	6,5	11,4	18,4	17,3	13,7	16,4
Bulgária	-	2,3	28,2	26,9	-	4,7
Románia	16,5	9,8	45,4	28,8	2,8	1,0
EU-12	-	7,9	-	16,9	-	8,1
EU-27	16,2	18,8	16,6	15,5	12,3	13,5

Forrás: OECD, 2006, 2010.

A három foglalkoztatási forma együttes aránya az Unió átlagában a 2000. évi 45,1 százalékról 2009-re 47,8 százalékot ért el. A növekedés mértéke tagországonként eltérő, de mindenhol bővülést jelez. Legmagasabb Hollandiában (80,5 százalék) és Lengyelországban (57,6 százalék), legalacsonyabb Szlovákiában (23,7 százalék) és Észtországban (21,2 százalék), Magyarországon pedig 25,3 százalék. A statisztikailag megfigyelt rugalmas foglalkoztatási formák tartalmi jellemzőit a 8. mellékletben részletezzük. Az Európai Unióban (EU-27) a foglalkoztatottak közel 19 százaléka (Hollandiában 48,9, Görögországban csupán 6,4 százalék) részmunkaidőben dolgozik. A részmunkaidős munkavállalás aránya Magyarországon alacsony, mindössze 5,8 százalék, aránya viszont 2000–2009 között másfélszeresére nőtt. Az ebben a formában foglalkoztatottak többsége (58,9 százaléka) – a gyermekvállalás, gyermeknevelés, a háztartási elfoglaltság miatt – jellemzően nő. A foglalkoztatási forma nem kifizetődő a munkaadók körében, hiszen csaknem ugyanannyi járulékos költség terheli (például utazási kedvezmény, munkahely kialakítása, megteremtése, egészségügyi hozzájárulás stb.), mintha teljes időben alkalmaznák a munkavállalót. Ezen kívül nagyobb megrendelések, munkacsúcsok időszakában szervezési nehézségekkel is számolni kell. A munkavállalók nagyobb része a teljes munkaidős foglalkoztatást részesíti előnyben, elsősorban a magasabb jövedelem miatt (Tóth *et al.*, 2001, 2002).

A mezőgazdaságban részmunkaidőben dolgozó munkaerő aránya – a termelési szerkezettől függően tagországonként jelentős különbségek mellett – az EU-27 átlagában 21,4 százalék, három százalékponttal magasabb a nemzetgazdaság egészében tapasztalható arálynál. A részfoglalkozásúak összes mezőgazdasági foglalkoztatotthoz mért részesedése Portugáliában (47,8 százalék) és Hollandiában (39,0 százalék) a legmagasabb, Szlovákiában (0,9 százalék), Csehországban (4,3 százalék) és Magyarországon (6,1 százalék) pedig a legalacsonyabb. Itthon a nemzetgazdaság átlagos és az ágazati részfoglalkoztatás arány között mindössze 0,3 százalékpontnyi különbség mutatkozik.

A részmunkaidős foglalkoztatás terjedésének jelentős szerepe van a foglalkoztatási szint megtartásában. A munkahelyek ily módon történő megőrzése a munkaadók, és a munkavállalók számára egyaránt járhat előnyökkel, de valós megoldást a piac körülményei között biztonságosan fenntartható, jövedelemtermelő, magas hozzáadott értéket előállító munkahelyek nyújthatnak. A mezőgazdaságban az alkalmi munka adminisztratív terheinek egyszerűsítése [218/2010. (VII. 23.) Kormányrendelet] jelentős foglalkoztatás-bővülést eredményezett. Az egyszerűsített foglalkoztatás keretében a nemzetgazdaság egészében (2011. júliusáig) kétszer annyi (512 ezer fő) munkavállalót alkalmaztak, mint egy évvel korábban (NGM, 2011a). További bővítési lehetőséget teremt – a munkaadói járulékok és a bérterhek csökkentése mellett – a munkanélküliek és az inaktívak részmunkaidős alkalmazása, amelyben a közmunkaprogramok, illetve megfelelően szabályozott munkarő-kölcsönzés is aktív szerepet vállalhat.

A határozott idejű szerződéssel alkalmazott munkaerő aránya mérsékelten növekszik az Unióban, részaránya 2009-ben 13,5 százalék volt, ami 1,2 százalékos növekedést jelent a 2000-es évek elejéhez képest. A határozott idejű szerződéses foglalkoztatás a fiatalok (15-24 éves korcsoport) és a nők körében a legelterjedtebb. Az ebben a formában foglalkoztatottak aránya a tagországok döntő többségében nem haladja meg a 20 százalékot. A munkaerőpiacról és a foglalkoztatás helyzetéről készített éves beszámoló (OECD, 2010) szerint Portugália, Spanyolország és Lengyelország esetében 20-30 százalék, míg Kelet-Európában és az angolszász országokban még a 10 százalékot sem éri el. A határozott idejű szerződésekre vonatkozó uniós keretszabályozás a munkavállalók védelmét szolgálja, a munkaadók ugyanis a szerződések többszöri meghosszabbításával folyamatosan ebben a státuszban tartják a munkavállalókat, akik így kedvezmények (fizetett szabadság, felmondási idő) nélkül válnak foglalkoztatottá. A szabályozás megtiltja az ismételt szerződéskötést, illetve munkavállalói kedvezményekhez köti az „összegyűjtött” szerződéses időt (Tóth *et al.*, 2001). A határozott idejű szerződéses foglalkoztatás mérsékelte, de növekvő tenden-

ciát mutat Magyarországon. 2010-ben az alkalmazottak 8,5 százalékát alkalmazták a munkáltatók határozott idejű szerződéssel. Ez a tíz évvel korábbinál 1,4 százalékkal magasabb. A foglalkoztatási forma – hasonlóan a részmunkaidős alkalmazáshoz – a nők körében jellemzőbb.

Az önfoglalkoztatás is hagyományosan a mezőgazdasági termeléshez kapcsolódik, ezen belül is az egyéni gazdálkodás dominanciájára vezethető vissza. A jelentős mezőgazdasággal rendelkező országokban jellemzően magasabb az önfoglalkoztatás aránya. Különösen a déli tagországokban – Görögországban (35,4 százalék), Olaszországban (23,4 százalék) számottevő, de Lengyelország (22,8 százalék), Bulgária (26,9 százalék) és Románia (28,8 százalék) esetében is, míg a hazai mindössze 11,0 százalék. A mezőgazdaságban a hagyományosan agrárjellegűnek tekintett déli országokban (Görögország, Portugália), egyes kelet-európai országokban (Románia, Lengyelország Szlovénia, Olaszország), valamint Ausztriában és Írországon az önfoglalkoztatás aránya jelentős (9. melléklet). Magyarországon a mezőgazdasági önfoglalkoztatók aránya kimondottan alacsony (34,6 százalék), az EU-27 átlagának (74,8 százalék) a felét sem éri el. A magyar mezőgazdaságban az uniós tagországok többségével szemben a hagyományos alkalmazotti jogviszony még mindig magas. Csaknem kétharmados (65,4 százalék) részarányt képvisel, amely 2,6-szerese az uniós átlagnak. Ugyancsak „túlsúlyos” (93,9 százalékos) a teljes munkaidős mezőgazdasági foglalkoztatás is, amely 13-15 százalékponttal haladja meg az uniós országcsoportok átlagát.

A mezőgazdasági termelés idényszerűségével összevetve a foglalkoztatás rugalmasabbá tétele, az egyes formák kombinálása jelentős tartalékokat mobilizálhat. A mezőgazdasági részfoglalkozás Magyarországon mindössze 5-6 százalék körüli, alig 30 százaléka az EU-27 átlagának. Ennek okai a szabályozás, az ösztönzés és a munkavállalói érdekek közötti diszharmóniában keresendők. A munkaadóknak nem jelent kisebb adminisztrációs terhet, a munkaerő költség érzékelhető csökkenését, vagy könnyebb munkaszervezést. A részmunkaidős munkabér pedig önmagában nem nyújt megélhetést a munkavállalóknak. A rugalmas foglalkoztatási formák számbavétele, a nyugdíj munkaidőalapjába történő beszámítása nem megoldott, bizonytalan, sőt a munkavállaló számára kiszolgáltatottságot is jelenthet. Mint ahogy az sem ritka jelenség, hogy a részmunkaidőre bejelentett munkaerő regisztrált munkaidejének többszörösét teljesíti. A rugalmas foglalkoztatási formák elterjedése, több ágazatot (tevékenységet) is érintő kombinálása a szabályozás, az ösztönzés és a kétoldalú garanciák megteremtése nélkül elképzelhetetlen.

A mezőgazdaságra is igaz, hogy a foglalkoztatók főleg szezonális jelleggel alkalmaznak némi illegális munkaerőt. A nem bejelentett, illegális munka a fiatalok, az alacsonyabb iskolázottságú alkalmi munkavállalók, illetve a tartós munkanélküliek körében a legmagasabb. Jelentős a külföldi munkavállalók részvétele is, különösen a mezőgazdasági idénymunkák időszakában (Juhász, 2006). A hazai feketemunka 10-30 százalékát külföldiek (jellemzően román, szlovák, ukrán állampolgárok) végzik. A rejtett foglalkoztatás elsődleges oka a vállalkozások alacsony jövedelmezősége, ezért a feketemunka felszámolására – a túlnyomórészt elrettentésen alapuló – jogi szankciók nem elégségesek.

A rejtett gazdaság, a feketefoglalkoztatás mértéke közelítő becslések szerint a kilencvenes évek második felében a gazdaság egészében a GDP 15-30 százalékát tette ki (23. táblázat). Azóta mérsékelt visszaesés tapasztalható, amit a rejtett gazdaság elleni kormányzati küzdelem, illetve az adózási fegyver javulása magyaráz (Fazekas és Semjén, 2008). A nem regisztrált munkavállalók számát a csatlakozás időszakában mintegy 630-670 ezer főre becsülték, ami az összes foglalkoztatott 13-16 százaléka (Ádám és Kutas, 2004; Elek *et al.*, 2009).

23. táblázat: Magyarország rejtett gazdaságára vonatkozó becslések

Módszer	Időszak	Eredmény ^{a)} (százalék)
Diszkrepancia-módszerek ^{b)}	1997	15-30
Áramfogyasztás	1997-2002	21-34
Inputálás ^{c)}	1997-2000	12-16
Szakértői becslések	2000-2005	17-18

^{a)} A GDP százalékában. ^{b)} GDP jövedelmi és kiadási oldala közötti eltérés, illetve elméleti és tényleges társadalombiztosítási járulék bevétel alapján. ^{c)} Adminisztratív adatok és adatfelvétel alapján.

Forrás: Elek *et al.*, 2009 alapján

Az Európai Bizottság megbízásából készült felmérés (Eurobarometer, 2007) szerint az építőipar, illetve a kereskedelmi és szolgáltatási ágazat a „legfertőzöttebb”. Az Országos Munkavédelmi és Munkaügyi Felügyelőség (OMMF, 2007, 2008 és 2009) felmérése szerint Magyarországon a mezőgazdaság 12,1 százalékkal a harmadik helyen áll a nem legális foglalkoztatás tekintetében (24. táblázat).

24. táblázat: Munkaügyi ellenőrzéseken feltárt illegális munkavállalás

Ágazat	Érintett munkavállalók	
	száma (ezer fő)	megoszlás (százalék)
Építőipar	21,0	43,0
Feldolgozóipar	4,1	8,5
Kereskedelem	3,9	8,0
Mezőgazdaság	5,9	12,1
Szálláshely, vendéglátás	4,9	10,0
Egyéb szolgáltatás	9,0	18,5
Összesen	48,9	100,0

Forrás: (OMMF, 2007, 2008 és 2009) alapján 2007–2009 átlaga

A rugalmas foglalkoztatási formák a munkahelyteremtést segítik. A technológiai korszerűsítés képzetesebb munkaerő iránt támasztott növekvő igénye is e formák térnyerésének kedvez. A Nemzeti Vidékstratégiai Konceptió (VM, 2011b) gazdatársadalom fiatalítását célzó⁴⁴ intézkedéseinek megvalósulásával elsősorban az önfoglalkoztatás, részmunkaidős foglalkoztatás vezethet a foglalkoztatás bővítéséhez. Ugyanakkor a tudásalapú gazdaság kiépítéséhez szükséges feltételrendszert elemző tanulmány (Makó és Illéssy, 2007) szerint a foglalkoztatás újszerű bővítésében a fejlettebb gazdaságú országokban jelentős potenciállal jellemezhető alternatív foglalkoztatási formák részét képező távmunkák (például *telework* és hálózatépítés) alapjai a kis és közepes méretű vállalkozások számára a vidéki térségekben jelenleg nem adóttak, ahhoz jelentős infrastrukturális fejlesztések, beruházások szükségesek. A rugalmas foglalkoztatási formák körébe „sorolt” feketemunka kifehéritésével viszont az ágazatban „statisztikai értelemben” növelhető a foglalkoztatás⁴⁵. A munkaadók a foglalkoztatást „sújtó” elvonások csökkentésének függvényében legalizálhatnak a munkaerőt.

⁴⁴ Például a vidéki fiatalok továbbtanulását követően a visszatérés, illetve a termelési erőforrásokhoz jutás támogatásával.

⁴⁵ Amennyiben az ágazati feketemunka teljes mértékben kifehéredne, becslések szerint 10-12 százalékkal is növekedne a mezőgazdasági foglalkoztatás. Az alacsony jövedelmezőség miatt viszont a munkaadók továbbra is alkalmaznának „feketén” munkaerőt, illetve a foglalkoztatás terheinek növekedése esetén egy részüktől meg is válnának.

Mezőgazdasági támogatások és állami elvonások

A munkaerő-kereslet piaci alapú növelését a vállalatok jövedelmezőségi viszonyai, illetve a foglalkoztatást segítő támogatások és a foglalkoztatáshoz kötődő terhek, alapvetően a munkabér és járulékaik is befolyásolják. Abból kiindulva, hogy a foglalkoztatás bővítése nem nélkülözheti a stabil szabályozási és támogatási hátteret, az alfejezetben az ágazat munkaerőpiacára jelentős hatást gyakorló mezőgazdasági támogatások és az állami elvonások szerepét vizsgáljuk.

A mezőgazdálkodás európai modelljében a többfunkciós mezőgazdaság és a vidék az élelmiszertermelés mellett ökológiai-környezeti, valamint társadalmi-, gazdasági-, szociális-, illetve kulturális funkciókat is betölt. A foglalkoztatás bővítése támogatásokkal is elősegíthető, amelyek közül az agrártámogatások – a mezőgazdasági árak és jövedelmek befolyásolásán keresztül – mérsékelt hatást gyakorolnak az agrárfoglalkoztatásra. Breustedt és Glauben (2007) becslései szerint magasabb output árak a mezőgazdasági munkaerő kiáramlását csökkentik. A vidékfejlesztés keretében a versenyképesség javítását szolgáló támogatások a beruházásokon, a környezeti állapot fenntartását, javítását elősegítő támogatások a közjavak előállításánál során felhasznált többlet munkaerőn keresztül, míg a vidéki életminőség javítására irányuló támogatások a fogyasztás bővülésével idéznek elő multiplikátor hatásokat a foglalkoztatásban.

Magyarországon az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (FVM, 2007a) és az azt megalapozó Stratégia (az ÚMVST⁴⁶) tartalmazta a vidékfejlesztési támogatásokat a 2007–2013 közötti időszakra. A Stratégia és a Program átfogó célja, hogy az európai vidékfejlesztési politika keretei között a nemzeti sajátosságokra alapozva járuljon hozzá a vidéki térségek fejlődéséhez. A munkaerőpiac kínálatát erősíti az I. tengelyben a készségek fejlesztését szolgáló képzés és szaktanácsadás, míg a III. tengelyben a vidéki kultúra és a helyi hagyományok megőrzése a megszerzett képességek és a tudás hasznosulását segíti.

Az ÚMVP félidei értékelése (Hungarikum konzorcium, 2010) és szakértői elemzések (VM, 2011a) alapján megállapítható, hogy a Program a vidéki gazdaság, a környezet és a társadalom számára fejlesztési lehetőséget teremtett, közösségi kezdeményezéseket indukált, anyagiakban és szellemiekben egyaránt megmozgatta a vidéket. Ugyanakkor a program inkább a tüneteket enyhítő és nem a kreatív megoldásokat kereső fejlesztéseket ösztönözte. A kialakított kapacitások sem voltak mindig kihasználva. A környezet és a vidék állapotának javításában a környezeti hozzáadott érték növelése kevésbé volt jellemző, azt inkább a források egyszerű lehívásának igénye motiválta. A vidéki térségeket inkább szociális kényszerek és az alapvető infrastrukturális szükségletek, mintsem a vállalkozás fejlesztésének igénye vezérelte. A Leaderben a helyi döntési lehetőségek korlátozottak.

A Program foglalkoztatási hatásait tengelyenként értékelve (Hungarikum konzorcium, 2010):

- Az I. tengely támogatásai a mezőgazdasági alapanyag-termelés beruházásaira koncentráltak, így kevés lehetőség jutott a feldolgozás, illetve a piacra jutás segítésére. A technológia fejlesztése inkább a munkaerőigény csökkenését eredményezte és a humán erőforrások minőségi paraméterei sem javultak jelentősen.
- A II. tengelyes intézkedések (leginkább az AKG, a NATURA 2000, illetve az erdőtelepítések) a termelés fenntartása mellett teremtettek a gazdálkodók, valamint a mezőgazdaságban, erdészetben dolgozók számára – érdemi foglalkoztatási hatásokkal nem járó – kiegészítő munkalehetőséget.
- A III. tengelyben az alacsony *abszorpciós kapacitást* figyelembe véve inkább a szociális ellátásokat, alapszolgáltatásokat érintő fejlesztések valósultak meg. Tartós munkahelyek kis számban, de létesültek (például falugondnok).
- A IV. tengely (Leader) eredménye, hogy vidéken az egész országot lefedő, a települési önkormányzatok, vállalkozások és civil szervezetek együttműködésén alapuló helyi irányítási rend-

⁴⁶ Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Terv 2007–2013 (FVM, 2007b).

szer alakult ki, de a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok (például szegények, romák) a döntési folyamatban alulreprezentáltak. Az eddigi fejlesztések leginkább a helyi akciócsoportokban dolgozók foglalkoztatására teremtettek lehetőséget.

A mezőgazdaságban a vállalkozóvá válást a fiatal gazdák induló támogatása segíti. Az EMVA-ból (Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap) finanszírozott, agrárvégzettséggel rendelkező, 40 év alattiak a fiatal gazdák induló támogatása intézkedés keretében mezőgazdasági üzemvezetőként vehetnek át, illetve alapíthatnak gazdaságot. A 20-40 ezer euró közötti egyszeri tőkejuttatás a mezőgazdasági termelési tevékenység megkezdéséhez szükséges feltételek megteremtéséhez járul hozzá. Az intézkedés iránt nagy az érdeklődés, az ŰMVP keretében a program félideig (2010. június) 2373 fiatal gazdálkodó nyert támogatást, 24,5 milliárd forint összegben.

A vidékfejlesztésben – a foglalkoztatás bővítési potenciáljának maradéktalan kihasználása érdekében – továbbra is kihívás maradt a hozzáadott érték és a munkahelyteremtés egyidejű növelése, valamint az ezt megalapozó innovatív ötletekre, elképzelésekre épülő vállalkozás- és gazdaságfejlesztés és az ezeket keretbe foglaló együttműködések kialakítása, amelynek megvalósítása a Nemzeti Vidékstratégia (VM, 2011b), a Darányi Ignác Terv (VM, 2012), valamint a következő tervezési időszak (2014-2020) kiemelt feladata.

A mezőgazdasági termelést – legfőképpen a jövedelmezőségen keresztül – a támogatások mellett az elvonások, különösen az adózás, illetve a munkabérek terhelő járulékok mértéke befolyásolja. A foglalkoztatáshoz kapcsolódó közteherviselési kötelezettségeket, foglalkoztatásra gyakorolt hatásait gazdálkodási formák szerint is értékelhetjük. A gazdálkodók jövedelme alapvetően bevételük nagyságától függ, ugyanakkor ez alapján fizetnek – jövedelmüket csökkentő – adókat és járulékokat. Minél nagyobb jövedelem elérése érdekében – az eltérő adófizetési kötelezettségekből eredően – a működési forma megválasztását elsősorban az árbevétel és az adózási formára vonatkozó jogszabályi előírások határozzák meg.

Az egyéni gazdaságok adózása a működési formától függ, mivel azok adójogi szabályozása eltérő. Az egyéni gazdaságok esetében mezőgazdasági tevékenység végezhető egyéni vállalkozóként, östermelőként, egyszerűsített vállalkozói adóalanyaként, vagy önálló tevékenységként. Az egyéni gazdaságokban a foglalkoztatás elsősorban önfoglalkoztatást, segítő családtagok munkavégzését, valamint idegen állandó és ideiglenes munkaerő (idénymunka) közvetlen alkalmazását, illetve közvetlen a szerződéses munka igénybevételét jelenti.

A vállalkozói tevékenység munkaerő-gazdálkodásának velejárója a funkcionális rugalmasság. A kisebb méretű vállalkozásokban egy ember többféle (akár az összes) feladatkört lát el⁴⁷, amely sokrétű tudást követel meg. A vállalati méret növekedésével – nagyobb létszámú foglalkoztatás mellett a feladatok hatékonyabb ellátásából következően – a specializáció erősödik. (Finna, 2008)

Az önfoglalkoztató egyéni vállalkozók adóterhei – az östermelőkéhez viszonyítva – az árbevétel arányában növekednek, ezért alacsonyabb árbevétel esetén az östermelői, míg magas árbevétel mellett a vállalkozói forma kedvezőbb. Az egyéni gazdaságok munkaerőjét jellemzően a segítő családtagok alkotják. A mezőgazdasági munkát nem alkalmazottként végző családtagok munkájának ellenértéke a gazdálkodás jövedelmének nem elkülönülő, szerves része. Munkavégzésük után – amennyiben rendelkeznek östermelői igazolvánnyal⁴⁸ – az östermelőkre, illetve a kistermelőkre vonatkozó szabályok szerint kell az adó- és járulékfizetési kötelezettségeiknek eleget tenniük⁴⁹. Idegen munkaerő foglalkoztatása a mezőgazdaságban a munkaviszonyra vonatkozó általános szabályok szerint alakul. Az alkalmazottak foglalkoztatása inkább a társas gazdaságokra jellemző határozatlan idejű szerződés, illetve a határozott időre szóló mezőgazdasági idénymunka keretében történik.

⁴⁷ *Multiskilling*

⁴⁸ Ebben az esetben a családtagok az árbevételt maguk között feloszthatják.

⁴⁹ A foglalkoztatáshoz kapcsolódó elvonásokat részletesen a (10. melléklet) mutatja be.

A társas gazdaságok (Kft., Bt., Rt., szövetkezet) kettős könyvvitelt vezetnek, adó- és járulékfizetésük egyaránt a társasági adóról és az osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény, illetve a számvitelről szóló 2000. évi C. törvény alapján történik. A társas gazdaságok jövedelmét a különféle ráfordítások között a személyi jellegű ráfordítások, illetve a társasági adóalapra jutó rész csökkenti. A bér munkát vállalkozási (szolgáltatói) szerződés keretében végzik. Igénybevétele adózási szempontból költség, amivel az adózás előtti jövedelem csökkenthető.

A foglalkoztatást – a vállalkozások jövedelme és a munka ára mellett – jelentősen befolyásolják az elvonások. Alacsony mértékű elvonások hatására a munkaerő kereslete mellett nő a foglalkoztatás. Az adócsökkentés a foglalkoztatás mellett az önfoglalkoztatást is ösztönzi. Magasabb teherszint viszont a bérek csökkentésével, a munkaerő elbocsátásával, rövidített munkaidő bevezetésével, valamint az állandó munkaviszony idénymunkára cserélésével, vagy a munka kiszervezésével jár. Az önfoglalkoztatás és az idénymunka esetében a mérséklődő jövedelmek miatt gazdasági problémát a megélhetés, társadalmi problémát pedig az elérhető szociális ellátás (nyugdíj) rendkívül alacsony szintje⁵⁰ okoz.

A minimálbér emelések következtében fellépő munkanélküliség, illetve a feketefoglalkoztatás bővülése pedig egyszerre jelent gazdasági és társadalmi problémát. Az egyéni és a társas gazdaságok esetében a foglalkoztatás bővítéséhez – piaci alapon – hosszabb távra tervezhető bevételek, illetve az adózási terhek enyhítésével elért többletjövedelmek járulhatnak hozzá. Utóbbi tekintetében a mezőgazdasági vállalkozásoknál 2011-2012-ben inkább elvonás tapasztalható, a bérkompenzáció többletterhet ró a foglalkoztatókra (11. melléklet).

A fejezetben a piaci alapú foglalkoztatás bővítési lehetőségeit összegezve, az elmúlt tíz év tendenciáihoz is igazodva becsültük meg 2020-ig a várható többletmunkaerő igényt (ÉME-ben kifejezve). Becslésünk szerint a mezőgazdasághoz kapcsolódóan, piaci alapon összességében 23-51 ezer teljes munkaidőnek megfelelő többletmunkaerő-felhasználás prognosztizálható (25. táblázat). Ebből a tevékenységdiverzifikáció 15-25 ezer, az ágazati kilátások alapján történő kibocsátás növelése pedig 8-26 ezer ÉME-nyi közvetlen munkahelyet teremthet a mezőgazdaságban.

25. táblázat: **Piaci alapú mezőgazdasági munkahelyteremtési potenciál 2020-ig**

Megnevezés	Létszám	
	(ezer ÉME)	arány (százalék)
Ágazati kilátások	8–26	34,8–51,0
Tevékenység diverzifikáció	15–25	49,0–65,2
<i>ebből: élelmiszer-feldolgozás</i>	8–12	23,5–34,8
<i> közvetlen értékesítés</i>	4–8	15,7–17,4
<i> zöldgazdaság</i>	3–5	9,8–13,0
Közvetlen munkahelyteremtés összesen^{a)}	23–51	100,0

^{a)} Ebből a feketemunka kifehéritése akár 15–20 ezer ÉME is lehet.

Forrás: AKI Vidékpolitikai Kutatások Osztályán készült szakértői becslés

⁵⁰ A kistermelők és az idénymunkások – az alacsony járulékfizetésből eredően – minimális nyugellátásra lesznek csak jogosultak, ami jelentős szociális feszültségekhez vezethet a vidéki térségekben.

Szociális alapú munkahelyteremtés

A foglalkoztatás piaci alapú bővítésének lehetőségei gyakran hiányoznak, illetve nem vezetnek eredményre. A fejlett országok munkaerőpiaci változásai már évtizedekkel ezelőtt a magas munkanélküliségi szint állandósulására, a munkavolumen tartós csökkenésének veszélyére figyelmeztettek. A munkapiacra kívül rekedtek visszavezetésének tapasztalatai az elmúlt évtizedekben folyamatosan bővültek. Míg a munkaerőpiaci válság első szakaszát jelentő hetvenes években elsősorban a passzív ösztönzők⁵¹, addig a nyolcvanas évek második felében a munkavégzéshez szükséges készségek fejlesztését célzó aktív eszközök kerültek a figyelem középpontjába Nyugat-Európában. A kilencvenes évek elejére világossá vált, hogy az aktív eszközök önmagukban nem képesek a munkanélküliség háttérben álló gazdasági-társadalmi problémákat felszámolni.

Az Európai Unió fejlettebb tagállamaiban megvalósult válságkezelési programok tapasztalatai nyomán napjainkra általánosan elfogadottá vált, hogy a potenciális munkavállalók széles csoportjainak integrációját – megfelelő szaktudás és készségek hiányában – legfeljebb az úgynevezett második munkaerőpiac⁵², valamint a szociális gazdaság⁵³ biztosíthatja. Tekintettel arra, hogy a munkaerőpiaci hátrányokkal sújtott népesség jelentős része az agráradottságú vidéki területeken koncentrálódik, a szociális gazdaság kiépítésére, bővítésére irányuló kezdeményezések – Európa szerte – gyakorta kapcsolódnak a mezőgazdasághoz. Az alábbi fejezetben áttekinthetjük és értékeljük az itthon alkalmazott főbb aktív foglalkoztatáspolitikai eszközöket, valamint számba vesszük a mezőgazdasági foglalkoztatás bővítésének további, szociális gazdasággal összekapcsolható lehetőségeit.

Visszatérés a munkaerőpiacra

A hazai mellett jelentős uniós forrásokat mozgósító, évente 350-400 ezer főt érintő aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök a gazdasági-társadalmi környezet változásaihoz igazodva az elmúlt években folyamatosan bővültek. Az aktív eszközök alkalmazását a munkavállalás akadályát leggyakrabban jelentő tudástöke, illetve az anyagi erőforrások hiánya indokolja. Az egyes eszközök működési logikája, költsége, a résztvevők munkapiacra történő visszatérésének idejével mért hatékonysága jelentős mértékben eltér egymástól. A mezőgazdasági munkahelyteremtést szem előtt tartva a különböző aktív támogatások közül a tanulmányban csak azokat értékeljük (munkaerőpiaci képzés; bérjellegű támogatás; vállalkozóvá válás ösztönzése; céljai alapján a szociális foglalkoztatásba átmenetet képező közfoglalkoztatás; valamint az ezek kombinációjaként kialakított komplex munkaerőpiaci programok), amelyeknek ágazati érintettsége is van.

A munkaerőpiaci képzés a fejlett munkaerőpiaccal rendelkező országokban elterjedt aktív eszköz, amely leginkább a szakmával rendelkezők átképzéséhez, a pályamódosításhoz járul hozzá. Alkalmazásának előnye, hogy a képzésben részesülő álláskeresők számottevő része (30-40 százaléka) viszonylag hamar, a képzés befejezését követő első három hónapon belül el tud helyezkedni (Csoba, Nagy és Szabó, 2010). Az intézkedés magas fajlagos költségét tovább növeli, hogy a képzésekre nagy számban kerülnek be olyan munkavállalói csoportok, amelyek képzés nélkül is foglalkoztathatók lennének. (Frey, 2007; Tajti, 2010). Magyarországon több program keretében⁵⁴ 2010-ben összesen 63,9 ezer fő vett részt munkaerőpiaci képzéseken, 8 százaléuk az agrobizniszhez kapcsolódó felkészítésben részesült (12. melléklet), legnagyobb számban és arányban az alföldi, valamint a Dél-Dunántúl régiókból.

⁵¹ A passzív eszközök leginkább a munkahely elvesztésével kieső jövedelmet pótolják, az újra-elhelyezkedést segítő hatás kétséges.

⁵² A második munkaerőpiac a munkaerőpiaci politikák és azok eredményeinek összessége. Célja a munkaerőpiacról tartósan kikerülők reintegrációja, szociális felkészítés, képzés és foglalkoztatás útján. A második munkaerőpiacot a profitérdekelte szervezetek bevonásával főként önkormányzatok és egyéb államháztartási szereplők szervezik állami dotációból. (Futó *et al.*, 2005)

⁵³ A nemzetközi szakirodalom alapján sem a profitorientált vállalatok, sem az intézményesült közszférába nem tartozó tevékenység. Magyarországon az utóbbi években a szociális gazdaság megnevezés terjedt el, de használatos a non profit vagy harmadik szektor, az informális gazdaság, az önkéntes gazdaság és az alternatív szektor fogalma is. (Csoba *et al.*, 2007)

⁵⁴ A „Lépj egyet előre!”, „Decentralizált programok a hátrányos helyzetűek foglalkoztatásáért” TÁMOP projektek, illetve a Munkaerőpiaci Alap decentralizált részéből támogatott programok.

A bér- és bérköltség támogatások esetében az állam a munkaadói költségek egy részét vállalja át a foglalkoztatás bővítése érdekében. A támogatás a képzési programoknál olcsóbb és eredményesebb formaként elsősorban a magasabb iskolai végzettségűek elhelyezkedését segíti elő. Bértámogatással 20,6 ezer főt, bérköltség támogatással pedig 27,9 ezer főt foglalkoztattak, míg a hátrányos helyzetű munkavállalói csoportoknak (például gyesről, gyedről visszatérők, 50 év fölöttiek) a Start Plusz és Start Extra programok keretében járó járulékkedvezményben közel 50 ezer fő részesült (2010-ben). A bértámogatást igénybe vevő vállalkozások 25-30 százaléka kötődik⁵⁵ az agrobizniszhez, 2010-ben 2,7 ezer szervezet 6,1 ezer főt foglalkoztatott támogatással (26. táblázat). A bérköltség-támogatással foglalkoztató vállalkozásoknak már jóval kisebb része (14-18 százaléka) kötődik az ágazathoz, 2010-ben mintegy 1,4 ezer szervezet vett igénybe közel 4,3 ezer fő foglalkoztatására támogatást.

Az eszköz hatékonyságát mutatja, hogy a támogatott foglalkoztatásból kikerülők jelentős része (60-65 százaléka) a kötelező továbbfoglalkoztatási idő lejárta után három hónappal is a munkáltatónál maradt (Frey, 2007). Hátránya ugyanakkor, hogy a munkaadók gyakran más, nem támogatott munkavállalók rovására kínálnak munkalehetőséget a célcsoportnak (Hudomiet és Kézdi 2008).

A munkaadók – a munkaügyi szervezet hallgatólagos beleegyezése mellett – általában kiválogatják a tartós munkanélküliek legértékesebb, legkönnyebben mobilizálható tagjait, azaz a kevésbé esélyes munkanélküliek továbbra is regisztrációban maradnak (Frey, 2007). A programokban tapasztalt helyettesítő hatás a részvétel ismétlődését jelenti. Holtteher-vesztés, hogy a munkaadó támogatás nélkül is alkalmazta volna a bértámogatásban részesülők egy részét (Csoba és Nagy 2011).

26. táblázat: **Bérjellegű támogatásban részesülők a mezőgazdaságban**

Tevékenységi kör	Támogatott					
	szervezet (darab)			álláskereső (fő)		
	2008	2009	2010	2008	2009	2010
Bértámogatás						
Megelőző tevékenységek	38	17	22	110	48	53
Mező-, erdő-, vad, halgazdaság	1 097	572	757	2 869	1 762	1 778
Feldolgozás	450	194	327	1 769	980	1 035
Kereskedelem	2 269	1 049	1 603	5 715	3 237	3 212
Agrobiznisz ^{a)}	3 854	1 832	2 709	10 463	6 027	6 078
Agrobiznisz aránya (százalék)	26,4	31,1	29,7	25,6	28,8	29,5
Bérköltség támogatás						
Megelőző tevékenységek	8	12	10	12	20	37
Mező-, erdő-, vad, halgazdaság	122	238	224	220	594	733
Feldolgozás	83	200	197	194	555	772
Kereskedelem	502	1 041	949	721	2 185	2 728
Agrobiznisz	715	1 491	1 380	1 147	3 354	4 270
Agrobiznisz aránya (százalék)	16,7	18	18,1	15,3	14,1	15,3

^{a)} Kovács (2010) alapján az agrobizniszhez tartozó tevékenységek.

Forrás: Foglalkoztatási Hivatal adatközlése alapján az AKI Vidékpolitikai Kutatások Osztályán készült összeállítás

⁵⁵ Annak ellenére, hogy a Bizottság 800/2008/EK (2008. augusztus 6.) általános csoportmentességi rendelete értelmében a bérjellegű támogatások a mezőgazdasági termékek elsődleges termelését végző vállalkozások számára nem nyújthatók, a több tevékenységet végző nagyobb agrárvállalkozások legálisan foglalkoztathatnak bértámogatással álláskeresőket.

A vállalkozóvá válás támogatása a piacok telítődése, a vállalkozói ismeretek és a tőke hiánya miatt csak az álláskereső szűk csoportjának jelent kiutat. A kedvezményezettek leginkább a szolgáltatási, kereskedelmi szektorban indítanak új vállalkozásokat. A támogatás jellemzően csak az önfoglalkoztatást képes megoldani, a létrehozott vállalkozások döntő hányada a későbbiekben is egyszemélyes marad (Frey 2007). A támogatási összeg viszonylag magas, 6 hónapig a minimálbérnek megfelelő havi rendszeres juttatás, illetve legfeljebb három millió forint tőketámogatás adható. Támogatáshoz 2010-ben így több mint 7 ezer fő jutott, legnagyobb arányban Észak-Alföldön és Dél-Dunántúlon. A fellépő holtteher hatás ennél az eszköznél is rontja a hatékonyságot. Leginkább az agrárdominanciájú Dél-Alföldet jellemezte a kistermelővé, mezőgazdasági vállalkozóvá válás, ahol a nagyüzemek megszűnését követően az elmúlt évtized elejéig az önálló gazdálkodás jelentette a “menekülés útvenalát” (Soltész, 2000). Az induló agrárvállalkozások működését főképpen a pénzügyi és marketing-ismeretek hiánya gátolja, ezért a támogatási eszköz képzéshez, vállalkozási tanfolyam elvégzéséhez kapcsolásával növelhető a túlélési esély.

A komplex munkaerőpiaci programok olyan aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök, amelyek a foglalkoztatást elősegítő támogatások és a munkaerőpiaci szolgáltatások egyidejű és egymásra épülő alkalmazásával igyekeznek elősegíteni a munkaerőpiacon hátrányos helyzetben lévő rétegek foglalkoztatását. Az eszköz egy-egy társadalmi csoport, vagy térség speciális problémáinak mérséklésére keres célirányosan megoldást, így ott is sikereket tud elérni, ahol más aktív eszközök önmagukban eredménytelenek. A komplex programok eredményességét segítő tényezők (Kabai és Németh, 2011):

- piaci keresletben rejlő potenciál kiaknázása, illeszkedés a helyi adottságokhoz, hagyományokhoz, erőforrásokhoz;
- a szereplők együttműködési készsége, közös érdekeltisége, elkötelezett, karizmatikus vezető;
- megfelelő adminisztrációs és szervezési munka, felkészítés, közösségépítés, szemléletformálás, a programban résztvevők szakképzettségének, készségeinek folyamatos fejlesztése;
- a jövedelem egy részének újrafelhasználása, akkumulációja, tevékenységbővítés, a munkaerő-kihhasználás növelése.

A komplex programok közös jellemzője, hogy az egyéni készségek, körülmények, élethelyzetek formálásának igénye miatt kiemelt figyelmet fordítanak a kedvezményezettekkel történő folyamatos személyes kapcsolattartásra, a pszicho-szociális nevelésre, a mentorálásra. A kedvezményezett csoportok viszonylag kis létszámúak (jellemzően 30-60 fő). A Munkaerőpiaci Alapból a munkaadók részére nyújtott támogatási norma a munkaviszonyban foglalkoztatott teljes bérköltségét is fedezheti. A mezőgazdasághoz, illetve az élelmiszergazdasághoz kötődően csekély számú ilyen program működött az elmúlt bő évtizedben (13. melléklet), annak ellenére, hogy az ágazatban a foglalkoztatás bővítésének hatékony eszköze. A legnagyobb ilyen program 1999-2000 között Hajdú-Bihar megyében működött, kétezer mezőgazdasági alapképzettséggel rendelkező munkanélkülit érintett. A munkaügyi központokon kívül más, általában nonprofit szervezetek, alapítványok (például Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Autónia Alapítvány), önkormányzati társulások is támogatnak komplex munkaerőpiaci programokat. Azonos törekvésük ellenére sincs a szervezetek között szoros szakmai együttműködés, a tapasztalatcsere erősítésre szorul.

Az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök által érintettek legnépesebb csoportját (2010-ben 47 százalékát) a közfoglalkoztatási programokban (közmunka, közcélú, közhasznú foglalkoztatás) résztvevők teszik ki (14. melléklet). A közfoglalkoztatás az állam vagy az önkormányzatok által közfeladatok, közérdekű célok ellátása érdekében szervezett és finanszírozott, általában rövid távú (néhány hónapos) munkavégzési lehetőség. A közfoglalkoztatás keretében végzett munkák igényjellegéből következően a programok általában áprilistól szeptemberig tartanak, jöllehet, számos intézkedés történt a téli közfoglalkoztatás bővítésére. A programokban jellemzően az idősebb és képzetlenebb csoportokba tartozó tartós munkanélkülieket mozgósítják, hogy ne veszítsék el kapcsolatukat végérvényesen a munka világával, megtartsák képességüket a munkavégzésre, miközben

a társadalom számára hasznos feladatokat végeznek, illetve segély helyett a létfenntartást fedező, átlagosan a minimálbérnek megfelelő összeget, közfoglalkoztatási bért kapnak.

A közfoglalkoztatási programok (2003–2010 között) évi 30-40 milliárd forint támogatás mellett 250-300 ezer embernek nyújtottak időszakos munkalehetőséget (27. táblázat). A tágan értelmezett mezőgazdasághoz szakértői becslések szerint a résztvevők mintegy fele kapcsolódott.

27. táblázat: **Közhasznú, közmunka és közcélú programok, 2003–2010**

Év	Közhasznú programok		Közmunka programok		Közcélú programok	
	Forrás (milliárd HUF)	Létszám (ezer fő)	Forrás (milliárd HUF)	Létszám (ezer fő)	Forrás (milliárd HUF)	Létszám (ezer fő)
2003	n.a.	76,9	4,9	6,8	12,1	190,2
2004	9,7	64,0	4,4	9,8	14,4	219,6
2005	12,8	79,4	7,0	17,2	14,4	200,0
2006	10,8	66,4	7,6	35,2	12,4	183,9
2007	11,1	63,1	8,9	22,8	14,7	199,7
2008	11,8	63,1	9,5	25,4	14,7	195,1
2009	3,7	20,5	7,3	15,5	51,3	103,2
2010	4,3	16,8	n.a.	31,5	n.a.	137,8

Forrás: NFSZ, 2003–2010; Csoba, 2010; Balás *et al.*, 2011 alapján az AKI Vidékpolitikai Kutatások Osztályán készült összeállítás

A közhasznú⁵⁶ foglalkoztatást elsősorban önkormányzatok, közhasznú szervezetek vették igénybe. A tapasztalatok szerint az évente 60-70 ezer fő közhasznú munkát végzőknek elenyésző része (1-2 százaléka) létesített a közfoglalkoztatás lejártát követően formális munkaviszonyt. A továbbfoglalkoztatást leginkább a közhasznú munkák szezonális jellege korlátozta. Az érintettek közül 2009-ben mintegy 10 ezer fő vett részt valamilyen mezőgazdasági munkavégzésben.

Közmunka programokban⁵⁷ nagyobb komplexitású, projektjellegű feladatokkal is lehetett pályázni, főképp szakmai-ágazati programok megvalósítására került sor⁵⁸. A mezőgazdasághoz kötődően kiemelendők az erdőművelési, a parlagfűirtási, valamint az ár- és belvíz elleni védekezésre szervezett programok, amelyekben mintegy 8-10 ezer fő vett részt évente.

A közcélú foglalkoztatási forma adta eddig a legtöbb munkaalkalmat, évente átlagosan mintegy kétszázezer főt mozgósítva. A három közfoglalkoztatási forma közül leginkább e programok illeszkednek a mezőgazdaság, illetve az agrobiznisz igényeihez, 2009-ben a közcélú foglalkoztatottak majdnem fele, mintegy 50 ezer fő munkavégzése kötődött a mezőgazdasághoz. A közcélúság a helyi közösség számára végzett hasznos feladatok ellátásából ered, állami, regionális forrásokból az önkormányzatok szerveztek ideiglenes foglalkoztatást tartós munkanélküliek számára. Az elmúlt években jellemzően a leszakadó térségek – Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország és Észak-Alföld kistérségeinek – önkormányzatai éltek legnagyobb számban a közcélú foglalkoztatás lehetőségével. A kistelepülések, apró- és törpefalvak foglalkoztató erejének bővülése szinte kizárólag az önkormányzatok közcélú foglalkoztatásához kapcsolódott (Bihari és Kovács, 2006).

⁵⁶ Az „Út a munkához program” keretében, 2009-ben a szociális támogatási rendszert átalakították a munkára ösztönző hatás növelése érdekében. A program egyes pontjai érintették a közfoglalkoztatási formákat is, a közhasznú és közcélú formát egybeolvasztották.

⁵⁷ A közmunka programokat (2003–2006. évekre) részletesen lásd (15. melléklet).

⁵⁸ Cigánytelepek köztisztasági programja, évenkénti parlagfű mentesítési és védekezési, vasúttisztasági, kiemelt üdülőhelyek köztisztasági programjai, természeti katasztrófák, környezeti károk, közegészségügyi veszélyhelyzetek, megváltozott éghajlati tényezők kedvezőtlen hatásainak megelőzését és elkerülésének támogatását szolgáló programokra erdőművelési és nemzeti parki programok, közlekedési infrastruktúra-fejlesztés környezetében végzett közmunkák.

Az érintettek számára a közfoglalkoztatás a legális munkajövedelem-szerzés fontos, sok esetben kizárólagos eszköze. A minimálbéren megvalósuló közfoglalkoztatásnak jelentős szerepe van az „árnyékgazdaság” elhagyásában, a feketefoglalkoztatás csökkentésében. Ugyanakkor:

- a közfoglalkoztatásban mindössze átmeneti jövedelempótlás érvényesül, a re-integráló hatás alacsony, a közmunkások alig jutnak vissza az elsődleges munkaerőpiacra (Csoba, Nagy és Szabó 2010);
- egyfajta csapdahelyzetet teremt, mivel nagyarányú újraalkalmazás jellemző, a közfoglalkoztatottak „bent ragadnak” a programokban, tényleges „munkahelyként” kezelik a foglalkoztatottakat;
- a kirekesztett csoportok részvétele az alacsony státuszúnak tartott közmunkákban nem segíti a tartós munkanélküliségből való kitörést, a hierarchikus társadalmi viszonyok konzerválódnak (Hudomiet és Kézdi, 2008);
- az önkormányzatok mezőgazdasági munkacsúcsok időszakában a közmunkásokat gyakran nem hívják be dolgozni, ezzel a mezőgazdasági fekete foglalkoztatás térnyeréséhez járulnak hozzá;
- a feketemunka és a közfoglalkoztatás összeegyeztetése a közmunkások mellett az önkormányzatnak is érdeke, mivel a feketemunkából többletjövedelemhez jutó munkanélküliek a költségvetést kevésbé terhelik segély iránti kérelmeikkel (Hamar, 2010; Váradi, 2010; Vida és Virág, 2010).

A közfoglalkoztatás rendszere a tartós munkanélküliek hatékonyabb foglalkoztatása érdekében 2011-ben jelentős mértékben megváltozott, átalakult. Az új Nemzeti Közfoglalkoztatás Program (16. melléklet) szabályai szerint az önkormányzatok, és az állami infrastruktúrát kezelő gazdálkodó szervezetek mellett vállalkozások is lehetnek munkaadók. Az új támogatási forma keretében az álláskereső iskolai végzettségére és szakképzettségére való tekintet nélkül köteles a feljánlott állást elfogadni. A közfoglalkoztatást szabályozó 2011. évi CVI. törvény értelmében a közfoglalkoztatottakat iskolai végzettséghez és a közfoglalkoztatás keretében nyújtott teljesítményhez igazodó⁵⁹ közfoglalkoztatási bér, illetve közfoglalkoztatási garantált bér illeti meg.

Az országos közmunkaprogramokon kívül, amelyek főként nagyberuházások környezetében, valamint ár- és belvízvédelmi területen folynak, hét kistérségben (fehérgyarmati, berettyóújfalui, sellyei, dombóvári, tamási, encsi és mezőcsáti) helyi mezőgazdasági, erdészeti közfoglalkoztatási mintaprogram indult 7,5 milliárd forint összértékben. A foglalkoztatás tartós bővülése érdekében a közfoglalkoztatásban a korábbinál nagyobb hangsúlyt kap a fenntarthatóság, ennek érvényesülését szolgálja a közmunkások képzése⁶⁰. A programok résztvevői által megtermelt élelmiszereket a helyi közétkeztetésben, míg az erdészeti és területrendezési munkálatokból származó tüzelőanyagot a középületek fűtésénél hasznosítják. A 2011-ben megvalósult programok minden eddiginél nagyobb létszámot mozgósítottak, az év során mintegy 302 ezer fő közfoglalkoztatására került sor (BM, 2011; NGM, 2011b). A teljes munkaidős foglalkoztatást előtérbe helyező közfoglalkoztatási programokra 2012-ben 132,2 milliárd forintot ütemeztek elő, országos programokban 45 ezer főt, kistérségi programokban 67 ezer főt, illetve önkormányzati közfoglalkoztatásban további 79 ezer főt érintve.

⁵⁹ Teljesítményberezésnél a követelmények és a teljes munkaidő teljesítésénél a közfoglalkoztatási bér kötelező legkisebb összege 57 ezer forint. A követelmények feletti teljesítés esetében a munkabér növelhető, alulteljesítés esetén viszont csökkenhet a bér. A legalább középfokú iskolai végzettséget, szakképesítést igénylő munkakör betöltésénél a közmunkások garantált havi bére 78 ezer forint (NFSZ, 2011).

⁶⁰ A mezőgazdasági projekteknél egy évig növénytermesztést, egy évig állattenyésztést tanulnak a közmunkások.

Szociális gazdaság

A szociális gazdaság által kínált foglalkoztatási formák félúton vannak az elsődleges gazdasághoz kapcsolódó piaci alapú munkavégzés és az állami, vagy helyi szintű közszféra által támogatott foglalkoztatás között. A szociális gazdaságban végzett tevékenységek célja egyszerre gazdasági és szociális: a résztvevők – társadalmi integrációjuk egyidejű megvalósulása mellett – feladatok, munka elvégzésével jutnak megélhetéshez. A szociális gazdaság bővítését Magyarországon több olyan produktív szociálpolitikai eszköz is szolgálja, amely kibocsátással járó termelő tevékenység mellett, a társadalom számára hasznos aktivitással kapcsolja be a munkaerőpiacról tartósan kiszorult, hátrányos helyzetű munkavállalói csoportokat. Az egyes eszközök közül az alábbiakban a kilencvenes évek eleje óta működő szociális földprogramok eredményeit, valamint a Magyarországon néhány éve megjelenő szociális szövetkezetek működési tapasztalatait értékeljük a mezőgazdasági foglalkoztatás szociális jellegű bővítésének tükrében.

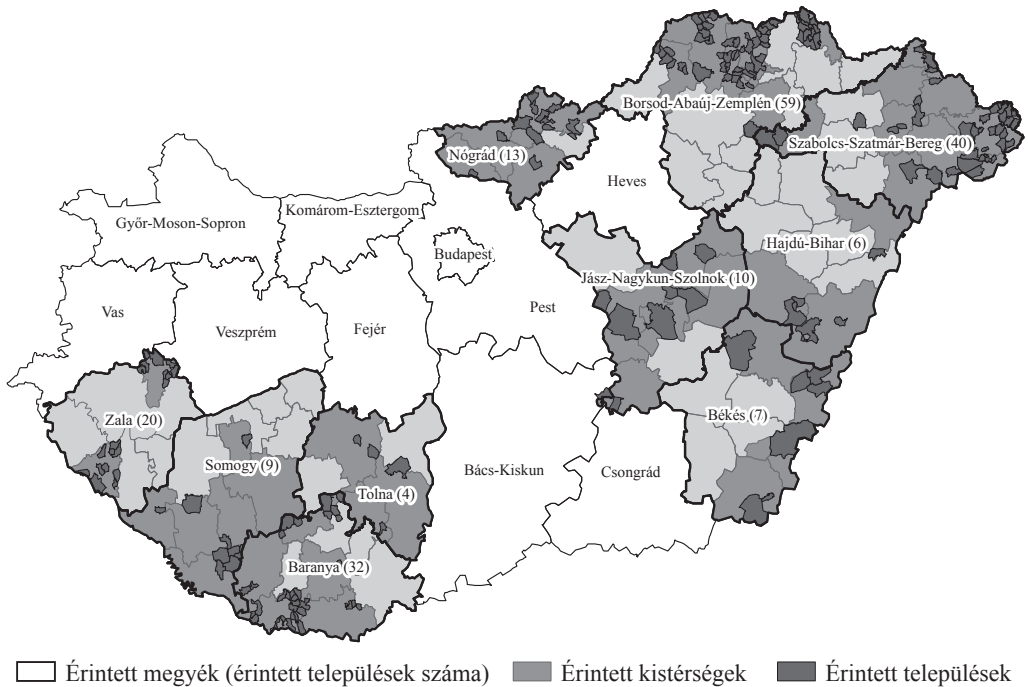
Szociális földprogramok

A szociális földprogramok az alacsony gazdasági fejlettségű, halmozottan hátrányos helyzetű kistérségek kistelepülésein élő, munkanélküli, vagy a munkaerőpiacról tartósan kiszorult, alacsony képzettségű, korábban főként a mezőgazdasági termeléshez kötődő népesség számára jelentenek kitörési lehetőséget⁶¹. A program a mezőgazdasági termelés helyi erőforrásait (föld, termelési eszközök), a termékek előállításához szükséges egyszeri ráfordításokat (alapanyagokat) – természetbeni juttatásként – összekapcsolja a programban résztvevő családok (háztartások) egyébként kihasználatlan munkaerejével. Gyakorlatilag „köztes” megoldást jelentenek a passzív szociálpolitikai ellátások és az aktív foglalkoztatáspolitikai (munkahelyteremtő) eszközök között. Napjaink földprogramjai lényegében a két világháború közötti produktív szociálpolitika elveit felelevenítve arra irányulnak, hogy „a szociálpolitika alanyai közül a valamilyen munkavégző képességgel rendelkezők csoportját bevonják a szociális jövedelmet előállítók közé” (Bartal, 2001).

A programok területi lefedettsége az ország leghátrányosabb helyzetű vidékeinek elhelyezkedését követi. Az első kísérleti programok 1992-ben indultak két megye (Békés, Szabolcs-Szatmár-Bereg) hat településén. 2010-ben a szociális földprogramok már öt régió 11 megyéjében működtek. A programba bekapcsolódó települések nagyobb hányada az ország keleti, észak-keleti megyéiben, valamint a dél-dunántúli régióban található (6. ábra).

⁶¹ Kezdetben a szociális földprogramot kimondottan „cigányprogramnak” tekintették, jóllehet, már akkor sem volt érvényes ez a megállapítás. Az AKI korábbi kutatása (Lévai és Szijjártó, 1998) kimutatta, hogy a szociális programokban résztvevőknek mindössze a fele volt roma származású. A nem roma származásúak aránya jelenleg 60 százalék körüli (Tóth, Ludvig és Márkus 2009).

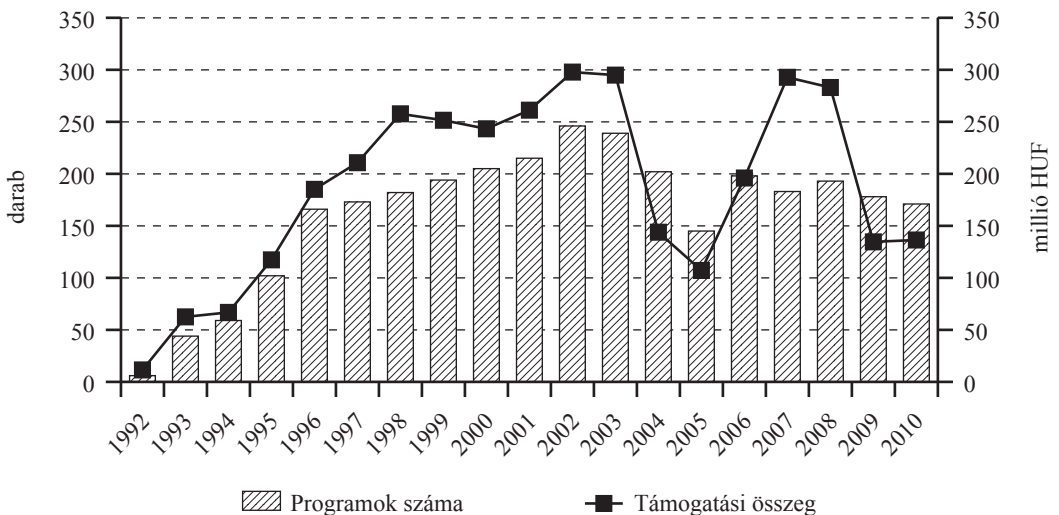
6. ábra: Szociális földprogramok Magyarországon

Forrás: SzMM adatai (2007. évi állapot) alapján készült térkép

A földprogramot működtető kistérségek száma évente 40-47 között mozog, 180-250 támogatott települést érint. A szociális földprogramok forrásai az indulástól 2003-ig folyamatosan növekedtek, uniós csatlakozásunkat követően erőteljes ingadozás mellett, évente átlagosan közel 200 millió forint támogatást használnak fel a kedvezményezettek (7. ábra). Ez kistérségenként 3-6 millió forintot, településenként pedig 0,7-1,5 millió forintot jelent.

7. ábra: A szociális földprogramok számának és támogatási összegeinek alakulása

Forrás: SzMM és az Esély Közalapítvány adatai alapján AKI Pénzügypolitikai Osztályán készült ábra

A pályázati források visszaesésében leginkább az játszott szerepet, hogy a programok finanszírozása nem kerülhetett be az Unió támogatási rendszerébe⁶². A közel két évtized alatt felhasznált támogatás (3,5-4 milliárd forint) háromnegyede a megélhetési lehetőségek szempontjából legkiterjedtebb válságócokba, az észak-alföldi és az észak-magyarországi régiókba, ezen belül Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye településeire kerültek.

A szociális földprogramok termelési szerkezetére a magas hozzáadott értékkel és kézi munkaerőigénnyel jellemezhető növénytermelés – különösen a zöldségfélék, gyümölcsök – túlsúlya jellemző. Legnépszerűbb a fogyasztásunkban nélkülözhetetlen burgonya termelése. Egyre több helyen foglalkoznak palántaneveléssel, vetőmag-előállításal is. A szántóföldi növénytermelés a jóval szerényebb arányú állattartás (főként sertés, baromfi) takarmány-szükségletének kielégítésére irányul. Az állattenyésztési programok kevésbé sikeresek, a kedvezményezett állattartással kapcsolatos ismeretei hiányosak, a takarmányok termesztése, beszerzése, valamint a végtermék értékesítése nehézkes. További problémaként jelentkezik a távlati gazdálkodói szemlélet hiánya, a tartásra szánt állatokat, alapanyagokat idő előtt felhasználják, elfogyasztják. A földprogramok koordinálása, a résztvevőkkel való kapcsolattartás, a gépi szolgáltatások szervezése további munkahelyeket teremt. A program hosszú távú célja a vidék eltartó-képességének növelése, a programban résztvevők képzése, szakismereteinek bővítése, amely az AKI kutatása (Tóth, Ludvig és Márkus, 2009) szerint tartós munkavállalást is eredményezhet.

A földprogramok keretében megművelt terület mintegy 4,5-5 ezer hektárra tehető. Az előző évtized utolsó éveiben közel 24 ezer fő, mintegy 7000 család vett részt a programokban, amely az érintett települések lakosságának egyötödére tehető. A programok átlagban napi egy óras részfoglalkoztatást jelentenek (Jász, Szarvák és Szoboszlai, 2003), ami 3000 fő teljes munkaidős foglalkoztatását jelenti. Felismerve a szociális földprogramok megélhetést segítő, szociális kiadásokat kímélő, közösséget építő, illetve munkamorált javító hatását, egyre több település kezd önálló fejlesztésbe⁶³.

A szociális földprogramok sikere nagyban függ az érintettek (vezetők és kedvezményezettek) szemléletmódjától, aktivitásától, szakmai hozzáértésétől, jövedelemszerzési stratégiáitól. Sikeres szociális földprogramként értékelhető a Tolna megyei, vagy a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található Túrístvándi példája, ahol a piaci értékesítést is megvalósító élmunka-igényes zöldség- és gyümölcsstermesztésre – Túrístvándiban turisztikai tevékenységre is – alapozott programok hatására mérséklődött a munkanélküliség, javult a megélhetés biztonsága. Hasonlóan pozitív példát jelentenek a termékfeldolgozást, tájjellegű terméket (savanyúság, lekvár, gyógynövény, konyhakerti vetőmagvak) előállító programok (például Bikal, Miszla, Szakadát, Udvari, Tiszacséce) is, ahol a termékek felhasználása helyben (iskola, szociális étkeztetés, illetve turisztikai létesítmények) történik.

A szociális földprogramok a rendszeres munkavégzésen keresztül javítják a kedvezményezettek munkaerőpiaci esélyeit, illetve bővítik a megélhetés alapjául szolgáló forrásokat. A programok további terjedését segíti az állami földek ingyenes, szociális célú hasznosítása, amelyre 2010-ben lehetőség nyílt⁶⁴. A szociális földprogram 2011-től a foglalkoztatás közvetlen bővítését eredményezi, mivel a megvalósító szervezetek (a támogatás összegétől függően) legalább két fő foglalkoztatására kötelezettek.

⁶² A 2007–2013. közötti évekre szóló ÚMVP III. tengelyének tervezete még tartalmazott szociális földprogramot, végül azonban a végleges programból kimaradt, mivel az Európai Unió szerint a földprogram büjtött mezőgazdasági támogatásnak minősül.

⁶³ A Nemzeti Földalapkezelő Szervezet igényfelmérése szerint az ország 194 települési önkormányzata szeretne szociális földprogram indításához állami földet igénybe venni. Előzetes konzultáció alapján 76 település meg is erősítette szándékát, mintegy 1151 hektár termőföld igénybevételére. (Tóth, 2011)

⁶⁴ A Nemzeti Földalapba tartozó földrészeket önkormányzati tulajdonba, vagyonkezelésbe adásáról szóló 263/2010. (IX. 17.) Kormányrendelet.

Szociális szövetkezetek

Az Európai Unióban is támogatott, a fejlettebb országok szociális gazdaságában kulcsszereplőnek tekintett szociális szövetkezetek foglalkoztatási szerepe itthon jelenleg elhanyagolható. E szervezetek ugyanakkor az uniós tapasztalatok és a nemzetközi trendek alapján is fontos eszközei lehetnek a vidéket érintő, mezőgazdasághoz kötődő foglalkoztatás bővítésének. A szociális szövetkezetek Magyarországon nem előzmény nélküliek. A két világháború között a megélhetési problémák által érintett agrártársulásokban a földtulajdonnal nem rendelkező mezőgazdasági munkaerő lekötésére közjóléti szövetkezeteket hoztak létre. Az egyenletes munkaerő-felhasználás érdekében a rászoruló családokat a termelő tevékenység mellett a helyi közösség számára hasznos, produktív tevékenységekbe is bevonták. Miközben munkát adtak, az érintettek képzésével, pénzbeli kölcsön, illetve természetbeni támogatás kihelyezésével az önellátáshoz szükséges feltételeket is igyekeztek megteremteni⁶⁵ (Bartal, 2001).

A rendszerváltást megelőzően működő mezőgazdasági termelőszövetkezetek, gazdasági funkciójuk mellett szintén elláttak számos szociális feladatot is. „Kapun belül” tartottak alacsonyan iskolázott csoportokat, nőket, romákat, akik a nyílt munkaerőpiacon minden bizonnyal a munkanélküliek táborát gyarapították volna. Az ipari melléküzemágak megteremtésével munkalehetőséget biztosítottak a mezőgazdasági munkához nem jutó vidékieknek, fékezve ezzel a vidéki népesség elvándorlását. A szövetkezeti tagság háztáji gazdasági olcsón jutottak a termeléshez kapcsolódó szolgáltatásokhoz (például beszerzés, gépi munka, szállítás, felvásárlás). A termelőszövetkezetek emellett jóléti juttatásokban részesítették az aktív és a nyugdíjas tagokat (például üzemi étkezde, kedvezményes téli tüzelő), a települések legjelentősebb gazdasági szereplőjeként rendszeresen támogatták a helyi intézmények, közösségi szervezetek működését, ezzel is emelve a vidéki népesség életszínvonalát (Harcsa, Kovách és Szelényi, 1994).

A rendszerváltás a hagyományos, termelő típusú szövetkezeti rendszer felbomlását eredményezte, mindezt nem követte a nyugati típusú, a versenyszféra szabályai szerint működő, ugyanakkor a kedvezőtlen piaci folyamatokat is ellensúlyozó, az önkéntesség, a méltányosság és a szubszidiaritás elvén alapuló, éppen ezért fenntartható szövetkezeti forma kiépülése. E szövetkezeti forma egyrészt a szolgáltatások szervezése, illetve a feketegazdasággal szemben ellenpólust jelentő legális foglalkoztatás szempontjából kulcsfontosságú, másrészt átlátható, az önkéntességre alapuló, alulról építkező működési elvével a társadalom demokratikus jellegét is erősíti (Szabó, 2011).

Hasonló elven működő szövetkezeti forma a szociális szövetkezet⁶⁶, amelynek létrehozását Magyarországon a 2006. évi X. törvény, valamint a 141/2006. (VI. 29.) Kormányrendelet, illetve hazai és uniós pályázati források egyaránt ösztönözték. Az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA, 2007) 2007-ben meghirdetett pályázati kiírása szerint a szociális szövetkezetek olyan szervezetek, amelyek „a társadalmi erőforrásokat hasznosítják, segítik a társadalom peremére szoruló csoportokat a visszailleszkedésben, miközben gazdálkodási, kulturális és szociális funkciók ötvözésével közösségi szükségleteket is kielégítenek”. A programra 2007–2011 között a Munkaerőpiaci Alapból 945 millió forintot fordítottak, amely 50 önfenntartóvá váló szociális szövetkezet indítását célozta⁶⁷. A pályázat a munkához jutás ösztönzése, a feketegazdaság csökkentése, a helyi közösségszervezés elmélyítése mellett az atipikus foglalkoztatás sajátos szervezeti keretét jelentő szociális szövetkezeti forma hazai megismertetését és népszerűsítését célozta (Szokolainé, 2007).

⁶⁵ A közel száz, egységes alapszabály alapján működő, de a helyi társadalmi-gazdasági sajátosságokat is figyelembe vevő, az érintett családokat „szociális nevelésben” részesítő közjóléti szövetkezet működésének a második világháború, illetve az azt követő politikai változások vetettek véget.

⁶⁶ A 2006. évi X. törvény szerint „a szociális szövetkezetek olyan szervezetek, amelyek célja a munkanélküli, illetve a szociálisan hátrányos helyzetben lévő tagok számára munkafeltételek teremtése, valamint szociális helyzetük javításának egyéb módon történő elősegítése.”

⁶⁷ A program keretében 100 százalékos támogatás mellett az első fordulóban a létrehozásra, a második fordulóban az ügyvédi és bejegyzési költségekre pályázhattak az érintettek.

A társadalmi érdeklődést jelzi, hogy az első fordulóban 445 pályázatot nyújtottak be, de a kísérleti jelleg miatt mindössze 37 projekt indult. Legnagyobb érdeklődés Észak-Alföldről (26,2 százalék) és Észak-Magyarországról (16,1 százalék) mutatkozott. A nyertes pályázatok között nagy számban szerepeltek a területen már érdemi tapasztalatokkal rendelkező, évek óta sikeres, az önellátási funkciót meghaladó, nyílt piacokra termelő szociális földprogramot működtető települések, amelyek a forrásokat a formálódó szociális gazdaságuk bővítésére használták fel.

A támogatott szervezetek által vállalt tevékenységek között számos, mezőgazdasághoz kapcsolódó feladat⁶⁸ szerepelt. Meghatározó a vidéki térből hiányzó lakossági szolgáltatások szervezése is, amelyek a munkahelyteremtés mellett a munkavállalást akadályozó tényezők (például a munkahelyek elérésének nehézségei, a nők munkába lépését korlátozó gyermekfelügyelet, az ápolásra szoruló családtagok ellátása) elhárításával közvetlenül és közvetetten is hozzájárulnak a foglalkoztatás bővüléséhez.

A szociális szervezetek terjedésének kedvez, hogy a szociális foglalkoztatásban betöltött szerepük növelését az Új Széchenyi Terv is kiemelt területként kezeli. A TÁMOP 2010-ben meghirdetett intézkedéseinek keretében a már működő szociális szervezetek egyebek mellett hátrányos helyzetű munkavállalók képzésére, foglalkoztatására pályázhattak 20-50 millió forint közötti összegre. A pályázati konstrukcióra összességében 206 szociális szervezet nyújtott be pályázatot, közülük 57 részesült támogatásban.

A szociális szervezetek kiemelt pályázóként vehetnek részt más munkahelybővítést szolgáló pályázaton is. Jóllehet a de minimis szabályozás értelmében e programokba nem kapcsolódhatnak be tisztán mezőgazdasági tevékenységet végző szervezetek, az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány adatközlése szerint a pályázók negyede végez valamilyen, tágabb értelemben mezőgazdasághoz kapcsolódó tevékenységet⁶⁹. A 276 nyilvántartott szociális szervezet túlnyomó része (76,8 százaléka) újonnan alakult (Németh 2011). Különösen Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben (valamint Budapesten) magas a számuk.

A szociális szervezetekben foglalkoztatottak száma becslésünk⁷⁰ szerint napjainkban 1000-1500 fő. Simkó és Tarjányi (2011) szerint a szociális szervezetek térnyerésének legfőbb akadálya, hogy a szociális gazdaság egészét serkentő – a nemzetközi gyakorlatban sikeresen alkalmazott – támogatási formákat (adó- és járulékkedvezmény, kedvezményes hitel, kamattámogatás) még nem alkalmazzuk. A szociális szervezetek, illetve a tágabb értelemben vett szociális gazdaság – a fogyasztói igények változásától függően – a mezőgazdasági foglalkoztatás bővítésében akár 5-10 ezer teljes idejű állásnak megfelelő munkahely kialakításában is szerepet vállalhat.

A hazai munkaerőpiac tartósan kritikus és rosszabbodó állapota, valamint az alacsony gazdasági fejlettségű térségek, települések halmozódó hátrányai az utóbbi két évtizedben élénkítették a vidéki megélhetést segítő és előtérbe helyezők megoldásokat. Ebben a folyamatban – tekintettel az érintett települések gazdasági adottságaira, társadalmi összetételére – a mezőgazdasági termelés szerepe kiemelt.

⁶⁸ Például mezőgazdasági termékek feldolgozása (aszalás, lekvárkészítés, tökmagolaj-sajtolás), erdészeti és mezőgazdasági fahulladékok és melléktermékek gyűjtése, biomassza feldolgozás, stb.

⁶⁹ Bio-élelmiszerek előállítása, szárasztésza-készítés kézi és gépi eljárással; gyümölcsfeldolgozás, gyümölcsle készítés, értékesítés; korszerű és háziás ételek készítése, kiszállítása; alternatív energetikai, tüzeléstechnikai berendezések és anyagok (biomassza, biobrikett) előállítása, forgalmazása; háziipari kézműves és iparművészeti termékek előállítása (kukoricacsuhéból papucskészítés, bórdíszműves termékek, hulladékanyagból művészi tervezésű használati és ajándéktárgyak készítése); zöldterület-gazdálkodás, ároktisztítás, közterület-gondozás.

⁷⁰ A becslést a szociális szervezetekre irányuló, 2010–2011 között lezajló hatásvizsgálatok eredményeire alapoztuk. (Petheó *et al.*, 2010, Simkó és Tarjányi, 2011)

A szociális földprogramok, illetve az egyéb, a települések önszervezését, az érintettek részvételét aktivizáló programok ugyan nem tekinthetők piaci alapú munkahely-teremtésnek, de szerepük a szociális feszültségek mérséklésében, a költségvetési források kímélésében megkerülhetetlen. Valós és tartós munkahely-teremtés nélkül a vidéki megélhetés és a mezőgazdasági termelés alacsony színvonala számottevően nem javítható, sőt, a kedvezőtlen folyamatok konzerválódása sem kizárható.

Termelés saját fogyasztásra

A foglalkoztatás bővítési lehetőségeit kutatva nem kerülhetjük meg az önellátás értékelését sem. Más jövedelemszerzési lehetőségek hiányában – a jobbára csak részidős munkát jelentő – önellátás a háztartás saját erőforrásaira épülő termelési tevékenység, amely a végtermék saját célokra történő, piaci kibocsátással nem járó felhasználását, elfogyasztását szolgálja. Az önellátó élelmiszer-gazdálkodás hagyományai vidéken, elsősorban a falusi, tanyás térségekben élnek. A tevékenységet az anyagi helyzet (a réteghatás), a termelési erőforrások megléte (településhatás), a háztartás mérete, a szükségletek kiterjedtsége, illetve a rendelkezésre álló munkaerő mennyisége (skáláhatás), valamint a készségek befolyásolják leginkább (Nemes és Heilig, 1996; Spéder 1997; Fertő, 2002).

A II. világháború előtt az önellátás még természetes jelenség volt Magyarországon, a törpebirtokosok számára többnyire a mezőgazdasági termékeik saját célú felhasználása jelentette a megélhetés egyedüli forrását. Az önellátás hagyományára épült az 1960-as években meglóduló mezőgazdasági kistermelés, amely a falusi és a kisebb városokban élő népesség megélhetéséhez szükséges többletforrások előállításában játszott meghatározó szerepet (Harcza *et al.*, 1992; Oros, 2002). Az alacsony gépesítettségi szint, a hiányos szaktudás, és a minimális tőkebefektetés ellenére a kistermelés – elsősorban a kisüzem-nagyüzem közötti munkamegosztásnak köszönhetően – eredményesen tudott működni (Harcza *et al.*, 1994; Fülöp és Juhász, 2008).

Az 1990-es évekre a politikai-gazdasági átalakulással a mezőgazdasági többletjövedelem-szerzés lehetőségei beszűkültek, illetve a fogyasztói-vásárlói magatartás szerkezete is gyökeresen átalakult (Juhász, 2005; Harcza és Kovács, 1996). A rendszerváltást követő években az önellátás bővülése a munkahelyek tömeges megszűnésével összefüggő megélhetési problémákra adott kényszerű válaszként értékelhető (Kovács, 2005). A mezőgazdasági tevékenységgel már felhagyott háztartások is saját fogyasztásra történő termelésbe kezdtek (Spéder, 1994). A ház körüli termelés azonban mára inkább csak kiegészítő tevékenységet jelent a falusi háztartások számára (Tóth és Varga, 2000).

Az önellátó gazdaságok jellemzői (KSH, 2010b):

- Gazdálkodásukat kisméretű területen végzik, állattartásuk ház körüli (mindössze egy-két sertés hizlalását, néhány baromfi nevelését jelenti).
- Az önellátók körében magas a munkajövedelemmel nem rendelkezők (63,3 százalék), valamint az idősebb, 65 éven felüli korosztályhoz tartozó gazdászvezetők aránya (32,6 százalék). A gazdaságirányítás munkatapasztalatokra épül, az ismeretek a hagyományos (paraszti) gazdálkodásról jórészt hiányoznak.
- Tevékenységük jelentőségét mutatja, hogy az egyéni gazdaságok által konyhakertként hasznosított terület 67,1 százalékát művelik, az összes egyéni terület 8,4 százalékát (229 ezer hektárt) használják. Átlagos mezőgazdasági területük 0,46 hektár, gyümölcsös és szőlő területük mindössze 380 m². Állattartásuk is kiterjedt, náluk koncentrálnak az egyéniek sertésállományának harmada, a házinyúl, a tojótyúk, illetve a kecske- és lóállományának fele (45-55 százaléka). Egy gazdaságra átlagosan 0,9 sertés és 19 tyúkféle jut, viszont csak minden negyvenedik gazdaság tart egy szarvasmarhát.
- A gazdasággal összefüggő tevékenységeket saját és családtagjaik munkaerejére (nem fizetett munkaerő) támaszkodva (átlagosan két fő) végzik, 627 ezer családtagot mozgósítva. Jelentős időt (átlagosan évi 70 napot, ami közel egyharmad ÉME) töltenek munkával gazdaságukban.

- A magas arányú munkaerő-felhasználást a munkaintenzív ágazatok (zöldség- és gyümölcs-termesztés, állattartás) túlsúlya, a gépi szolgáltatások élők munkával történő részbeni kiváltása, valamint az alkalmazott kézi munkaerő alacsony hatékonysága egyaránt magyarázhatja.

A 2010-es Általános Mezőgazdasági Összeírás 341,4 ezer gazdaságot, az egyéniék 60,2 százalékát tekinti önellátónak, amelyek száma változó ütemű, de folyamatos csökkenés mellett 40 százalékkal kevesebb a tíz évvel korábbihoz képest (28. táblázat). A csökkenéssel egy időben a gazdálkodás célját tekintve is áttrendeződés történik, a kizárólag saját fogyasztásra termelők részaránya gyakorlatilag változatlan, miközben a piacra termelők aránya két és félszeresére nőtt (8 százalékról csaknem 20 százalékra).

Az egyéni gazdaságokon felül még további 1,1 millió háztartás – főleg ház körüli és zártkerti területeken – folytat mezőgazdasági tevékenységet, amely 265 ezerrel, egyharmadával több a tíz évvel korábbinál. A háztartások mérete a KSH által meghatározott gazdaságküszöböt nem éri el. Bár e háztartások is önellátásra, illetve hobbicélból termelnek – részletesebb felmérésük hiányában – szerepükre a gazdaságküszöb meghatározás, illetve az önellátó gazdaságok jellemzőivel történő összevetés alapján következtethetünk (az önellátó gazdaságokénál is kisebb területtel rendelkeznek, illetve nagyobb haszonállat tartása a kategóriában kizárt).

28. táblázat: Egyéni gazdaságok termelési típus és gazdálkodási cél szerint

Tevékenység	Termelési típus						Összesen	
	Növény- termesztő		Állattartó		Vegyes			
	ezer darab	száza- lék	ezer darab	száza- lék	ezer darab	száza- lék	ezer darab	száza- lék
2000								
Kizárólag saját fogyasztásra termelő	233,5	60,5	172,5	81,7	172,5	47,7	578,5	60,4
Feleslegét értékesítő	109,2	28,3	34,1	16,1	158,2	43,8	301,5	31,5
Elsősorban értékesítésre termelő	43,2	11,2	4,6	2,2	30,6	8,5	78,5	8,2
Összesen	385,9	100,0	211,2	100,0	361,3	100,0	958,5	100,0
2010								
Kizárólag saját fogyasztásra termelő	152,6	55,1	109,2	87,6	79,6	47,9	341,4	60,2
Feleslegét értékesítő	54,5	19,7	10,8	8,7	49,8	30,0	115,1	20,3
Elsősorban értékesítésre termelő	69,6	25,2	4,6	3,7	36,7	22,1	110,9	19,5
Összesen	276,7	100,0	124,6	100,0	166,1	100,0	567,4	100,0

Forrás: KSH, 2000, 2010b.

Az önellátás a háztartások fogyasztással összefüggő kiadásait mérsékli. Az élelmiszerfogyasztásra fordított összegek (a lakásfenntartási kiadásokat megelőzve) a háztartások legjelentősebb kiadási tételét⁷¹ jelentik. Az életszínvonal és a jövedelmek emelkedése mellett, a fogyasztói szokások átalakulásával a saját termelésből származó fogyasztás aránya az élelmiszerek esetében folyamatosan, az elmúlt 10 évben közel felére (20,8 százalékról, 11,7 százalékra) csökkent (29. táblázat).

⁷¹ Az élelmiszerfogyasztásra fordított pontos összegek megismerését nehezíti, hogy az egyéni fogyasztás rendeltetés szerinti osztályozása (COICOP) csak a háztartásban elfogyasztott élelmiszerek kiadásait kezeli elkülönítve. A házon kívüli étkezések a tevékenység jellege szerinti csoportokban más termékekkel és szolgáltatásokkal együtt kerülnek számbavételre. (Így például a közétkeztetés az élelmiszerkiadásokat statisztikailag csökkenti.)

29. táblázat: **Háztartások éves élelmiszerkiadásai beszerzési forrás szerint**

Beszerzés forrása	2000	2005	2007
Kiadás (ezer HUF/fő)			
Vásárolt élelmiszerek	81,4	115,9	134,9
Saját termelésű élelmiszerek	21,4	16,8	17,9
Összesen	102,8	132,7	152,8
Megoszlás (százalék)			
Vásárolt élelmiszerek	79,2	87,3	88,3
Saját termelésű élelmiszerek	20,8	12,7	11,7
Összesen	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH, 2009

A mezőgazdaságon kívüli munkavégzési lehetőségek bővülésével, rendszeres keresethez jutással a „több lábón állás” szerepe mérséklődik, az önellátás, mint megélhetési stratégia meghaladottá, alacsony presztízsűvé, másodlagossá válik. A vidék szociális problémáit az önellátás mindössze enyhíti:

- A legszegényebb háztartások számára már az önellátás lehetőségének megteremtése is jelentős nehézséget okoz, használdozati költséggel jár, mivel szűkös mindennapi megélhetésüket kockáztatnák, későbbi és bizonytalan haszon reményében. A saját fogyasztásra termelés esetében további akadályt jelent, hogy létbizonytalanságukból eredően – helyzetük rosszabbra fordulása esetén – fogyasztásuk csökkentésével reagálnak (Spéder, 1997). Ezért a munkanélküliség által leginkább sújtott, elmaradott vidéki térségek népessége számára inkább a feles bérlet, részesművelés keretében – a megtermelt terményért – végzett munka jelentene tényleges alternatívát.
- Az önellátás bővítése – a háztartások éves élelmiszerkiadásainak összetételét figyelembe véve – a zöldség és gyümölcs esetében 15-20 százalékos, a hús, tej, és tojás esetében további 40-45 százalékos, összesen akár az élelmiszerkiadások legalább felét elérő megtakarítást jelenthet⁷².
- A munkaerő-lekötés évi öt munkanappal történő meghosszabbítása (amely az ágazatok munkaidő felhasználása alapján egy-két sertés hizlalását, vagy 0,05 hektár paprika; 0,1 hektár burgonya; alma; vagy őszibarack termesztését jelenti) az önellátó gazdaságok esetében 10-15 ezer, a háztartásokkal együtt pedig közel 25-35 ezer ÉME többlet munkaidő ráfordítás keletkezne.
- További bővülési lehetőséget kínál az életmódváltással összefüggő különleges önellátási forma, a megbízható, jó minőségű, alapanyagok saját előállítás. Erre jellemzően jobb anyagi és szociális helyzetű, környezet- és egészségtudatosabb családok tartanak igényt, amely vásárlással (illetve hobbitermeléssel is) előteremthető.
- Az önellátásból a piacra lépés felé vezető út első foka a saját fogyasztáson felüli „felesleg” értékesítése. A piacorientált termelés és üzemméret további bővítéséhez a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv keretében a piaci értékesítés növelésére az ún. „félíg önellátó” gazdaságok szerkezetátalakítását megalapozó támogatáshoz juthattak⁷³.
- Alacsony piaci részesedésű kistermelés növelésére kormányzati törekvések eredményeként a továbbfejlődést a közvetlen értékesítés, a helyi piacok valamint a közétkeztetés preferált vásárlásai jelentik. A kiskereskedelem beszerzési gyakorlatában is egyre nagyobb szerepet szánnak a helyi termelők közvetlen beszállításainak.

⁷² A becslésnél a háztartások által elfogyasztott élelmiszerek közül értelemszerűen csak azokat a tételeket vettük figyelembe, amelyek saját termelés keretében előállíthatók.

⁷³ Az alacsony támogatási összeghez képest szigorú követelményekkel, bonyolult adminisztrációs kötelezettségekkel terhelt feltételrendszer miatt a félíg önellátó gazdaságok mindössze egy százaléka (1140 pályázó), kapott támogatást. A pályázattól való távolmaradás elsődleges okát az NVT ex-post értékelés (Respect, 2009) szerint a szigorú és összetett jogosultsági feltételek – az ötödik év végére elérendő 50 százalékos teljesítménynövekedés, a megfelelő gazdaságméret (5 EUME) és a szakirányú képzettség megszerzése – jelentették a 2004–2008 közötti időszakban.

Vidéki térségeinkben az elmúlt évtizedben számos, a saját fogyasztásra termelés ösztönzését célzó program indult⁷⁴. A programok közös tapasztalata, hogy a leghátrányosabb helyzetű társadalmi csoportok önálló tevékenységének megalapozásához, eredményes megvalósításához elengedhetetlen a résztvevőkre kiterjedő folyamatos tanácsadás, mentorálás, képzés, valamint az alapvető eszközök (szerszámok, induló állomány, a takarmány előállításához szükséges földterület, stb.) beszerzését lehetővé tevő külső források bevonása.

A vidéki társadalom összetételét, munkaerőpiaci kapcsolatait, tőkeszegénységét, különösen a periférikus területeken élő, alacsony szakképzettségű munkanélküli népesség átlagosnál magasabb számát figyelembe véve, az állami forrásokra támaszkodó szociális jellegű foglalkoztatás a piaci alapú bővítési eszközöknél jóval nagyobb számú népességet érint. Számukra ez a foglalkoztatási forma jelenti az egyetlen esélyt a gazdasági-társadalmi reintegrációra.

A mezőgazdasághoz kötődő szociális alapú munkahelyteremtésben rejlő potenciált a piaci alapú bővítéshez hasonlóan becsültük. Az egyes foglalkoztatási formákban résztvevők jelenlegi létszámából kiindulva határoztuk meg teljes munkaidőben (ÉME) az aktuális munkaerő-felhasználást. Ezt követően az elmúlt évek tendenciáit valamint a reális foglalkoztatási lehetőségeket alapul véve becsültük meg a bővülési potenciált.

Becslésünk szerint a szociális jellegű munkahelyteremtés hatására az ágazatban közvetlenül akár 50-75 ezer ÉME-nyi munkaerő-felhasználás is prognosztizálható 2020-ig (30. táblázat). A saját fogyasztásra termelésben 25-35 ezer, míg a közfoglalkoztatásban és a szociális földprogramban együttesen akár 20-30 ezer ÉME-nyi, a szociális szövetkezetekben pedig további 5-10 ezer ÉME foglalkoztatási potenciál mutatkozik.

30. táblázat: **Szociális alapú mezőgazdasági foglalkoztatási potenciál 2020-ig**

Megnevezés	Létszám	
	ezer ÉME	arány (százalék)
Közfoglalkoztatás, komplex programok	10–15	20,0
Szociális földprogram	10–15	20,0
Szociális szövetkezet	5–10	10,0–13,3
Saját fogyasztásra termelés bővítése	25–35	46,7–50,0
<i>ebből egyéni gazdaságok</i>	<i>10–15</i>	<i>20,0</i>
<i>háztartások</i>	<i>15–20</i>	<i>26,7–30,0</i>
Közvetlen munkahelyteremtés összesen	50–75	100,0

Forrás: AKI Vidékpolitikai Kutatások Osztályán készült szakértői becslés

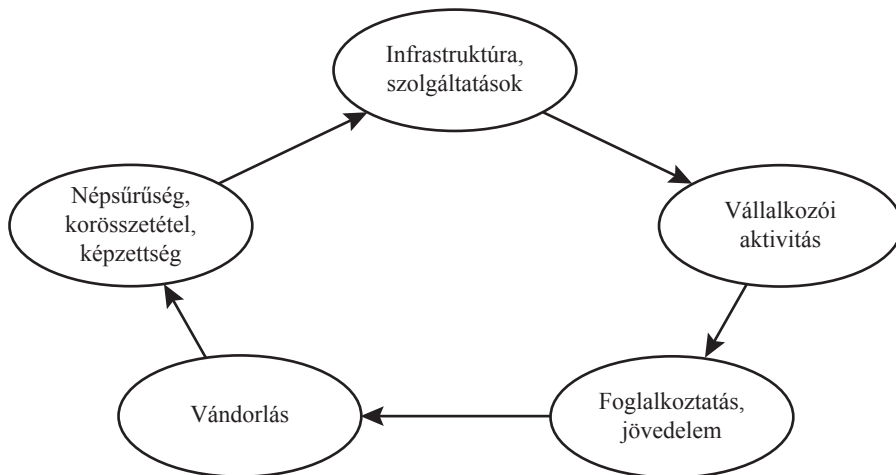
⁷⁴ Lásd például a „Minden gyerek lakjon jól” Alapítvány által kezdeményezett országos programot, amely 15 ezer család számára kínált lehetőséget az önellátásba való bekapcsolódásra. Szintén országos hatókörű a „Nyúl-unk a munkáért” program, amely indulása óta több mint 200 családot kapcsolt be a kisüzemi nyúltartásba. Az önellátás hagyományainak felelevenítését célozza a fiatalabb korosztályt érintő „Vesd bele magad” program is, amely kétezer iskolást ismertetett meg a konyhakerti zöldségtermesztés alapismereteivel.

A mezőgazdasági munkahelyteremtés hatásai vidéken

A mezőgazdasági foglalkoztatás bővítésének közvetlen és közvetett hatásai elsődlegesen a vidéki térségek munkaerőpiacain érvényesülnek. A fejlődési folyamatban nő a vidéki népesség aktivitása (például a képzettségi szint javításával), amely a jövedelmek emelkedésével a szolgáltatások és az alpinfrastruktúrák iránti igényt növeli. Ez kedvező feltételeket teremt a vállalkezési tevékenységek bővítéséhez, új vállalkozások letelepedéséhez, a működő tőke beáramlásához. Új munkahelyek létrehozásával bővül a foglalkoztatás és a jövedelem, ami a pozitív hatásokat megsokszorozza (8. ábra).

A területi fejlődést hajtóerők, kényszerek, hatások és az azokra adott válaszok is befolyásolják. A DPSIR modellje⁷⁵ szerint a gazdasági-társadalmi kihívásokra adott válaszok, valamint az állami beavatkozások – a tőkeelemek (a humán, a fizikai, a pénzügyi, a természeti és a szociális, valamint a kulturális erőforrások) fejlesztésével – a hatékony felhasználást segítik elő. A DPSIR modell a vidéki munkaerőpiac működésére is alkalmazható, így egymást erősítve bővíthető a munkaerőpiac keresleti és kínálati oldala (Fieldsend, 2011).

8. ábra: A térségi foglalkoztatás bővítésének alaptényezői

Forrás: OECD (2006) alapján Vidékpolitikai Kutatások osztályán készült összeállítás

A vidéki munkahelyteremtésben a mezőgazdasági termelés jelentőségének, szerepének területi különbségeiből adódóan alapvetően kétféle bővítési lehetőség kínálkozik. A munkahelyteremtés alapját egyrészt a helyi (megújuló, illetve nem megújuló) erőforrásokra alapozott termelés, másrészt a (helyi és nem helyi) lakossági fogyasztás jelenti. A termelés és a fogyasztás összekapcsolása további munkahely teremtési lehetőségeket gerjeszt (például kereskedelem, vendéglátás).

A vidéki térségekben a foglalkoztatás bővítése a legnagyobb növekedési potenciállal rendelkező ágazatok kiválasztását, a fejlődésükhöz megfelelő alapot teremtő gazdasági környezet kialakítását, a szükséges humán erőforrás (kézségek, tudás) rendelkezésre állítását, megfelelő kiszolgáló infrastruktúra és szolgáltatások kiépítését, valamint az ezt megvalósító stratégia (hazai és uniós forrásokkal) támogatott végrehajtását igényli. Az elmaradott térségek helyi erőforrásokra alapozott fejlesztése ezért csak a szélesebb gazdasági környezethez kapcsolódva érhet el tartós eredményeket.

⁷⁵ Driving forces – Pressure – State – Impact – Response.

A foglalkoztatás bővítési potenciál meghatározása, illetve a bővítés közvetett és közvetlen hatásainak elkülönítése során általánosan elfogadott a multiplikátor hatások értékelése. Az agrobizniszen belül a foglalkoztatottak egyharmada dolgozik a mezőgazdaságban, tehát minden mezőgazdasági munkahelyre további kettő jut az agrobiznisz egyéb területein. A mezőgazdaság és a tágabban értelmezett agrobiznisz területén jelentős ágazati multiplikátorhatások érvényesülnek. A termelés, a foglalkoztatás, illetve a hozzáadott érték multiplikálódását vizsgálva Lámfalusi és Tanító (2012) megállapították, hogy az alapanyag-termelés kibocsátásra gyakorolt multiplikátora 1,8, míg az élelmiszeriparé 2,0, ami az ágazat anyag- és szolgáltatás-áramlásban betöltött jelentős szerepével, illetve a munkamegosztás fokával is magyarázható. Ez azt jelenti, hogy az élelmiszeripar kibocsátásának mérséklődése a gazdaság más területein is komoly visszaesést okoz. A foglalkoztatási multiplikátor értéke a szerzők számításai szerint (10 millió forint végső felhasználás növekedés mellett) az alapanyag-termelésben 0,8, az élelmiszeriparban 1,2.

A magyar mezőgazdaság elsődleges felvevőpiacát jelentő hazai élelmiszer feldolgozás, élelmiszeripar termelése – az ágazatra vonatkozó kibocsátási és értékesítési mutatók alakulása szerint – csökken, miközben annak egyre nagyobb hányada kerül külföldre, mindeközben az élelmiszerimport nő. Az iparág kritikus helyzetét mutatja, hogy 2000 óta a termelés több mint 20 százalékkal, a foglalkoztatottak száma és a belföldi értékesítés egyaránt 25-25 százalékkal csökkent. Az ágazat évek óta veszteséges, a beruházások értéke folyamatosan csökken, az élelmiszeripar súlyosan eladósodott, ami ellenkező irányba fejti ki multiplikátorhatását, ezzel a foglalkoztatás visszaesését generálja.

Az élelmiszeripari koncentráció is a létszámcsökkenés irányába hat. Az ágazatban a feldolgozottság növelése (a gazdaságokon belüli tevékenység diverzifikációval ellentétben) nem jelent jelentős munkaerő-bővítési lehetőséget az alkalmazott korszerű technológia munkaerőt helyettesítő hatása miatt. A hozzáadott érték egy százalékos növekedése 2001 és 2010 között 0,7 százalékos létszámcsökkenés mellett valósult meg, ami jelentős mértékben technológiai fejlesztések eredménye volt (31. táblázat). A tapasztalatok szerint az élelmiszeriparban bekövetkező egy fős létszámcsökkenést más ágazatokban is legalább egy fős létszámcsökkenés kísér (Csizmadia, 2009). Fontos feladat emiatt a hazai élelmiszeripar kihívásainak mielőbbi kezelése, így az élömlátás költségeinek csökkentése, a stabil szabályozási háttér megteremtése (például agrárpiaci rendtartás, kereskedelem, stb.), logisztikai fejlesztések megvalósítása. Összességében egy megbízható vertikális és horizontális integrációra alapuló, stabil élelmiszerlánc kialakításával a hazai agrárágazat egésze versenyképesebbé tehető.

Azokban a vidéki térségben, ahol az adottságok kedvezőek, a mezőgazdasági tevékenység-diverzifikáción, a falusi és agro-turizmusban rejlő lehetőségeken kívül a tágabban értelmezett idegenforgalom és vendéglátás, a megújuló energia, a természet- és tájvédelem, az organikus termékek, információs technológia alkalmazása, valamint az egészségügyi és szociális szolgáltatások, a kulturális rendezvények, valamint külső megrendelések (például kertgondozás, tájapolás) is jelentős számban teremthetnek munkalehetőségeket. Ezek a tevékenységek multiplikátor hatásokon keresztül növelik a fogyasztók számát az adott térségben, következésképp elősegítik a helyi gazdaságok és kistermelők által előállított termékek közvetlen forgalmazását, élénkítve a helyi piacok forgalmát.

31. táblázat: Az élelmiszeripar főbb mutatói szakágazatonként

Megnevezés	Termelés változás ^{a)} (százalék)	Hozzáadott érték (milliárd HUF)		Létszám (ezer fő)	
		2001	2010	2001	2010
<i>Húsfeldolgozás, -tartósítás</i>	71,7	36,2	51,9	15,5	13,2
<i>Baromfihús feldolgozása, tartósítása</i>	57,8	36,1	25,6	15,6	8,4
<i>Hús-, baromfihús-készítmény gyártása</i>	131,5	13,5	22,8	5,2	5,0
Hús összesen	n.a.	85,8	100,4	36,3	26,6
Halfeldolgozás, -tartósítás	40,7	0,3	0,1	0,2	0,0
Zöldség gyümölcs összesen	72,1	33,8	40,0	11,5	7,6
Növényi, állati olaj	n.a.	10,4	15,7	0,7	0,8
Tejtermék összesen	76,0	27,2	34,0	8,4	6,5
Malom összesen	46,0	31,7	39,7	7,0	3,1
Takarmány	101,8	28,9	38,0	5,3	4,2
Egyéb élelmiszer	n.a.	95,8	149,8	30,5	37,6
Ital összesen	n.a.	108,6	126,3	14,4	10,5
Dohánytermék gyártása	12,8	161,3	123,8	2,1	1,1
Élelmiszeripar összesen	79,7	583,8	667,7	116,3	98,1

^{a)} Volumenindex (2010/2001).

Forrás: a KSH Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyvek 2002, 2004, 2005, 2010, valamint a kettős könyvvitelt vezető mezőgazdasági és élelmiszeripari szervezetek gazdálkodásának főbb adatai 2003–2008 és 2010 alapján az AKI Vidékpolitikai Kutatások Osztályán készült összeállítás

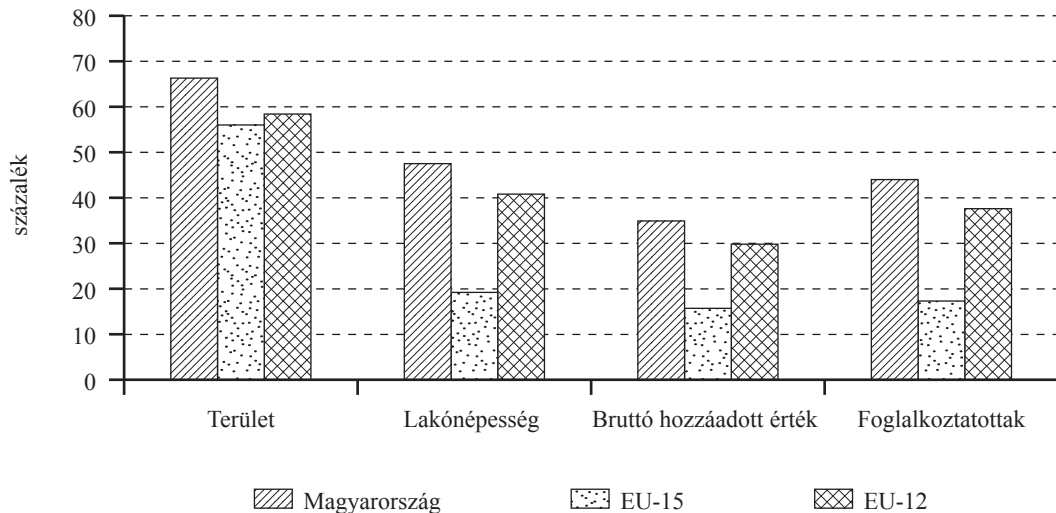
A vidéki térségeink gazdasági szerepe⁷⁶ jelentős (9. ábra). A vidéken élő népesség aránya több mint kétszerese a régi tagállamok átlagának, a foglalkoztatás közel fele is e térségtípushoz kötődik. A vidéket ugyanakkor az országos átlaghoz viszonyítva elmaradott gazdasági, társadalmi, infrastrukturális helyzet jellemzi. E hátrány állandósulni – nem egy esetben mélyülni – látszik, a felzárkózás jelei nem mutatkoznak. Az életminőség javulásának továbbra is a megélhetési lehetőségek hiánya és az alacsony jövedelemszint a legfőbb gátja. A vidéki népesség jelentős hányada folytat mezőgazdasági tevékenységet, de nagy részük számára ez inkább csak jövedelem-kiegészítést, a saját fogyasztáshoz való hozzájárulást jelent. A vállalkozói aktivitás is alacsony, ami elsősorban az infrastrukturális ellátottság, valamint az itt élő lakosság képzettségének alacsonyabb szintjével magyarázható.

A foglalkoztatás bővítésében Európában mindenütt kiemelt jelentőségű a kis- és középméretű vállalkozások munkaerő felvételének ösztönzése. Ugyanakkor Magyarországon ezekben a vállalkozásokban – különösen a munkalehetőségek tekintetében legrosszabb helyzetű kistérségekben – erősödnek az elbocsátások (Hajós, 2009). Ritter (2008) szerint az agrárfoglalkoztatási válság sújtotta térségekben⁷⁷ a mezőgazdasági munkanélküliség alapvetően meghatározza a térség munkaerőpiaci helyzetét. Ezeket a térségeket a marginalizálódás, az ott élők aluliskolázottsága, az elszegényedés, valamint az egészségügyi ellátás elmaradottsága jellemzi. Nem ígérkezik lehetőség a munkaerő munkaerőpiacra történő aktív visszatérésre sem. Mindezeket figyelembe véve piaci alapú foglalkoztatási lehetőségek hiányában itt mindössze az öngondoskodás ösztönzése tekinthető elsődleges célnak, ami még mindig jobb megoldást jelent, mint munkanélküliként a társadalom segítségére hagyatkozni (Borbély, 2000).

⁷⁶ A vidéki térségek jelentőségét az EU éves vidékfejlesztési jelentése (DG AGRI, 2010) négy alapindikátor (terület, népesség, bruttó hozzáadott érték és foglalkoztatás) térségtípusok szerint értékeli.

⁷⁷ A lehatárolás a foglalkoztatás területi különbségein, a térség gazdaságának dinamizmusán, népességének növekedésén, korösszetételén, a humán erőforrás képzettségén, szociális helyzetén, az idegenforgalmi lehetőségeken, valamint a terület agrárgazdasági kitettségén alapul.

9. ábra: Vidéki alapindikátorok

Forrás: DG Agriculture and Rural Development 2010 és DG Agriculture and Rural Development 2007 alapján az AKI Vidékpolitikai Osztályán készült összeállítás

A vidéki térségekben a foglalkoztatás bővítésénél figyelembe kell venni, hogy a vidékhez a mezőgazdaság mellett számos más tevékenység is kapcsolódik, amelyek kiemelt fejlesztése az ott élők számára a mezőgazdasági tevékenységnél jövedelmezőbb megélhetési lehetőségeket teremthet. A foglalkoztatás bővítési lehetőségeinek maradéktalan kihasználásában kiemelt szerepe van a helyi erőforrásokra építő, az adott térség szereplőit összefogó és koordináló, alulról építkező helyi gazdaságfejlesztési stratégia kidolgozásának és megvalósításának, amit a globalizáció, a kiéleződő világpiacon verseny, az egyre komplexebb üzleti környezet jelentősen megnehezít.

A mezőgazdaság szociális funkciójának kihasználása hozzájárulhat a tartós mélyszegénységből való kilábaláshoz, amellyel a szociális feszültségek ugyan enyhíthetők, de a fejlettebb területekhez történő felzárkózásra nem elegendők (Ritter, 2008). Más megközelítésben hosszabb távon nem a foglalkoztatás- és a szociálpolitika, hanem a térség egészének gazdasági fejlesztése, felzárkóztatása hozhat időtálló eredményt (G. Fekete és Velkey, 2002). Adott térség gazdasági fejlesztése, felzárkóztatása ugyanakkor részletesebb, térségenkénti elemzést igényel, amelyhez további kutatások szükségesek.

A multiplikátor hatások a beruházások és a fejlesztések során felhasznált többletmunkaerő és az általa előállított termelési, jövedelmi, illetve fogyasztási többleten keresztül érvényesülnek. A mezőgazdasági foglalkoztatás bővítésének multiplikátor hatásai vidéken – jelentős területi különbségek mellett – a közvetett gazdasági hasznokon keresztül elsősorban a tevékenységdiverzifikáció kihasználásával az élelmiszer láncban, illetve a mezőgazdaságon kívül a szolgáltatási szektorban jelentkezhetnek (Cooper, Hart and Baldock, 2009).

A multiplikátor hatások a mezőgazdasági foglalkoztatás piaci alapú bővítése esetében erősebbek, mivel az elérhető jövedelem lényegesen magasabb. A piaci alapú mezőgazdasági munkahelyteremtés közvetett hatásaként a vidéki térségekben becsléseink szerint 5-15 ezer ÉME-nek megfelelő munkahely is létrejöhethet. (32. táblázat). A szociális foglalkoztatásban résztvevők szerény többletjövedelme a helyi alapszolgáltatások iránt támaszt fokozatosan növekvő igényt, ami szerényebb mértékű – 2-6 ezer ÉME – további munkahelyteremtő hatást válthat ki. Mindezeket figyelembe véve a mezőgazdasághoz kapcsolódóan 2020-ig összesen 80-150 ezer ÉME-nek megfelelő bővítési lehetőség mutatkozik.

32. táblázat: **Mezőgazdasághoz kötődő munkahelyteremtés vidéken 2020-ig**

Megnevezés	Létszám	
	ezer ÉME	arány (százalék)
Piaci alapú közvetlen ágazati munkahelyteremtés	23–51	28,8–34,9
Piaci alapú munkahelyteremtés ágazaton kívüli foglalkoztatási hatása ^{a)}	5–15	6,3–10,3
Szociális alapú közvetlen ágazati munkahelyteremtés	50–75	51,4–62,5
Szociális alapú munkahelyteremtés multiplikátor hatása ^{b)}	2–6	2,5–4,1
Ágazathoz kötődő munkahelyteremtés összesen	80–146	100,0

^{a)} A piaci alapú foglalkoztatás bővítésénél a szakirodalomból kiindulva 1,2-1,3 multiplikátor értékkel számoltunk.

^{b)} A foglalkoztatás szociális alapú bővítése a piaci alapúnál jóval alacsonyabb, 1,04-1,08 multiplikátor értékekkel kalkuláltunk.

Forrás: AKI Vidékpolitikai Kutatások Osztályán készült szakértői becslés

Összefoglalás

A mezőgazdasági foglalkoztatás bővítésének lehetőségei vidéki térségeinkben

Biró Szabolcs (szerk.), Székely Erika (szerk.)

1. A vidéki népesség foglalkoztatásában, megélhetésében szerepet játszó agrárágazat a fokozatos átrendeződés, a struktúraváltás jeleit mutatja. Az elmúlt évtizedben vidéki térségeinket csökkenő foglalkoztatás, magas szintű és elhúzódó munkanélküliség, a szociális juttatásokra szorulóknak növekvő száma jellemezte. Kutatásunk ebből kiindulva a vidék és az agrárágazat munkaerőpiaci helyzetét, változásait vizsgálja, valamint a mezőgazdasághoz kötődő foglalkoztatás bővítési lehetőségeit, irányait határozza meg. A kutatás során nem csak a piaci alapú munkahelyteremtést, hanem az elsődleges munkaerőpiacról kiszorulóknak foglalkoztatásának, ágazathoz köthető szociális jellegű bővítési eszközeit is értékeltük.
2. A mezőgazdasági foglalkoztatás hazai és nemzetközi jellemzőinek, tendenciáinak megismerését és értékelését különböző vizsgálati módszerek kombinált alkalmazása tette lehetővé. Az egyes fejezetekben érintett témakörök jogszabályi, szakirodalmi háttérének feldolgozása mellett az értékelésben is elsődlegesen az elérhető hazai és nemzetközi szakirodalomra, statisztikai adatbázisok elemzésére támaszkodtunk. A mezőgazdaság foglalkoztatási szerepének vizsgálatát az illetékes hivatalok, szakintézmények tisztségviselői körében készített interjúk is segítették. A témakör feldolgozásában a komplex megközelítés következetes érvényesítése, az információk szisztematikus összegyűjtése és logikai keretbe foglalása újszerű összefüggések feltárását is lehetővé tette. A foglalkoztatás bővítési potenciáljának számszerűsítéséhez a szakértői becslés eszközével éltünk, az eredményeket összevetettük, a lehetséges halmozódásokat és ellentmondásokat kiszűrtük.
3. A termelőágazatok közül főképpen a mezőgazdaság vidéki foglalkoztatásban betöltött szerepének visszaesése, valamint a szolgáltató szektor fokozódó térnyerése, a nemzetközi tendenciákhoz hasonlóan itthon is általános jelenség. Ugyanakkor, amíg Magyarországon csökken, addig az Unió legtöbb tagállamban egyértelműen bővül a foglalkoztatás. A hazai foglalkoztatási szint csökkenése az elmúlt tíz évet tekintve a vidéki térségekben volt erősebb. Az élőmunkafelhasználás mérséklődését eredményező modern technológiák alkalmazása, a termelési szerkezet leegyszerűsödése, valamint a specializáció és koncentráció mellett elsősorban a nemzetgazdaság más ágazataiban elérhető magasabb jövedelmek és kedvezőbb munkakörülmények gyorsították a mezőgazdaságból történő munkaerő-kiáramlást.
4. A vidéki térségekhez kötődő mezőgazdasági munkaerőpiacunkra – jelentős területi és ágazati eltérések mellett – mérséklődő strukturális munkanélküliség, a statisztika szerint a nemzetgazdasági átlag alatt maradó munkabérek, a munkaerő alacsony képzettségi színvonala, valamint az adókimélessel összefüggő „láthatatlan jövedelmek”, a fekete és szürke foglalkoztatás egyidejű jelenléte jellemző. A mezőgazdasági munkaerő felhasználása jelentős mértékben családi munkaerőn alapul. Általános jellemző a munkaerő-lekötés idejellege, amely a megélhetéshez gyakorta mezőgazdaságból kívüli munkavállalást tesz szükségessé.
5. A mezőgazdasági tevékenységet végző gazdaságok foglalkoztatásban betöltött szerepét értékelve elmondható, hogy a családi gazdaságok elsősorban az önfoglalkoztatásra, a saját munkaerő minél teljesebb körű kihasználására, míg a nagyüzemek a teljes munkaidős, jellemzően idegen munkaerő bérmunka-jellegű foglalkoztatására épülnek. Az idegen munkaerőt alkalmazó gazdaságok munkaerő egységre jutó kibocsátása kedvezőbbnek mutatkozik a részmunkaidőn, és a családi munkaerőn alapuló gazdaságokénál. A mezőgazdasági foglalkoztatás bővítése

szempontjából, a munkaerő kihasználás és hatékonyság javításának igényéből eredően azonban a családi munkaerőn alapuló gazdaságok fejlesztése kiemelt fontossággal bír.

6. Magyarországon a munkaerőpiac túlkínálatát kitevő 200 ezer fő vidéken élő aktív álláskereső mellett további 2,5 millió fős gazdaságilag inaktív népesség is a munkaerőpiac potenciális szereplője. Közülük a mezőgazdasághoz közvetlenül és közvetetten kapcsolódva összességében 2020-ig – becslésünk szerint – mintegy 80-150 ezer fő teljes munkaidőnek megfelelő foglalkoztatása érhető el. A bővítés egyharmada piaci alapon hozható létre. A növekmény egyrészt új munkahelyek kialakításából, másrészt a jelenlegi munkaerő egyenletesebb kihasználásából, illetve a feketemunka kifehérítéséből is származhat. A foglalkoztatás bővítésének felekeharmada szociális alapú lehet, míg a fennmaradó rész (9-15 százaléka) multiplikátor hatásként más ágazatokban közvetetten jelentkezhet vidéki térségeinkben.
7. A vidéki foglalkoztatás bővítésében a mezőgazdasághoz kötődően a 8-26 ezer ÉME potenciált az ágazatok fejlesztésével elérhető piaci alapú többletmunkaerő-igény alapozhatja meg. A piaci kilátásokat számba véve, a lehetőségeket kihasználva 2020-ig szakágazatonként eltérő mértékű, összességében mintegy 5-10 százalékos többletkibocsátás prognosztizálható. A kibocsátás bővülése a növénytermesztésben elsősorban a nagyobb mennyiségű kézi munkaerőt igénylő gyümölcságazatban, illetve a zöldség-, szőlő- és a borágazatban eredményezhet jelentősebb többletmunkaerő-felhasználást, míg az állattenyésztésben a sertés- és baromfiágazatban, valamint a húsmarhatartás területén még növekvő kibocsátás mellett is csak mérsékelt munkahelyteremtési potenciál mutatkozik. A piaci kilátásokon alapuló fejlesztések sem nélkülözhetik az innovációs technikák alkalmazását, amely a kvalifikált munkaerő iránt támaszt növekvő igényt.
8. A mezőgazdasági alaptervekenységen kívüli diverzifikáció a többletjövedelem mellett jelentős mértékben (15-25 ezer ÉME-vel) növelheti a gazdaságok munkaerő-felhasználását. A foglalkoztatás bővítésében a gazdaságokban történő élelmiszer-feldolgozás (8-12 ezer ÉME) kitüntetett szerepet tölthet be, mivel a feldolgozottság növelése egyszerre teremt hozzáadott értéket és munkahelyet. A közvetlen termékértékesítés növelése is kínál bővítési lehetőségeket (mintegy 4-8 ezer ÉME), míg a megújuló energiatermelés bővítése is néhány ezer (3-5 ezer ÉME) piaci alapú munkahely létrejöttét eredményezheti az ágazatban. A mezőgazdaság szezonális munkaerőkeresletéhez igazodó atipikus foglalkoztatási formák terjedését, a szakképzett munkaerő iránti igény, valamint az alkalmi munkavállalásra vonatkozó szabályok egyszerűsítése jelentősen megkönnyíti, ami az illegális foglalkoztatás mérséklődését is eredményezi.
9. A munkaerő-kereslet piaci alapú növelésének lehetőségeit jelentős mértékben meghatározzák az ágazat jövedelmezőségi viszonyai, valamint az azt befolyásoló támogatások, illetve állami elvonások is. A vidékfejlesztési támogatások közül a versenyképesség javítását szolgáló intézkedések a beruházásokon, a környezeti állapot fenntartását, javítását elősegítő támogatások a felhasznált munkaerőn, míg a vidéki életminőség javítására irányuló támogatások a szolgáltatások bővítésével élénkített fogyasztáson keresztül kívánták növelni a foglalkoztatást. Ugyanakkor az eddigi fejlesztések a munkaerő egy részének megőrzésével egyelőre inkább csak a tüneteket enyhítő módon valósultak meg, nem a kreatív, a foglalkoztatás bővítési lehetőségeit kereső és a foglalkoztatás hozzáadott értékét növelő megoldásokat ösztönöztek. Tartós piaci alapú foglalkoztatás bővítéshez a munkaerő-igényes ágazatok fejlesztése mellett az atipikus foglalkoztatási formák, valamint a többfunkciós mezőgazdaság térnyerése önmagában nem elegendő, annak a szakképzett munkavállalói réteg bővítése, folyamatos fejlesztése, illetve a tevékenységek vertikális irányú kiterjesztése is elengedhetetlen feltétele.
10. Valós és tartós munkahely-teremtés nélkül a vidéki megélhetés és a mezőgazdasági termelés alacsony színvonala számottevően nem javítható, sőt, a kedvezőtlen folyamatok konzerválódása sem kizárható. A vidéki térségek foglalkoztatásának bővítését a mezőgazdasági támoga-

tások jobban is szolgálhatnak. A foglalkoztatási potenciál kihasználása érdekében a hozzáadott érték és a munkahelyteremtés egyidejű növelése, valamint az ezt megalapozó innovatív ötletekre, elképzelésekre épülő vállalkozás- és gazdaságfejlesztés, illetve az együttműködések megvalósítása a kihívás. E koncepcióhoz illeszkedik a Nemzeti Vidékstratégia és az azt megvalósító Darányi Ignác Terv kialakítása, amelynek alapvető célja a vidék fennmaradása, életképességének helyreállítása. A Terv a természeti erőforrások felértékelődésére, a természeti környezet védelmére, valamint a mezőgazdaság és a vidék szoros kapcsolatára is felhívja a figyelmet.

11. Magas adóterhekkel párosuló alacsony jövedelem a foglalkoztatás bővítése ellen hat, a munkaadókat az állandó munkaviszony rövidített, alkalmi munkával való kiváltására, adókerülésre ösztönözheti. Alacsony jövedelmi színvonal mellett az önfoglalkoztatás és az idénymunka esetében gazdasági problémát a megélhetés, hosszú távon társadalmi problémát pedig az elérhető szociális ellátás rendkívül alacsony szintje jelent. A minimálbér esetleges emelése a munkanélküliség, illetve a feketefoglalkoztatás bővülését eredményezné. A munkaerő legalizálásával a munkaerőpiac ugyan „kifehéredik”, nő az átláthatóság, de a munkaadói terhekkel drágul a munka ára, így az addig feketemunkából élők egy része munka és megélhetés nélkül maradhat. Az alkalmi munkavállalás új szabályaival, főleg az adminisztratív terhek egyszerűsítésével a létszámsökkentés mérsékelhető.
12. Megfelelő szaktudás és készségek hiányában sem a piaci alapú mezőgazdasági termelésben, sem más ágazatban nincs munkalehetőség. A munkaerőpiaci szempontból leghátrányosabb helyzetű népesség az agráradottságú vidéki térségekben koncentrálódik, akiknél az önfoglalkoztatás alapvető feltételei (föld, tőke) is jórészt hiányoznak. Helyzetük a szociális alapú foglalkoztatás bővítésével javítható, amellyel összességében akár 50-75 ezer ÉME-nyi munkaerő felhasználása is megteremthető. Társadalmi integrációjuk megvalósításához, az illegális munkavállalás mértékének csökkentéséhez a szociális alapú munkahelyteremtés, a földprogramok (10-15 ezer ÉME) és szövetkezetek (5-10 ezer ÉME) további fejlesztése, valamint a mezőgazdasági közfoglalkoztatás (10-15 ezer ÉME) bővítése tűnik célravezető eszköznek. A szociális programok a résztvevők társadalmi megítélését kedvezőbbé teszi, munkájuk pedig felzárkózásokat, beilleszkedésüket segíti.
13. A szociális eszközök alkalmazása elősegítheti a háztartások saját erőforrásaira támaszkodó termelési tevékenységének megalapozását, illetve bővítését (25-35 ezer ÉME-vel), amely jelentős munkaidő lekötés mellett az élelmiszerkiadások mérséklésében tölthet be szerepet. A gazdasági hatásokat tekintve, a munkajövedelemből élők arányának emelkedése az alapvető infrastruktúrák és szolgáltatások iránti keresletet növeli, ami további, részben az agrobizniszhez, illetve más ágazatokhoz kötődő munkahelyteremtést indukál. Közvetett (multiplikátor) hatásként 2020-ig a piaci alapú mezőgazdasági foglalkoztatásból 5-15 ezer, a szociálisból eredően pedig 2-6 ezer új, ágazaton kívüli munkahely jöhet létre vidéken.
14. A foglalkoztatás-bővülés a szűk értelemben vett munkaerőpiaci hatásokon túl szélesebb gazdasági és társadalmi következményekkel is együtt jár vidéken. A foglalkoztatás szociális jellegű bővítése számos gazdasági-társadalmi előnnyel jár. A marginalizálódott csoportok a mezőgazdasági termelésre, önellátásra, az öngondoskodásra való felkészítés mellett életszínvonaluk növekedésével zárkozhatnak fel, gazdasági-társadalmi aktivitásuk növekedhet. Ezzel a tartós mélyszegénységben élő fiatalabb generációk számára is kitörési lehetőség teremthető. A piaci alapú és a szociális munkahelyteremtés között fellépő helyettesítési hatás mellett a szociális alapú munkahelyteremtés „megnövekedett” fogyasztói igényei a beruházások, termékek és szolgáltatások iránt ugyan minimális, de a foglalkoztatás piaci alapú bővítését segítik.

Következtetések, javaslatok

15. Horizontális érvényű megállapításunk, hogy az ágazatban tartós munkahelybővülés tevékenység-diverzifikációra alapozva, a munka hozzáadott értékének növelésével érhető el, míg a kizárólag technológiai korszerűsítésen alapuló értéknövelés inkább a foglalkoztatás mérséklődését eredményezi. A vidéki térségekben a foglalkoztatás bővítése ugyanakkor kevésbé alapozható csupán mezőgazdasági alap- és kiegészítő tevékenységekre. A tartós felzárkózást a szélesebb gazdasági környezet igényeihez illeszkedő fejlesztések szolgálják. A társadalmi-gazdasági szempontból marginalizálódó, szűkös erőforrásokkal, korlátozott piaci alapú munkahely-teremtési lehetőségekkel rendelkező vidéki térségekben viszont a mezőgazdaság önellátásra, öngondoskodásra lehetőséget kínáló funkciójának kihasználása kapjon nagyobb szerepet.
16. A mezőgazdasági foglalkoztatás piaci alapú bővítése elsősorban stabil, kiszámítható, vállalkozásbarát környezet kialakításával, az ehhez szükséges keretfeltételek állami megteremtésével, valamint a munkahelyteremtést eredményező mezőgazdasági beruházások ösztönzésével alapozható meg. A szakképzési rendszer visszaállítása a szakmunkás és egyéb agrárképzés átalakítása a vállalkozások munkaerőigényéhez igazodó, kiszolgálásukra nagyobb hangsúlyt helyező kínálat kialakításához szükséges. A kölcsönös érdekeltségen alapuló együttműködések, vertikális integrációk is a foglalkoztatás bővüléséhez vezethetnek, amihez további vizsgálatok szükségesek, különösen az élelmiszer-feldolgozás piaci potenciálja, az élelmiszer kiskereskedelem, a vidékfejlesztéshez kapcsolódó innováció és tudástranszfer, valamint az üzleti, illetve közösségi hálózatok területein.
17. A társadalmi szolidaritás és kohézió elvei szerint kialakított szociális gazdaság is a növekedést szolgálhatja. Terjesztéséhez felhasználhatók a mintaprogramokban szerzett tapasztalatok, a „jó gyakorlatok”. A kistermelők összefogásának támogatása jó kiindulási alapot teremthet a vállalkozási kedv és a tevékenység-diverzifikáció terjedéséhez. Az önellátás bővítésének ösztönzése, képzések, tanfolyamok szervezése elkerülhetővé teszi a munkanélkülivé válást, ami a szociális segélyezés állami terheit mérsékli. A szegénység mérséklése, a marginalizálódó lakosságcsoportok felzárkóztatása, társadalmi aktivitásuk növekedése, valamint a megélhetési nehézségek visszaszorulása egyaránt hozzájárul a vidék népességmegtartó képességének erősödéséhez.

Summary

Opportunities to increase employment in agriculture in the rural areas of Hungary

BIRÓ, Szabolcs and SZÉKELY, Erika (eds.)

1. In Hungarian agriculture, which plays an important role in rural employment and subsistence, the signs of gradual restructuring can be seen. In the last decade the rural areas of Hungary have been characterised by decreasing employment, high rates of unemployment and long-term unemployment, and by the increasing number of people applying for social benefits. Against this background our research aims to analyse the labour market situation in rural areas and the agricultural sector as well as the opportunities and ways of increasing agricultural employment. In the research we not only studied the increase in market-based employment but also the employment of those expelled from the primary labour market as well as the evaluation of additional social measures that could be applied in agriculture.
2. The combined application of the various analytical methods made it possible to gather information and to evaluate the Hungarian and international characteristics of agricultural employment. In addition to discussing the legal background and presenting an overview of the relevant literature in each chapter, our evaluation is primarily based on the available Hungarian and international literature and statistical databases. The analysis of the role of agricultural employment also draws on the results of interviews with officers of the competent authorities and institutions. By adopting a comprehensive approach to studying the topic and by systematic collection and logical processing of the information new relationships could be found. In order to express the potentials of employment in numbers estimations were used; and then the results were compared and the eventual aggregations and discrepancies were filtered out.
3. In line with international trends, in Hungary general phenomena are the decreasing role of agriculture in rural employment and the expansion of the service sector. At the same time, employment is decreasing in Hungary while in the other European Union Member States it is definitely increasing. The decrease in the domestic employment rate during the last ten years was the most significant in rural areas. The application of modern technologies leading to decreasing labour input, the simplification of the production structure, the specialisation and concentration as well as the higher incomes attainable and the more favourable working conditions in other sectors of the national economy have speeded up the outflow of labour from agriculture.
4. The agricultural labour market in the rural areas of Hungary – apart from showing regional and sectoral divergences – can be characterised by the simultaneous presence of declining structural unemployment, wages below the statistical national average, the low level of qualified workforce as well as illegal employment. Most of the agricultural labour is based on family labour. This labour input is seasonal and additional work carried out outside of agriculture is often required for subsistence.
5. By assessing the role of farms in employment it can be seen that family farms are based primarily on self employment, that is, on the best possible utilisation of the household's own labour, while large farms rely on full time employment of non-family labour and wage work. The output per labour unit of farms employing non-family labour seems to be higher than that of farms based on part-time employment and family labour. However, in order to increase the level of employment in agriculture by improving the utilisation of labour and increasing efficiency, developing the farms based on family labour is of outstanding importance.

6. In Hungary, in addition to the 200 thousand unemployed in rural areas, which account for the majority in the total oversupply of labour, there is a group of about 2.5 million economically inactive people who are potential workers on the labour market. From them – by our estimation – by 2020 the full time employment connected directly or indirectly to agriculture of 80-150 thousand people could be achieved. One third of the increase in employment can be implemented under market conditions. The increase can be generated by creating new jobs, better utilising the present labour and ‘whitening’ the ‘black’ labour. One half to two thirds of the additional employment can be ensured by socially-based employment and the rest (9-15%) as a result of the multiplication effect that can be generated indirectly in the other sectors of the economy in rural areas.
7. In the increase in rural employment the 8-26 thousand AWU potential connected to agriculture can be based on the additional labour demand generated by the development of various agricultural sectors. By considering the market prospects up to 2020 and by making use of the opportunities, 5-10% additional output can be projected, depending on the sector. This increase in output might require considerable additional labour mainly in the labour-intensive fruit, vegetable and wine sectors; while in livestock farming, in the pig, poultry and beef cattle sectors, there is only a modest potential for an increase in employment even if the output increases. For the developments based on market projections innovative technologies have to be applied which expand the demand for qualified labour.
8. Diversification outside of agricultural production not only generates significant additional income but also increases the labour utilisation of the farms (by 15-25 thousand AWU). Food processing on farms has a very important role (8-12 thousand AWU) in increasing employment on farms, since by raising the level of processing both the value-added and number of jobs increase. Direct sales also offer further opportunities for an increase in employment (ca. 4-8 thousand AWU) and the increase of renewable energy production can also lead to the creation of a few thousand extra jobs (3-5 thousand AWU) in the sector under market conditions. The demand for qualified labour and the simplification of the legislation related to temporary employment significantly facilitates the expansion of atypical employment types adjusted to agricultural seasonal labour requirement which also leads to decreasing illegal employment.
9. The opportunities of increasing the labour demand under market conditions are significantly determined by the profitability of the sector as well as by the supports and the taxes to be paid. The rural development subsidies, that is, the measure to improve competitiveness through investments, the measure to maintain and/or improve environmental conditions though surplus labour demand, and the subsidies to improve rural life through increasing consumption of services are expected to stimulate an increase in employment. However, the developments implemented up to now tend to maintain existing jobs rather than encourage new creative solutions and increased employment through value-added. For the continued market-based increase in employment, not only the development of the labour intensive sectors, the atypical employment types and the expansion of multifunctional agriculture are required but enlarging the group of qualified labour, its continued training and the vertical extension of activities is also necessary.
10. Without a real and continued increase in employment, rural subsistence and the low level of agricultural production cannot significantly be increased and the unfavourable trends might become even more long-term. The agricultural subsidies could provide more assistance to increasing rural employment. In order to make better use of employment potentials the challenge is to increase in parallel both the value-added and the level of employment as well as to encourage enterprise and to develop the economy to provide a base for innovations, new ideas and cooperation. The New Hungarian Rural Development Strategy and the development of the implementation plan called Ignác Darányi Plan are based on this concept; their main goals are

to reconstruct the vitality and maintain the subsistence of rural areas. The Plan draws attention to the increasing values of natural resources, the protection of the natural environment and also to the close relationship between agriculture and rural areas.

11. High taxation on low incomes counteracts the increase in employment; employers might be encouraged to replace permanently employed staff by part-time or temporary workers or to evade paying tax. Self-employment and seasonal work together with low incomes raise the economic problem of subsistence; while in the long term the extremely low level of social benefits will cause a social problem. The eventual increase in the minimum wage would increase unemployment and/or illegal employment. By legalising labour the labour market can be 'whitened' and transparency can be ensured but the additional labour costs (contributions and taxes) borne by the employer will become higher so some illegal workers will be left without income and subsistence. By the application of the new legislation on temporary employment the administrative burden and thus the cut back in staff can be decreased.
12. No increase in employment, neither in the market-based agriculture nor in other sectors, can be achieved if qualifications and skills are lacking. The population in the most disadvantageous situation can be found in rural areas which are suitable for agricultural production but where the basic requirements of self-employment (land, capital) are lacking the most. Their situation might be improved by an increase in socially-based employment; in this way the utilisation of as much as 50-75 thousand AWU can be achieved. For their social integration and for decreasing the level of illegal employment useful measures seem to be the increase of social employment, the further development of the social land programmes (10-15 thousand AWU) and of the social cooperatives (5-10 thousand AWU), as well as increasing public employment in agriculture (10-15 thousand AWU). The social programmes improve the social status of the participants and through their work they can catch up and adapt.
13. The implementation of social measures might help to develop the production activities of households using their own resources (25-35 thousand AWU) which, by absorbing significant labour, might play a role in decreasing the households' expenditure on food products. By considering the economic effects the increasing share of people living on wages will increase the demand for fundamental infrastructure and services which might generate further employment connected partly to agribusiness and partly to other sectors. As an indirect (multiplication) effect, new market-based agricultural employment could lead to the creation of up to 2020 5-15 thousand additional jobs in the non-agricultural sectors in rural areas while new social agricultural employment could help to create an additional 2-6 thousand such jobs.
14. Increased employment, in addition to the impacts on the labour market, also has broad economic and social consequences in the rural areas. The additional employment on a social basis has numerous economic and social benefits. The marginalised people will not only be prepared for agricultural production and subsistence but by improving their standards of living might also catch up and their economic and social activities might also be increased. In this way the younger generation living in persistent deep poverty might have a chance of breaking out. In addition to the replacement effect between increased market based and social employment the minimal demand 'increase' for consumption, investment, products and services originating from social employment might also lead to an increase in market-based employment.

Conclusions and recommendations

15. Our main finding is that increased employment based on diversification in agriculture can be achieved by increasing the value-added of work; since value-added based exclusively on technology development leads rather to a decrease in employment. In rural areas, employment creation cannot be based only on basic and supplemental agricultural activities. Employment creation measures should be focused on the demands of the wider economy in order to stimulate the structural convergence of rural areas. However, in rural areas which are lagging behind in terms of social and economic conditions due to limited market-based employment opportunities and restricted resources, the emphasis should be put on the self supplying and subsistence function of agriculture.
16. The market-based creation of agricultural employment can primarily be achieved by the state by creating a stable, prospective, entrepreneur-friendly environment and by ensuring the required legal background as well as by encouraging employment generating agricultural investments. The re-establishing of the vocational training system and the restructuring of the other agricultural training institutions are required to ensure the supply of training is better adjusted to the requirements of the labour demand of the enterprises. Cooperation driven by mutual interests and vertical integration can also lead to employment creation. Further research is needed, especially in the fields of the market potentials of food processing, food retailing, innovation and knowledge transfer related to rural development as well as in the fields of business and community networks.
17. The social economy, which is based on solidarity and cohesion, might also encourage growth. For dissemination, the experience, that is, the 'good practices' gained by implementing pilot programmes, can be used. Supporting the cooperation of small producers is a good starting point for disseminating the entrepreneurial attitude and diversification of activities. By encouraging subsistence farming and organising training courses unemployment can be prevented and in this way the levels of government-financed social benefits can be reduced. The strengthening of the population retention capacity of rural areas can be achieved by overcoming the difficulties in subsistence: with reducing poverty, and increasing the social activity and catching up ability of their inhabitants.

Kivonat

A mezőgazdasági foglalkoztatás bővítésének lehetőségei vidéki térségeinkben

Biró Szabolcs (szerk.), Székely Erika (szerk.)

A vidéki népesség foglalkoztatásában, megélhetésében szerepet játszó agrárágazat a fokozatos átrendeződés, a struktúraváltás jeleit mutatja. Az elmúlt évtizedben vidéki térségeinket – jelentős területi és ágazati eltérések mellett – csökkenő foglalkoztatás, magas szintű és elhúzódó strukturális munkanélküliség, alacsonyan képzett munkaerő, a nemzetgazdasági átlag alatt maradó munkabérek, a szociális juttatásokra szorulóknak növekvő száma és nem utolsó sorban az adókíméléssel összefüggő „láthatatlan jövedelmek”, a fekete és szürke foglalkoztatás egyidejű jelenléte jellemezte. A vidék és az agrárágazat munkaerőpiaci helyzetét, változásait valamint a mezőgazdasághoz kötődő foglalkoztatás bővítési lehetőségeit, irányait vizsgálva kutatásunk eredményeképpen megállapítható, hogy nemzetgazdasági szempontból elsődlegesen a piaci kilátások kihasználására épülő foglalkoztatás jelent gazdasági értelemben nagyobb hasznot, ugyanakkor a marginalizálódott csoportok gazdasági-társadalmi aktivitásának növelése, munkaerőpiaci integrálása nem nélkülözheti a szociális alapú munkahelyteremtés eszközeit. A vidéki térségekben a foglalkoztatás bővítése kevésbé alapozható kizárólag mezőgazdasági alaptervékenységekre. A tartós felzárkózást az élelmiszerlánc egészét stabilizáló, valamint a szélesebb gazdasági környezet igényeihez illeszkedő fejlesztések szolgálják. A társadalmi-gazdasági szempontból legelmaradottabb vidéki térségeinkben pedig a mezőgazdaság önellátó, öngondoskodó funkciója juthat nagyobb szerephez.

Abstract

Opportunities to increase employment in agriculture in the rural areas of Hungary

BIRÓ, Szabolcs and SZÉKELY, Erika (eds.)

In Hungarian agriculture, which plays an important role in rural employment, the signs of gradual restructuring can be seen. In the last decade the rural areas of Hungary – apart from showing significant regional and sectoral divergences – could be characterised by high unemployment levels and long-term structural unemployment, low levels of qualifications, wages below the national average, an increasing number of people applying for social benefits and also by ‘invisible incomes’ linked with tax evasion and black and grey employment. By analysing the labour market of rural areas and the agricultural sector as well as the opportunities and the ways of increasing employment in agriculture, we concluded that most importantly, the market-based employment can be made economically more viable, but an increase in the economic and social activity of the population in a disadvantageous position is also needed to encourage their integration into the labour market, and this can be achieved through socially-based employment creation. Increased employment in rural areas cannot be based exclusively on primary agricultural activities. Constant growth can be ensured only by developments that are better adjusted to the demands of the economic environment and by stabilising the entire food chain. In rural areas that are in the most disadvantageous situation in terms of social and economic conditions, the emphasis should be placed on the self-supply and subsistence functions of agriculture.

Mellékletek

Mellékletek jegyzéke

1. melléklet: Fogalomtár.....	90
2. melléklet: Adatgyűjtések összefoglaló táblázata	94
3. melléklet: A foglalkoztatás nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlása az Európai Unió tagállamaiban.....	95
4. melléklet: Aktív munkaerőpiaci programok forrásai és a munkanélküliségi ráta változása az EU-27-ben	96
5. melléklet: A regisztrált álláskeresők és bejelentett álláslehetőségek alakulása térségtípusok és megyék szerint.....	97
6. melléklet: Foglalkoztatáshoz kapcsolódó fontosabb mutatók alakulása térségtípusok szerint.....	98
7. melléklet: A gazdaságok fontosabb ágazati mutatói a munkaerő-felhasználás jellege szerint	100
8. melléklet: Atipikus foglalkoztatási formák tartalmi jellemzői	101
9. melléklet: Az agrárágazatban foglalkoztatottak megoszlása a foglalkoztatás jellege szerint (2009)	103
10. melléklet: A foglalkoztatást terhelő jövedelem-elvonások	104
11. melléklet: A munkaadói és munkavállalói terhek	105
12. melléklet: A mezőgazdasághoz kötődő támogatott képzésben résztvevő álláskeresők megyénként	106
13. melléklet: Mezőgazdasághoz kötődő komplex munkaerőpiaci programok	107
14. melléklet: A közcélú, a közhasznú és a közmunka programok összehasonlítása	109
15. melléklet: Közmunkaprogramok főbb mutatói	110
16. melléklet: Közfoglalkoztatás jellemzői (2011)	111

1. melléklet: **Fogalomtár**

Aktív kereső	Az alkalmazásban állók, a szövetkezeti tagok, az egyéni vállalkozók és a társas vállalkozások tagjai, az alkalmi munkások, a napszamosok és a segítő családtagok, kivéve, ha ezt a tevékenységüket nyugdíjasként végzik. (KSH, Módszertani dokumentáció)
Aktivitási arány	A gazdaságilag aktív népesség aránya az össznépességen belül. (KSH, Munkaerő-felmérés)
Alkalmazott	A vállalkozásnál, költségvetési, társadalombiztosítási, illetve non-profit szervezetnél, egyéni vállalkozónál foglalkoztatott jövedelemszerző munkával rendelkező munkavállaló, beleértve a szezonális munkást, a munkát végző alkalmi munkást, a dolgozó diákokat. A kategóriába sorolásnak nem feltétele, hogy a munkavégzés legális keretek között történjen. Az alkalmazott pénzbeli vagy természetbeni díjazásban részesül. (KSH Munkaerő-felmérés)
Alkalmi munka	A munkáltató és a munkavállaló között összesen legfeljebb öt egymást követő napig, vagy egy hónapon belül összesen legfeljebb tizenöt napig, vagy egy éven belül összesen legfeljebb kilencven napig létesített, határozott időre szóló munkaviszony. (2010. évi LXXV. törvény az egyszerűsített foglalkoztatásról)
Alkalmi munkás, idénymunkás	A 15 évnél idősebb személy, aki az adatfelvétel eszmei időpontját megelőző egy évben legalább egy napnyi alkalmi munkát vagy idénymunkát végzett, függetlenül attól, hogy foglalkoztatottként, inaktív keresőként vagy eltartottként dolgozott. (KSH, Módszertani dokumentáció)
Álláskereső	A munkaviszony létesítéséhez szükséges feltételekkel rendelkező, oktatási intézmény nappali tagozatán tanulmányokat nem folytató, öregségi nyugdíjra nem jogosult, valamint rehabilitációs járadékban nem részesülő, az alkalmi foglalkoztatásnak minősülő jogviszony kivételével munkaviszonyban nem álló, és egyéb kereső tevékenységet sem folytató, elhelyezkedése érdekében az állami foglalkoztatási szervnél álláskeresőként nyilvántartott személy. (A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról 1991. évi IV. törvény)
Álláskeresési járadék	Álláskereső 36-90 napig folyósítható ellátásra jogosult. Feltétele, hogy az álláskeresővé válást megelőző három évben legalább 360 nap jogosultsági idővel rendelkezzen és rokkantsági nyugdíjban, táppénzben nem részesül. Összege a munkaerőpiaci járulékalap 60 százaléka, legfeljebb a jogosultság kezdő napján hatályos minimálbér összege.
Álláskeresési segély	Az álláskeresési járadék lejártát követően, legfeljebb öt évvel az irányadó öregségi nyugdíjkorhatár betöltését megelőzően adható, amennyiben az álláskereső rendelkezik a szükséges szolgálati idővel, de nem jogosult megváltozott munkaképességűek ellátására, nem részesül táppénzben és más korhatár előtti ellátásban. Összege a minimálbér 40 százaléka.
Atipikus foglalkoztatás	A napi 8 órás, heti 5 munkanapos munkaviszonytól eltérő foglalkoztatási formák. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) definíciója szerint a megszokott, eddig többségében munkaszerződéssel megkötött és szociális jogokkal erősen védett munkavállalástól eltérő munkavégzés.
Családi gazdaság	Legalább egy családtag teljes foglalkoztatásán és a többi családtag közreműködésén alapuló gazdálkodási forma. A legfeljebb 300 hektár nagyságú termőföld tulajdonnal, használatával rendelkező gazdálkodó család termőföldje, leltárban megjelölt ingatlan és ingó vagyontárgyai. (1994. évi LV. Törvény)
Diverzifikált tevékenység	Minden olyan nem mezőgazdasági tevékenység, amely kapcsolódik a gazdaság erőforrásaihoz, vagy mezőgazdasági termékek feldolgozásához. Ezen tevékenységek olyan szolgáltatások nyújtását, termékek előállítását jelentik, amelyeket a gazdálkodó részben vagy teljes egészében a piacon értékesít, így általuk jövedelemhez jut.

I. melléklet folytatása: **Fogalomtár**

Egyéni vállalkozó	Saját vállalkozásában munkát végző személy. (KSH, Munkaerő-felmérés)
Egyszerűsített foglalkoztatás	Mezőgazdasági, turisztikai idénymunkára, vagy alkalmi munkára létesített munkaviszony. (2010. évi LXXV. Törvény az egyszerűsített foglalkoztatásról)
Eltartott	Keresettel, jövedelemmel nem rendelkező. Megélhetéséről magánszemély vagy intézmény gondoskodik. (KSH, Módszertani dokumentáció)
Foglalkozási viszony	Köztisztviselőként, közalkalmazottként, egyéb alkalmazottként, illetve egyéni vállalkozóként (alkalmazott nélkül, vagy alkalmazottal), vagy társas vállalkozás dolgozó tagjaként, vagy szövetkezeti tagként, vagy segítő családtagként végzett aktív tevékenység.
Foglalkoztatási ráta	A foglalkoztatottak népességhez viszonyított aránya. (KSH, Munkaerő-felmérés)
Foglalkoztatást helyettesítő támogatás	Álláskereső veheti igénybe, akinek az aktív korúak ellátására való jogosultságát megállapították, de rendszeres szociális segélyre nem jogosult. Összege az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének 80 százaléka.
Foglalkoztatott	A referencia-időszakban (ún. vonatkozási héten), legalább egy óra jövedelemmel járó munkát végző, vagy munkájától csak átmenetileg (szabadság, betegség, stb.) távol levő. A gyermekgondozási díjban és segélyben (GYED, GYES) részesülők gazdasági aktivitása a vonatkozási héten végzett tevékenységük alapján kerül meghatározásra. (KSH, Munkaerő-felmérés)
Főállású munkaviszony	Teljes munkaidős munkaviszony, abban az esetben is, ha a munkavállaló más munkáltatóval is munkaviszonyban áll. Egyidejűleg több részmunkaidős munkaviszony esetén a hosszabb időtartamú, azonos munkaidőtartam esetén a korábban létesített munkaviszony. Egyéb esetben a teljes munkaidősre, annak hiányában a részmunkaidősre értendő munkaviszony. (KSH, Módszertani dokumentáció)
Gazdaságilag aktív népesség	A munkaerőpiacon megjelenők, azaz a foglalkoztatottak és a munkanélküliek. (KSH, Munkaerő-felmérés)
Gazdaságilag inaktív népesség	A foglalkoztatottak és a munkanélküliek csoportjába nem sorolhatók, akik a vonatkozási héten nem dolgoztak, illetve nem volt rendszeres, jövedelemmel járó munkájuk, és nem is kerestek munkát, vagy kerestek, de nem tudtak volna munkába állni. (KSH, Munkaerő-felmérés)
Gazdaságküszöb	A háztartás termőterülete 1500 m ² alatti, gyümölcsös, vagy szőlőterülete 500 m ² alatti, üvegháza, takart területe 100 m ² alatti, nagyobb mezőgazdasági haszonállattal (szarvasmarha, sertés, ló, juh, kecske) nem rendelkezik, csak kisebb haszonállatot (legfeljebb 49 tyúkot, baromfit, 24 házinyulat, prémes állatot, illetve 4 méhcsaládot) tart (KSH, ÁMÓ)
Idénymunka	Az előállított áru vagy nyújtott szolgáltatás természete miatt – a munkaszervezés körülményeitől függetlenül – évszakhoz, az év valamely időszakához, vagy időpontjához kötődő munkavégzés. (1992. évi XXII. Törvény a Munka Törvénykönyvéről. VI. fejezet, 117. §)
Inaktív kereső	Kereső tevékenységet nem folytató, de jövedelemmel rendelkező személy (például tőkejövedelemmel rendelkező, nyugdíjas, gyermekgondozási segélyben részesülő). (KSH, Módszertani dokumentáció)

1. melléklet folytatása: **Fogalomtár**

Jövedelemmel járó munka	Minden pénzjövedelmet eredményező tevékenység, illetve természetbeni juttatással járó, esetleg egyéb, később realizálható jövedelem érdekében, illetve a háztartáshoz tartozó gazdaság, vállalkozás jövedelmének növelése érdekében segítő családtagok által végzett munka abban az esetben, ha eredménye jellemzően piacra és nem saját fogyasztásra kerül. Nem számít ide az önként, ingyenesen, más háztartásnak vagy intézménynek nyújtott segítség (társadalmi munka, kalákamunka, stb.), a saját ház vagy lakás építése, felújítása, javítása, a tanulmányhoz kötött szakmai gyakorlat keretében végzett munka, valamint a háztartásban, a ház körül, a kertben végzett munka. (KSH, Munkaerő-felmérés)
Közcélú munka	Önkormányzat által szervezett és irányított támogatott foglalkoztatási forma. (Szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény)
Közhasznú munka	Önkormányzatok, önkormányzati intézmények, hivatalok által szervezett és irányított, támogatott munkavégzés. (A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény)
Közmunka	A költségvetésből, a Munkaerőpiaci Alapból, társminisztériumok és állami tulajdonú gazdálkodó szervezetek hozzájárulásából támogatott munkavégzés. (A közmunkaprogramok támogatási rendjéről szóló 49/1999. (III. 26.) kormányrendelet)
Közfoglalkoztatás	A 2011. évi CVI. törvény alapján kötelező vagy önként vállalt közfeladat, illetve közhasznú tevékenység körébe tartozó feladat ellátására létesíthető, határozott időre szóló foglalkoztatási viszony.
Mezőgazdasági munkavégzés	Főfoglalkozásban folytatott mezőgazdasági munka, illetve a 15 év feletti inaktívak és munkanélküliek által végzett mezőgazdasági termeléshez köthető tevékenység, továbbá a nem mezőgazdasági foglalkozásúak által kiegészítő tevékenységként végzett mezőgazdasági munka. (KSH, Módszertani dokumentáció)
Munkaképes korú népesség	Az általános tanulmányi, illetve képzési időszakon túli, de a nyugdíjkorhatárt el nem érő korú (a tanulmányban a 15–64 éves) népesség. (KSH, Módszertani dokumentáció)
Munkanélküli	Adott héten munkával nem rendelkező (és átmenetileg nem távol lévő), a megkerdezést megelőző négy hét folyamán aktívan munkát kereső, megfelelő állás esetén két héten belül munkába állítható, vagy 90 napon belül dolgozni kezdő személy. (KSH, Munkaerő-felmérés)
Munkanélküliségi ráta	A munkanélküliek aránya a gazdaságilag aktív népességben belül. (KSH Munkaerő-felmérés)
Önfoglalkoztató	Önálló céggel nem rendelkező jogi személyiség nélküli vállalkozások dolgozó tulajdonosai (a hazai köznyelvben kisvállalkozó), a saját számlára dolgozók, a mezőgazdasági önállók (a segítő családtagokkal és a szakmunkás tanulókkal együtt), valamint a termelő típusú szövetkezetek dolgozó tagjai, és az alkalmi munkások. (ILO)
Passzív munkanélküli	Szeretnének ugyan munkát, de elhelyezkedési esélyeiket rossznak ítélve, meg sem kísérik az álláskeresést. (KSH, Módszertani dokumentáció)
Részmunkaidő	A normál munkaidőnél jelentősen rövidebb (ILO), vagy heti 30 óránál kevesebb (OECD) munkaidő. Azonos munkahelyen teljes munkaidőben foglalkoztatottak munkaidejénél rövidebb idejű foglalkoztatás (Az Európa Tanács 1997. december 15-i 81/1997/EK irányelve).
Segítő családtag	A háztartáshoz tartozó gazdaság, vállalkozás tevékenységében rendszeresen (legalább heti egy órát), fizetség nélkül részt vevő, a háztartás tagjaként a gazdaság, vállalkozás eredményeiből részesül. (KSH, Munkaerő-felmérés)

1. melléklet folytatása: **Fogalomtár**

Standard Termelési Érték	(STÉ) az üzemi kibocsátást fejezi ki. A termelési érték és a közvetlen támogatások különbsége. Tartalmazza az értékesítést, üzemi felhasználást, fogyasztást és a készletek változásából származó bevételt a fő-, és a melléktermékek esetében (kivéve az állattenyésztésben a szerves trágya értékét), illetve minden termékhez, területhez vagy állatállományhoz köthető támogatást.
Szociális gazdaság	Az elhelyezkedési nehézségekkel küzdő munkavállalók integrálását biztosító, az állam és a piac közötti köztes szektor, amely gazdasági és szociális funkciók mellett közérdeket szolgál, célja a profit újrahasznosítása a nonprofit szervezetek tevékenységében.
Szociális gondozott	Egészségi állapotuk vagy életkoruk miatt szociális intézményben vagy otthoni környezetben gondozott (KSH, Módszertani dokumentáció).
Szociális szövetkezet	Célja a munkanélküli, illetve a szociálisan hátrányos helyzetben lévő tagok munkafeltételeinek megteremtése, valamint szociális helyzetük javításának elősegítése (2006. évi X. Törvény a szövetkezetekről).
Szövetkezeti tag	A szövetkezettel munkavégzési kötelezettséggel járó tagsági viszonyban álló személy. (KSH, Munkaerő-felmérés)
Társas vállalkozás tagja	A társas vállalkozással munkavégzési kötelezettséggel járó tagsági viszonyban álló személy. (KSH, Munkaerő-felmérés)
Vidéki térség	2010-től az EB a nemzetközi (elsősorban OECD) és korábbi tagországi tapasztalatokat felhasználva egy egységes lehatárolást léptetett életbe. Az új besorolás 1 km ² -es négyzetrácsos felosztás alapján – 300 fő/km ² népsűrűségi küszöbértéket alkalmazva – megyei szintet alkalmaz. Magyarországon városi kategóriába csak Budapest tartozik, átmeneti térség: Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, Hajdú-Bihar, Komárom-Esztergom és Pest megye, a többi megye alapvetően vidéki.

Forrás: AKI Vidékpolitikai Osztályán készült összeállítás

2. melléklet: Adatgyűjtések összefoglaló táblázata

Felmérés neve	Tárgy	Minta kiterjedtsége	Gyakoriság	Jellemzők
Munkaerő-felmérés	15–74 évesek gazdasági aktivitását méri. Célja, hogy a foglalkoztatottság és a munkanélküliség alakulását a nemzetközi statisztikai ajánlásoknak megfelelően, a mindenkori munkaügyi szabályozástól, illetve annak változásától függetlenül figyelje meg.	Reprezentatív felvétel	Negyedéves	Többlépcsős, rétegzett minta, véletlenszerűen kiválasztott háztartások. A KSH végzi. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) fogalmi rendszerére épül. Fogalmi rendszerre és felhasználási területe hasonlít a munkaerőméréséhez, de az eltérések miatt csak körültekintően kombinálhatók.
A nemzetgazdaság munkaerőmérége	Méretegyszerű elszámolás, amely a rendelkezésre álló és a felhasznált munkaerőt hasonlíttja össze.	A 20 fő feletti vállalkozások, költségvetési szervezetek	Éves (január 1-jei állapot)	A nemzetgazdasági ágazatok foglalkoztatási adatait 1998-tól nem tartalmazza. A KSH állítja össze különböző adatforrások alapján. A munkaerő-felméréssel azonos fogalmi kategóriákat alkalmaz, adatai mégsem teljesen azonosak.
Népszámlálás	Adott időpontra vonatkoztatva számba veszi az ország valamennyi lakosát, lakásukat, életkörülményüket, és egyéb információkat is gyűjt róluk.	Teljeskörű	Tízéves	A KSH végzi. A lakosság gazdasági aktivitás szerinti besorolásánál az ILO fogalmi rendszerét alkalmazza. A munkanélküliséget a KSH munkaerő-felmérésénél kevésbé részletesen vizsgálja. Adatai jól használhatók a munkaerő mennyiségi és minőségi jellemzőinek, illetve területi sajátosságainak elemzéséhez.
Mikrocenzus	A népesség és a lakásállomány egy részére kiterjedő adatgyűjtés két népszámlálás között. Célja, hogy a két népszámlálás között bekövetkezett változásokat megbecsülje.	Reprezentatív	Tízéves, (népszámlálások közt)	Adatai jól használhatók a munkaerő mennyiségi és minőségi jellemzőinek, illetve területi sajátosságainak elemzéséhez.
Gazdaság-szerkezeti összeírás (GSZÓ)	A mezőgazdasági termelés erőforrásait, a termelés szerkezetét tekinti át, amelynek részletekbe menő információi kitérnek a munkaerő munkajogi státuszára, mennyiségi és minőségi sajátosságaira is.	Reprezentatív	2–3 évenként	A felmérés a foglalkoztatáshoz kapcsolódóan a társas és az egyéni gazdaságok munkaerő-felhasználását részletezi.
Általános mezőgazdasági összeírás (ÁMÓ)		Teljeskörű	Tízéves	
Testületi rendszer (FADN)	A mezőgazdaság egyéni- és társas vállalkozásainak jóvelmezőségét méri, de közgazdasági elemzést is lehetővé tesz.	Országos, reprezentatív	Éves	Az AKI 1900 gazdaságról gyűjt részletes adatokat, amely 92 ezer árutermelő üzemet reprezentál méret, regionális elhelyezkedés, tevékenységi irány és cégjogi forma szerint. Az adatgyűjtés az EU rendszerével megegyezik, nagy részük számviteli nyilvántartásokból származik.

Forrás: KSH alapján az AKI Vidékpolitikai Kutatások Osztályán készült összeállítás

3. melléklet: A foglalkoztatás nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlása az Európai Unió tagállamaiban

Ország	Foglalkoztatottak		Változás ^{a)}	A foglalkoztatottak megoszlása ^{b)} (százalék)			
	2000	2009		Mezőgazdaság	ebből: fizetett ^{c)}	Ipar	Szolgáltatás
	ezer fő						
Belgium	4 109	4 421	107,6	1,5	29,2	23,5	75,0
Dánia	2760	2 776	100,6	2,5	52,2	20,3	77,2
Németország	39 145	38 797	99,1	1,7	45,1	28,7	69,6
Írország	1 695	1 917	113,1	5,0	16,6	21,2	73,8
Görögország	4 255	4 509	106,0	11,9	9,1	21,2	66,9
Spanyolország	16 412	18 888	115,1	4,2	54,2	24,7	71,1
Franciaország	24 332	25 704	105,6	2,9	32,5	22,6	74,5
Olaszország	22 930	23 025	100,4	3,7	46,6	29,3	67,0
Luxemburg	264	217	82,2	1,4	18,8	12,9	85,7
Hollandia	8 116	8 596	105,9	2,8	47,8	18,0	79,2
Ausztria	3 788	4 078	107,7	5,3	15,7	25,0	69,8
Portugália	5 030	5 054	100,5	11,2	15,3	28,2	60,6
Finnország	2 293	2 457	107,1	4,6	30,1	23,9	71,4
Svédország	4 301	4 499	104,6	2,2	37,3	20,2	77,7
Egyesült Királyság	29 604	28 923	97,7	1,1	40,1	19,6	79,3
EU-15	166 912	173 861	104,2	3,1	35,6	24,5	72,4
Csehország	4 940	4 934	99,9	3,1	79,8	38,6	58,3
Észtország	572	596	104,2	4,0	73,8	31,7	64,2
Ciprus	315	381	121,0	3,9	19,4	22,1	73,9
Lettország	942	983	104,4	8,7	48,0	25,0	66,3
Litvánia	1 399	1 416	101,2	9,2	37,8	27,0	63,8
Magyarország	4 250	3 782	89,0	4,6	65,4	31,2	64,2
Málta	146	162	111,0	1,4	42,2	25,0	73,6
Lengyelország	14 517	15 868	109,3	13,3	9,9	31,1	55,6
Szlovákia	2 025	2 366	116,8	3,6	81,3	37,9	58,5
Szlovénia	905	981	108,4	9,1	11,7	33,2	57,7
Bulgária	3 239	3 361	103,8	7,1	45,8	35,2	57,5
Románia	10 772	9 243	85,8	29,1	5,8	30,0	40,9
EU-27	209 874	217 827	103,8	5,1	25,1	26,1	68,8

^{a)} 2000 = 100%.

^{b)} Az egyes ágazatcsoportok összes létszáma együtt = 100% (az adatok 2009-re vonatkoznak).

^{c)} A mezőgazdaságban foglalkoztatottak összesen = 100%.

Forrás: EC, 2010

4. melléklet: **Aktív munkaerőpiaci programok forrásai és a munkanélküliségi ráta változása az EU-27-ben**

Ország	Az aktív eszközökre költött GDP arányos forrás	A munkanélküliségi ráta
	Változás 2005–2009 között (2005 = 100%)	
Románia	46,7	95,8
Bulgária	54,2	67,3
Szlovákia	67,6	73,6
Olaszország	72,5	101,3
Egyesült Királyság	79,1	158,3
Málta	86,7	97,2
Svédország	87,1	107,8
Csehország	88,0	84,8
Luxemburg	93,3	110,9
Hollandia	94,4	69,8
Finnország	101,1	97,6
Dánia	103,5	125,0
Franciaország	110,1	102,2
Németország	111,1	69,6
Szlovénia	113,8	90,8
Spanyolország	116,4	195,7
Portugália	117,2	123,3
Írország	123,2	270,5
Belgium	131,8	92,9
Litvánia	136,4	165,1
Ausztria	136,5	92,3
Ciprus	137,5	100,0
Lett ország	140,9	192,1
Magyarország	155,2	138,9
Lengyelország	293,0	46,1
Görögország	314,3	96,0
Észtország	342,9	174,7
EU 27	106,8	100,0

Forrás: Eurostat

5. melléklet: A regisztrált álláskeresők és bejelentett álláslehetőségek alakulása térségtypusok és megyék szerint

Térségtypus, megye	Összes álláskereső, fő				Ebből a mezőgazdasághoz és élelmiszerfeldolgozáshoz kötődő fő				Összes bejelentett álláslehetőség, darab				Munkaerő-többlet, fő				Mezőgazdasághoz kötődő bejelentett álláslehetőség, darab				Mezőgazdasági munkaerő-többlet, fő			
	2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010
	fő	fő	fő	százalék	fő	fő	fő	százalék	darab	darab	darab	darab	darab	darab	darab	darab	darab	darab	darab	darab	darab	darab	darab	darab
Alapvetően városi	24 278	46 776	267	667	1	1		80 214	36 094	2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010	
Budapest	18 591	27 884	1 321	1 469	7	5		15 010	9 388	3 581	18 496	601	965	720	504									
Baranya	56 153	68 119	2 420	2 531	4	4		52 424	51 387	3 729	16 732	2 321	1 258	99	1 273									
Borsod-Abaúj-Zemplén	15 672	22 232	1 135	1 165	7	5		20 669	14 484	-4 997	7 748	3 359	1 118	-2 224	47									
Csongrád	32 215	45 136	3 070	2 266	10	5		21 934	22 366	10 281	22 770	1 774	3 562	1 296	-1 296									
Hajdú-Bihar	11 237	15 187	610	499	5	3		20 713	12 860	-9 476	2 327	332	333	278	166									
Komárom-Esztergom	22 123	41 113	1 120	1 167	5	3		42 373	21 584	-20 250	19 529	1 893	1 203	-773	-36									
Pest	155 991	219 671	9 676	9 097	6	4		173 123	132 069	-17 132	87 602	10 280	8 439	-604	658									
Összesen	22 169	35 109	2 273	2 262	10	6		22 942	19 220	-773	15 889	1 888	1 892	385	370									
Bács-Kiskun	20 202	27 443	2 056	2 119	10	8		32 956	17 997	-12 754	9 446	1 884	2 006	172	113									
Békés	13 772	24 067	898	867	7	4		24 861	7 930	-11 089	16 137	322	510	576	357									
Fejér	8 820	13 683	625	620	7	5		22 569	18 469	-13 749	-4 786	857	1 382	-232	-762									
Győr-Moson-Sopron	15 047	21 293	1 071	928	7	4		17 476	16 629	-2 429	4 664	466	822	605	106									
Heves	21 580	28 209	2 073	1 297	10	5		28 421	17 734	-6 841	10 475	2 320	817	-247	480									
Jász-Nagykun-Szolnok	13 200	19 339	476	536	4	3		14 712	12 625	-1 512	6 714	527	526	-51	10									
Nógrád	15 688	25 771	1 162	1 473	7	6		14 798	8 949	890	16 822	368	781	794	692									
Somogy	39 633	56 846	3 267	3 205	8	6		34 580	31 027	5 053	25 819	4 662	2 756	-1 395	449									
Szabolcs-Szatmár-Bereg	12 157	15 049	1 159	864	10	6		13 790	6 678	-1 633	8 371	374	722	785	142									
Tolna	6 429	11 389	489	459	8	4		8 113	10 940	-1 684	449	588	833	-99	-374									
Vás	11 886	19 914	622	772	5	4		12 895	10 782	-1 009	9 132	403	967	219	-195									
Veszprém	9 741	17 466	873	783	9	5		21 360	24 571	-11 619	-7 105	1 011	1 297	-138	-514									
Zala	95 534	146 435	7 572	7 556	8	5		105 536	92 947	-10 002	53 488	7 406	7 356	166	200									
Összesen	390 593	582 025	26 987	25 949	7	5		522 810	371 714	-132 217	210 311	28 924	24 256	-1 937	1 693									

Forrás: Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat alapján az AKI Védékpolitikai Kutatások Osztályán készült összeállítás

6. melléklet: **Foglalkoztatáshoz kapcsolódó fontosabb mutatók alakulása térségtípusok szerint**

Indikátor	Év	Alapvetően városi	Átmeneti	Alapvetően vidéki	Ország összesen
Népesség száma, ezer fő	2001	1 759	5 535	4 907	10 200
	2010	1 722	5 603	4 699	10 014
	Változás	97,9	101,2	95,8	98,2
15–64 éves népesség, ezer fő	2001	1 219	2 417	3 331	6 963
	2010	1 183	2 472	3 223	6 874
	Változás	97,0	102,2	96,7	98,7
Gazdaságilag inaktív népesség, ezer fő	2000	598	1 293	1 769	3 660
	2010	532	1 243	1 656	3 430
	Változás	88,9	96,2	93,6	93,7
Aktivitási arány (15–64 éves népességen belül), százalék	2001	64,6	57,0	58,7	59,2
	2010	67,9	61,1	60,2	61,9
	Változás	105,2	107,2	102,7	104,6
Ezer főre jutó gazdaságilag aktív népesség, fő	2000	448	390	398	404
	2010	469	421	410	424
	Változás	104,9	107,9	103,1	105,0
Ezer főre jutó gazdaságilag inaktív népesség, fő	2000	340	366	360	359
	2010	311	346	350	342
	Változás	91,4	94,7	97,1	95,3
Foglalkoztatottak száma, ezer fő	2000	746	1 285	1 825	3 856
	2010	731	1 340	1 711	3 781
	Változás	97,9	104,3	93,7	98,1
Munkanélküliek száma, ezer fő	2000	41	93	129	264
	2010	73	171	230	475
	Változás	177,5	183,5	178,3	180,1
Ezer főre jutó foglalkoztatott, fő	2000	424	364	372	378
	2010	427	373	362	377
	Változás	100,6	102,7	97,3	99,7
Ezer főre jutó munkanélküli, fő	2000	23	26	26	26
	2010	43	48	49	47
	Változás	182,4	180,7	185,0	183,1
Ezer főre jutó nyilvántartott álláskeresők száma, fő	2004	13	43	46	39
	2010	28	62	68	59
	Változás	213,9	143,4	148,1	150,1
Ezer főre jutó álláskeresési járadékban részesültek száma, fő	2004	6	12	14	12
	2010	9	12	12	12
	Változás	153,2	98,9	89,6	98,5

6. melléklet folytatása: **Foglalkoztatáshoz kapcsolódó fontosabb mutatók alakulása térségtípusok szerint**

Indikátor	Év	Alapvetően városi	Átmeneti	Alapvetően vidéki	Ország összesen
Ezer főre jutó rendelkezésre állási támogatásban részesülők száma (rendszeres szociális ellátásban részesülőkkel együtt), fő	2004	2	16	14	13
	2010	5	20	22	18
	Változás	252,4	128,0	149,9	143,2
Ezer főre jutó aktív foglalkoztatáspolitikai eszközben résztvevők száma, fő	2004	1	8	8	7
	2009	1	4	5	4
	Változás	423	213	245	265
Ezer főre jutó alkalmazásban állók száma, fő	2009	566	274	269	322
	Változás	133,9	129,0	109,8	121,6
	2000	99	55	53	61
Ezer főre jutó működő vállalkozások száma	2009	109	63	58	69
	Változás	110,7	115,2	110,9	112,1
	2000	14	8	7	8
Ezer főre jutó valódi új vállalkozások száma	2009	10	6	5	6
	Változás	9	5	5	6
	2000	59	22	17	26
Ezer főre jutó valódi megszűnt vállalkozások száma	2009	81	33	25	37
	Változás	136,5	154,7	143,3	143,9
	2000	40	33	35	35
Ezer főre jutó társas vállalkozás	2009	29	29	34	31
	Változás	72,2	89,3	95,0	88,6
	2000	1	3	3	3
Ezer főre jutó egyéni vállalkozás	2009	0	2	3	2
	Változás	64,9	85,0	89,0	86,4
	2000	18	12	11	12
Ezer főre jutó mezőgazdaságban működő vállalkozások száma	2009	14	12	12	12
	Változás	79,5	105,1	108,1	100,0
	2000	78	39	38	45
Ezer főre jutó iparban, építőiparban működő vállalkozások száma	2009	95	48	44	54
	Változás	121,5	123,6	116,8	120,2
	2000	0,7	4,7	6,6	4,4
Mezőgazdaságban működő vállalkozások aránya a működő vállalkozásokon belül, százalék	2009	0,4	3,4	5,2	3,3
	Változás	424,7	219,7	214,8	260,5
	2002	726,3	310,8	291,4	377,7
Egy főre jutó beruházási teljesítményérték anyagi-műszaki összetétel szerint, ezer HUF/fő	2002	424,7	219,7	214,8	260,5
	2009	726,3	310,8	291,4	377,7

Megjegyzés: Változás mértéke százalékban megadva.

Forrás: KSH STADAT, TEIR, Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat adatközlése alapján

7. melléklet: A gazdaságok fontosabb ágazati mutatói a munkaerő-felhasználás jellege szerint

Ágazat	Üzemek száma		Mezőgazdasági terület		Állatállomány		Munkaerő		Kibocsátás ^{a)}		Fajlagos	
	ezer darab	százalék	ezer hektár	százalék	ezer AE	százalék	ezer ÉME	százalék	Mrd. HUF	százalék	Munkaerő ^{b)}	Kibocsátás ^{c)}
Részmunkaidős gazdaságok^{d)}												
Növénytermesztés	133,0	23,9	440,4	9,6	12,1	0,5	30,7	7,3	80,8	6,0	0,2	2,6
Szántóföldi	75,0	13,5	402,4	8,7	10,5	0,4	16,3	3,9	60,3	4,5	0,2	3,7
Szabadföldi zöldség	3,2	0,6	7,0	0,2	0,3	0,0	0,8	0,2	5,3	0,4	0,3	6,6
Zöldségajtatás	1,2	0,2	0,5	0,0	0,3	0,0	0,4	0,1	2,0	0,1	0,3	5,0
Gyümölcs	32,3	5,8	19,9	0,4	0,8	0,0	7,8	1,8	9,4	0,7	0,2	1,2
Szőlő	21,3	3,8	10,6	0,2	0,3	0,0	5,4	1,3	3,8	0,3	0,3	0,7
Állattenyésztés	107,4	19,3	46,1	1,0	159,6	6,4	27,0	6,4	44,2	3,3	0,3	1,6
Húsmarha és juh	12,1	2,2	25,6	0,6	23,4	0,9	3,1	0,7	5,3	0,4	0,3	1,7
Tejtermelés	0,7	0,1	2,6	0,1	3,8	0,2	0,2	0,1	1,5	0,1	0,3	7,5
Baromfitartás	70,4	12,6	14,7	0,3	105,3	4,2	17,9	4,2	31,8	2,4	0,3	1,8
Sertéstartás	24,1	4,3	3,1	0,1	27,0	1,1	5,9	1,4	5,6	0,4	0,2	0,9
Vegyes gazdálkodás	70,2	12,6	53,9	1,2	71,3	2,9	18,7	4,4	29,6	2,2	0,3	1,6
Összesen	310,6	55,8	540,5	11,8	243,0	9,8	76,4	18,1	154,5	11,5	0,3	2,0
Családi munkaerőn alapuló gazdaságok^{e)}												
Növénytermesztés	93,4	16,8	1 403,2	30,5	54,9	2,2	100,2	23,8	273,3	20,3	1,1	2,7
Szántóföldi	52,5	9,4	1 301,7	28,3	48,7	2,0	57,1	13,5	208,1	15,5	1,1	3,6
Szabadföldi zöldség	4,8	0,9	23,1	0,5	1,7	0,1	5,7	1,4	18,0	1,3	1,2	3,2
Zöldségajtatás	5,1	0,9	5,6	0,1	1,8	0,1	7,0	1,7	17,7	1,3	1,4	2,5
Gyümölcs	17,2	3,1	46,9	1,0	1,9	0,1	16,7	4,0	20,4	1,5	1,0	1,2
Szőlő	13,8	2,5	25,9	0,6	0,8	0,0	13,6	3,2	9,2	0,7	1,0	0,7
Állattenyésztés	76,6	13,8	329,1	7,2	604,8	24,4	76,7	18,2	167,3	12,4	1,0	2,2
Húsmarha és juh	15,4	2,8	209,7	4,6	158,0	6,4	17,6	4,2	32,8	2,4	1,1	1,9
Tejtermelés	6,1	1,1	88,1	1,9	83,1	3,3	8,8	2,1	33,9	2,5	1,4	3,9
Baromfitartás	42,7	7,7	21,7	0,5	299,1	12,1	38,8	9,2	86,9	6,5	0,9	2,2
Sertéstartás	12,5	2,2	9,6	0,2	64,7	2,6	11,4	2,7	13,6	1,0	0,9	1,2
Vegyes gazdálkodás	68,9	12,4	192,9	4,2	177,5	7,2	69,4	16,4	75,6	5,6	1,0	1,1
Összesen	239,0	42,9	1925,2	41,9	837,3	33,7	246,2	58,4	516,3	38,4	1,0	2,1
Idegen munkaerőt alkalmazó gazdaságok^{f)}												
Növénytermesztés	5,1	0,9	1 207,6	26,3	33,0	1,3	55,9	13,3	225,3	16,8	11,0	4,0
Szántóföldi	3,1	0,6	1 136,2	24,7	31,7	1,3	33,0	7,8	181,1	13,5	10,7	5,5
Szabadföldi zöldség	0,3	0,1	26,7	0,6	0,6	0,0	4,2	1,0	17,4	1,3	14,0	4,1
Zöldségajtatás	0,4	0,1	2,4	0,1	0,3	0,0	3,5	0,8	8,2	0,6	8,8	2,3
Gyümölcs	0,7	0,1	27,7	0,6	0,3	0,0	8,1	1,9	13,0	1,0	11,6	1,6
Szőlő	0,6	0,1	14,6	0,3	0,1	0,0	7,0	1,7	5,6	0,4	11,7	0,8
Állattenyésztés	1,6	0,3	536,1	11,7	1 088,0	43,8	28,0	6,6	325,7	24,2	17,5	11,6
Húsmarha és juh	0,5	0,1	178,9	3,9	73,1	2,9	4,0	0,9	15,5	1,2	8,0	3,9
Tejtermelés	0,5	0,1	305,9	6,7	239,1	9,6	13,1	3,1	106,7	7,9	26,2	8,1
Baromfitartás	0,3	0,1	27,3	0,6	443,3	17,9	6,3	1,5	136,0	10,1	21,0	21,6
Sertéstartás	0,2	0,0	24,0	0,5	332,5	13,4	4,6	1,1	67,4	5,0	23,0	14,7
Vegyes gazdálkodás	0,6	0,1	390,3	8,5	280,0	11,3	15,3	3,6	122,8	9,1	25,5	8,0
Összesen	7,3	1,3	2 134,0	46,4	1 400,9	56,5	99,2	23,5	673,8	50,1	13,6	6,8
Mindösszesen	556,9	100,0	4 599,7	100,0	2 481,2	100,0	421,7	100,0	1 344,6	100,0	0,8	3,2

^{a)} Egy üzemre jutó munkaerő (ÉME/gazdaság). ^{b)} Munkaerő egységre jutó kibocsátás (millió forint/ÉME). ^{c)} STÉ-ben kifejezve. ^{d)} A 0,5 ÉME alatti munkaerőt felhasználó gazdaságok. ^{e)} A 0,5-3 ÉME közötti munkaerőt felhasználó gazdaságok. ^{f)} A 3 ÉME feletti munkaerőt felhasználó gazdaságok.

Forrás: KSH, ÁMÓ 2010

8. melléklet: Atipikus foglalkoztatási formák tartalmi jellemzői

A részmunkaidős foglalkoztatást országonként eltérően szabályozzák. Franciaországban a részmunkaidőnek legalább egyötödével rövidebbnek kell lennie, mint a teljes munkaidőnek. Dániában a heti minimum 15 és maximum 30 órás munkavégzés nevezhető részmunkaidős munkavállalásnak. Németországban a részmunkaidősök átlagos heti munkaideje kicsivel kevesebb 20 óránál, Romániában pedig meghaladja a 25 órát. Magyarországon a részmunkaidőben történő foglalkoztatás csak mérsékelt ütemben terjed.

Határozott idejű szerződéses foglalkoztatás. A gazdasági változásokkal és a munkaerő drágulásával összefüggésben a munkáltatók rákényszerülnek a takarékos munkaerő-felhasználásra, vagyis csak addig alkalmaznak egy munkavállalót, amíg ténylegesen szükség van a munkájára. A határozott időre szóló munkaszerződés legfőbb hátránya a munkavállaló számára, hogy a szerződésben meghatározott időtartam lejártával a munkaviszony automatikusan megszűnik. A határozott időtartam alatt a munkaviszony csak közös megegyezéssel vagy rendkívüli felmondással, próbaidő kikötése esetén pedig azonnali hatállyal szüntethető meg. A határozott időre szóló munkaviszony időtartama nem haladhatja meg az öt évet. A munkaszerződésben külön soron szerepeltetni kell a határozott idejű munkaviszony létesítését, ennek hiányában határozatlan idejű munkaviszony jön létre. Előny, hogy a munkanélküliek, vagy az egyébként inaktívak időről-időre munkához juthatnak (Laky, 1997).

Az alkalmi munka rövid távú, megélhetést segítő megoldásként terjedt el Magyarországon. Döntően az alacsonyán kvalifikált, hosszú évek óta munka nélkül lévők, alacsony nyugdíjjal, szociális ellátással rendelkezők számára jelent némi jövedelem-kiegészítést, további munkajogi, szociális és biztosítási garanciák nélkül. Az alkalmi munkavállalást korábban az Alkalmi Munkavállalói Könyv 1997. évi bevezetésével és annak megfelelő jogi-szabályozási környezetbe ültetésével próbálta meg törvényes keretek közé terelni az állam.

Az alkalmi és szezonális munkavégzés feltételeinek enyhítése részben a „feketemunka” visszaszorítását is szolgálja. 2010-től az egyszerűsített foglalkoztatásról⁷⁸ szóló törvény (2009. évi CLII. tv.) szabályai szerint létesíthető egyszerűsített módon munkaviszony:

- természetes személy, munkáltató által kizárólag háztartási munkára,
- kiemelkedően közhasznú szervezetnek minősülő munkáltató által,
- mezőgazdasági, továbbá idegenforgalmi idénymunkára, vagy alkalmi munkára vonatkozik.

Az önfoglalkoztatást az egyes országok eltérő jogi, adózási stb. szabályai következtében hol szűkebben (csak az egyéni vállalkozókra), hol szélesebben értelmezik, az egyéni – mezőgazdasági és nem mezőgazdasági – vállalkozókon kívül ide sorolják a szövetkezeti tagokat, a társas vállalkozások tagjait, és a munkában résztvevő segítő családtagokat is. Az önfoglalkoztatók (*self-employed*) a képzettségi skála minden fokát képviselik, akadnak köztük magasan kvalifikált, egyetemi diplomával rendelkezők, és képzetlen, alkalmi fizikai munkára vállalkozó napszámosok is. Az önálló, önfoglalkoztatók csökkenő tendenciát mutatnak, a kezdeti önállósulási szándék jelentősen mérséklődött, a termelő vállalkozások tőkeigényessége nőtt, valamint a bizonytalanabb vállalkozói léttel szemben a rendszeres, és biztos jövedelemmel járó alkalmazotti státusz felértékelődött. Az önállóak arányának stagnálása, helyenkénti csökkenése, részben modernizációs jelenség, a gazdaságilag fejlettebb országokban, aki csak teheti, céget alapít, és csupán a kevésbé tehetősek választják az önálló formát (Laky, 2003).

Az ILO elemzése szerint sok országban, számos szakmában alacsony presztízt jelent az önfoglalkoztatás. Jellemzően csak azokban az országokban magas az önfoglalkoztatók aránya, ahol a mezőgazdaságnak (Görögország, Portugália, Olaszország) és az idegenforgalomnak (Spanyolország, Olaszország, Görögország, Portugália) régmúlta visszavezethető hagyományai vannak. Magyaror-

⁷⁸ Egyszerűsített foglalkoztatásra 2011. augusztus 1-jétől a 2010. évi LXXV. törvény módosított rendelkezései szerint létesíthető munkaviszony.

szágon az önfoglalkoztatónak minősülők meghatározó többségét az egyéni gazdaságok⁷⁹ vezetői és segítő családtagjaik adják. A rendszerváltást követően a szövetkezetek megszűnésével, felszámolásával párhuzamosan a szövetkezeti tagok száma is lecsökkent, egytizedére zsugorodott. Nem voltak világosak, egyértelműek a működési feltételek, és sokan rosszul értelmezték a szövetkezés fogalmát is.

⁷⁹ Valamint a jogi személyiséggel nem rendelkező társas vállalkozások vezetői.

9. melléklet: Az agrárágazatban foglalkoztatottak megoszlása
a foglalkoztatás jellege szerint (2009)

Ország	Mezőgazdaságban foglalkoztatottak (ezer fő)	Ebből:		Teljes	Rész
		alkalmazott százalék	önfoglalkoztató százalék	munkaidős foglalkoztatás százalék	foglalkoztatás százalék
Belgium	66	29,3	70,7	86,1	13,9
Dánia	71	52,2	47,8	81,9	18,1
Németország	649	45,1	54,9	76,4	23,6
Írország	96	16,7	83,3	86,1	13,9
Görögország	537	9,1	90,9	88,0	12,0
Spanyolország	786	54,1	45,9	89,9	10,1
Franciaország	752	32,5	67,5	85,9	14,1
Olaszország	849	46,6	53,4	90,0	10,0
Hollandia	218	47,8	52,2	61,0	39,0
Ausztria	214	15,6	84,4	70,8	29,2
Portugália	547	14,6	85,4	52,2	47,8
Finnország	113	30,1	69,9	79,5	20,5
Svédország	98	37,3	62,7	72,3	27,7
Egyesült Királyság	321	40,1	59,9	82,8	17,2
EU-15	5 337	35,5	64,5	80,4	19,6
Csehország	154	79,8	20,2	95,7	4,3
Észtország	24	73,8	26,2	89,5	10,5
Ciprus	15	19,4	80,6	64,8	35,2
Lettország	85	48,0	52,0	79,1	20,9
Litvánia	130	37,8	62,2	73,7	26,3
Magyarország	174	65,4	34,6	93,9	6,1
Lengyelország	2 107	9,8	90,2	79,1	20,9
Szlovákia	85	81,3	18,7	99,1	0,9
Szlovénia	89	11,8	88,2	65,4	34,6
Bulgária	231	45,7	54,3	91,2	8,8
Románia	2 689	5,8	94,2	71,3	28,7
EU-12	5 785	43,5	56,5	82,1	17,9
EU-27	11 120	25,2	74,8	78,6	21,4

Megjegyzés: Az adatbázis nem tartalmaz adatokat Luxemburgra és Máltára vonatkozóan.

Forrás: EC, 2011

10. melléklet: A foglalkoztatást terhelő jövedelem-elvonások

Önfoglalkoztatás esetében a mezőgazdasági őstermelő jövedelme 8 millió forint árbevétel feletti tételes elszámolás, vagy a 10 százalékos költségátalány alkalmazása szerint, valamint a minimálbérnek megfelelő összeg után munkáltatóként fizetendő 1,5 százalékos természetbeni és 0,5 százalékos pénzügyi egészségbiztosítási, valamint 24 százalékos nyugdíjjárulék összegével, illetve a munkavállalóként fizetendő teherrel (7 százalékos egészségbiztosítási, illetve a 9,5 százalékos nyugdíjjárulék) csökken. A mezőgazdasági kistermelő⁸⁰ jövedelme előző évi bevételének 20 százaléka után fizetendő 4 százalékos természetbeni egészségbiztosítási járulék és 10 százalékos nyugdíjjárulék összegével, valamint:

- 4 és 8 millió forint közötti árbevétel esetén a tételes elszámolás, a 10 százalékos költségátalány, a kistermelői költségátalány 40 százalékos vélelmezett költségátalánnyal, vagy jövedelemátalány⁸¹ szerint csökken.
- 4 millió forint árbevétel alatt nemleges nyilatkozattétel szerint⁸² nem keletkezik adóköteles jövedelme.

Az egyéni vállalkozó jövedelme a vállalkozói adóalapja⁸³ után vállalkozói személyi jövedelemadóval, vállalkozói osztalékalapja után pedig a személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény vagy az átalányadózás szerint fizetett adóval, valamint a vállalkozói kivét, de havonta legalább a minimálbér után megfizetett társadalombiztosítási járulék (27 százalékos) és a biztosított járulék (17,5 százalékos) összegével csökken.

Idegen munkaerő állandó foglalkoztatásához kapcsolódóan a munkaadót az alkalmazottnak fizetett nettó havi munkabéren felül – a bruttó munkabér⁸⁴ alapján számított – munkaadói egészségbiztosítási és munkaadói nyugdíjjárulék (3 százalékos), munkaadói nyugdíjjárulék (24 százalékos), illetve a szakképzési alap hozzájárulás (1,5 százalékos) megfizetése terheli. A minimálbér (a bruttó munkabér legkisebb összege) 2011-ben 78 ezer forint, szakképzett alkalmazott esetén a garantált bérminimum 94 ezer forint havonta. 2012-ben a minimálbér összege 92 ezer forintra, a garantált bérminimum pedig 108 ezer forintra emelkedik. Az idegenmunka esetében négy-hatezer forint/fő/nap közötti nap-számot, illetve az egyszerűsített foglalkoztatásról szóló 2010. évi LXXV. törvény alapján ötszáz forint/fő/nap közterhet visel a munkáltató.

Az önfoglalkoztatás és az alkalmazottként történő munkavállalás közötti döntés az egyes formák adó és járulékfizetési szabályozási különbségeitől is függ. A kérdést tovább bonyolítja, hogy a mezőgazdasági munkavállalásban jelentős átfedések is mutatkoznak. A jövedelem növelése érdekében egy személyben lehet valaki alkalmazott, önfoglalkoztató gazdaságvezető, vagy segítő családtag, szolgáltató, sőt idegenmunkás is. A tapasztalatok szerint a jövedelmek egy része bevallásra sem kerül. Az adóelkerülésből többletjövedelem származik, ami a bevétel, illetve a munkavállalás elhallgatására, a feketemunka vállalására és igénybevételére is ösztönözhet, ami sok esetben a túlélés egyetlen esélye (Merkel, Tóth 2010).

⁸⁰ Nyolcmillió forint alatt árbevétellel rendelkező mezőgazdasági őstermelő.

⁸¹ 15 százalékos bevételátalánnyal növénytermesztés és 6 százalékos bevételátalánnyal állattenyésztés esetében.

⁸² 20 százalékos költségátalány mellett.

⁸³ A bevételből alapesetben 40 százalékos; kizárólag mezőgazdasági tevékenység folytatása esetén 80 százalékos; mezőgazdasággal összefüggő kiskereskedelmi tevékenység folytatása esetén 93 százalékos vonható le költségátalánnyal.

⁸⁴ A bruttó havi munkabére alapján a munkavállalót 2012-től a munkavállalói járulék (1,5 százalékos), a munkavállalói egészségügyi járulék (7 százalékos), az állami nyugdíjjárulék (10 százalékos), valamint a számított SZJA terheli, amely az adójóváírás szabályai szerint csökkenthető.

11. melléklet: **A munkaadói és munkavállalói terhek**

A munkavállalói terhek emelkedése miatt 2011-2012-ben a nettó jövedelem – a nominálbér megtartása érdekében előírt kötelező teljes bérkompenzáció miatt – nem csökken, emiatt a munkaadók számára nem keletkezik a foglalkoztatás bővítését lehetővé tevő jövedelem-megtakarítás a mezőgazdasági vállalkozásoknál. A munkavállalói terheket érintő főbb változás, hogy a személyi jövedelemadó és a legtöbb bérjellegű jövedelem adókulcsa egységesen 16 százalék lett 2011-ben. Az SZJA alapja a szuperbruttósított (27 százalékkal növelt) adózás előtti jövedelem. A munkavállalók nettó bérszintjének megtartását vállaló munkaadók (a bérkompenzációt nem fizető vállalkozások ugyanis nem kaphatnak állami megrendelést) járulékai 2010 óta jelentősen nőttek (33. táblázat). 2012-ben az adójóváírás teljes kivezetése és a munkavállalói egészségügyi járulék egy százalékos emelése miatt bérkompenzációra van szükség. (A családi pótlék enyhíti a nettó bér csökkenést. Összege egy gyerek esetén 12,2 ezer forint, két gyermek esetén 13,3 ezer forint/gyerek, három vagy több gyermek esetén 16 ezer forint/gyerek.). Ennek során a nettó bér kiesés mellett a szuperbruttósítás (27 százalékot) járulékait is meg kell fizetni. A mezőgazdasági foglalkoztatottak száma 171,8 ezer fő (KSH 2010b). A bérkompenzáció többletköltsége így közel 2,5 milliárd forint. A mezőgazdaságban a bruttó átlagkereset 2010-ben 143,9 ezer forint, így az ágazat is jelentősen érintett az adójóváírás kivezetése következtében szükséges bérkompenzáció teljesítésében. Számításaink szerint, egyéb kedvezmény nélkül (például családi kedvezmény) nem számolva bérkompenzáció nélkül 2011-ben 1893 forinttal, 2012-ben pedig további 7300 forinttal csökken a nettó jövedelem.

33. táblázat: **A munkavállaló és a munkaadó terheinek változása**

Megnevezés	HUF				
	Január 1			Változás	
	2010	2011	2012	2011	2012
Bruttó havi munkabér	143 861	146 903	157 931	3 042	11 028
Munkaadói egészségbiztosítási járulék (3%)	4 316	4 407	4 738	91	331
Munkaadói TB járulék (24%)	34 527	35 257	37 903	730	2 646
Szakképzési alap hozzájárulás (1,5%)	2 158	2 204	2 369	46	165
Munkavállalói járulék (1,5%)	2 158	2 204	2 369	46	165
Munkavállalói egészségügyi járulék (6%, 2012-től 7%)	8 632	8 814	11 055	182	2 241
Állami nyugdíjjárulék (10%)		14 690	15 793	14 690	1 103
Állami nyugdíjjárulék (1,5%)	2 158			-2 158	
Magánnyugdíjpénztári befizetés (8%)	11 509			-11 509	
Nyugdíjjárulékok összesen	13 667	14 690	15 793	1 023	1 103
Számított SZJA	31 060	29 851	25 269	-1 209	-4 582
Adójóváírás	15 100	12 100	0	-3 000	-12 100
Összes adó	15 960	17 751	25 269	1 791	7 518
Havi összes munkaadói járulék	41 001	41 867	45 010	866	3 143
Összesen havonta az államnak fizetendő	81 418	85 326	99 496	3 908	14 170
Havi összes nettó jövedelem	103 445	103 445	103 445	0	0
<i>Elvárt béremelés^{a)}</i>			11 028	0	11 028
<i>Béreköltség emelkedés</i>		3 909	14 171		

^{a)} A nominálbér megtartásához.

Forrás: az AKI Pénzügypolitikai Osztályán készült összeállítás

12. melléklet: A mezőgazdasághoz kötődő támogatott^{a)} képzésben résztvevő álláskeresőök megyénként

Megye, régió	Mezőgazdasághoz kötődő OKJ képzésben résztvevők száma, fő														
	Ebből:														
	Összesen		Mezőgazdasági alapanyag termelés				Élelmiszer-feldolgozás				Egyéb mezőgazdasági szolgáltatás				Mezőgazdasághoz kötődő képzésben résztvevők aránya, százalék
	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010
Közép-Magyarország	25	40	32	4	11	9	10	11	12	11	11	3	0,7	0,9	0,7
Fejér	5	66	88	1	1	1	4	64	70	0	0	16	0,5	4,9	4,5
Komárom-Esztergom	31	21	21	14	2	1	17	19	20	0	0	0	3,0	2,2	1,6
Veszprém	0	0	82	0	0	32	0	0	26	0	0	24	0,0	0,0	5,1
Közép-Dunántúl	36	87	191	15	3	34	21	83	116	0	0	40	1,2	2,9	3,9
Győr-Moson-Sopron	57	71	57	1	34	17	19	2	5	37	35	35	7,2	6,0	3,4
Vas	32	54	69	20	32	44	12	22	9	0	0	16	3,9	3,7	3,8
Zala	38	138	214	21	71	100	17	37	54	0	30	60	3,9	10,6	10,5
Nyugat-Dunántúl	127	263	340	42	137	161	48	61	68	37	65	111	4,9	6,7	6,2
Baranya	59	139	243	37	89	121	10	21	47	12	29	75	6,4	7,6	10,2
Somogy	71	100	251	17	35	143	16	41	58	38	24	50	7,8	8,0	13,9
Tolna	52	60	101	16	21	66	15	24	25	21	15	10	4,5	5,5	6,5
Dél-Dunántúl	182	299	595	70	145	330	41	86	130	71	68	135	6,1	7,2	10,4
Borsod-Abaúj-Zemplén	358	399	381	141	132	141	140	174	192	77	93	48	10,9	10,9	8,4
Heves	95	115	132	28	48	51	51	67	66	16	0	15	9,2	8,5	9,1
Nógrád	69	90	221	19	56	153	50	17	32	0	17	36	7,1	7,6	12,9
Észak-Magyarország	522	604	734	188	236	345	241	258	290	93	110	99	9,9	9,7	9,5
Hajdú-Bihar	166	173	136	39	76	66	108	82	55	19	15	15	8,0	5,4	4,2
Jász-Nagykun-Szolnok	21	93	99	1	66	32	19	20	60	1	7	6	1,8	5,5	5,0
Szabolcs-Szatmár-Bereg	164	379	439	27	184	236	112	174	107	25	21	96	6,5	10,3	9,6
Észak-Alföld	351	645	674	67	326	334	239	276	222	45	43	117	6,1	7,5	6,9
Bács-Kiskun	305	816	773	153	424	353	92	190	247	60	195	164	18,0	33,3	25,3
Békés	89	97	183	29	22	15	59	60	130	1	15	38	4,5	4,3	7,5
Csongrád	113	136	194	85	79	71	22	50	83	6	7	40	9,3	9,9	9,7
Dél-Alföld	507	1 049	1 150	267	525	439	173	300	460	67	217	242	10,4	17,2	15,4
Ország	2 993	4 925	6 282	1 039	2 241	2 865	1 373	1 850	2 136	581	811	1 252	6,2	8,2	8,1

a) Országos Képzési Jegyzékben szereplő.

Forrás: Foglalkoztatási Hivatal adatközlése alapján az AKI Vitékpolitikai Kutatások Osztályán készült összeállítás

13. melléklet: Mezőgazdasághoz kötődő komplex munkaerőpiaci programok

Megye	Név	Cél	Célcsoport	Időszak	Támogatott szolgáltatások	Forrás (millió HUF)	Lét-szám (fő)
Hajdú-Bihar	Agro-2000	A mezőgazdaságból kikerült munkanélküliek, mezőgazdasági képzettséggel rendelkezők szakismereteinek felújítása, önfoglalkoztatóvá válásának segítése.	Korábban mezőgazdaságban dolgozó, mezőgazdasági alapképzettséggel rendelkező munkanélküliek.	1999-2000	Képzés, vállalkozóvá válás támogatása, bértámogatás közhasznú munka végzés, munkatapasztalat szerzés, önfoglalkoztatás támogatás, mobilitási támogatások	172,9	2 055
Heves	Kistérségi társulások támogatása az agrárvállalkozások elősegítése érdekében	Agrárvégzettségű munkanélküliek foglalkoztatási gondjainak megoldása önfoglalkoztatóvá válás segítségével.	Felsőfokú agrárképzéssel rendelkező regisztrált munkanélküliek, vállalkozást indító munkanélküliek.	2000-2002	Bértámogatás és járulékvállalás, képzési támogatás, önfoglalkoztatási támogatás, vállalkozóvá válás támogatása, utazási költség támogatás.	69,8	56
Fejér	Sárbogárd-Enying kistérség népességmegtartó erejének fokozása. Térségi foglalkoztatás-fejlesztés 2000	A foglalkoztatás színvonalának növelése, a foglalkoztatás bővítése, helyi kötődések erősítése. Szakmai színvonal növelése.	Felsőfokú végzettségű munkanélküliek, önkormányzatoknál munkaviszonyban állók, alacsony iskolai végzettségű mezőgazdaságból kikerült munkanélküliek. Regisztrált munkanélküliek.	2000-2002	Képzés támogatása, bértámogatás, közhasznú foglalkoztatás, önfoglalkoztatóvá válás támogatás, utazási költségtérítés, járulékvállalás. Térségi menedzserképzés.	28,7	132
	Szakképzetlen munkanélküliek foglalkoztatása	Pályakezdő munkanélküliek foglalkoztatásának, valamint a fapari szakképzéssel rendelkező pályakezdekők munkaerőpiaci esélyeinek növelése támogatott munkahelyteremtéssel.	Pályakezdő munkanélküliek	2004-2005	Képzési támogatás, bértámogatás, munkatapasztalat szerzés támogatása.	8,4	50
Baranya	Ágrársuli – gyógy és fűszernövény gyűjtése, termesztése	Munkanélküliek re-integrálása a munka világába, átmeneti foglalkoztatás szakképzés és szociális támogatás nyújtásával.	Ormsági kistérségben élő halmozottan hátrányos helyzetű regisztrált munkanélküliek.	2001-2002	Képzési támogatás, bértámogatás és járulékvállalás, utazási költségtérítés.	26,7	30
	Útirány – MIOK Alapítvány Pécsi Termelőiskola komplex tranzitfoglalkoztatás	A célcsoport képzése, tartós elhelyezése a munkaerőpiacon a termelőiskolai modell alapján.	Hátrányos helyzetű, 16-25 év közötti fiatal munkanélküliek.	2004-2005	Képzési támogatás, bértámogatás, utazási költségtérítés, szociális segítségnyújtás, munkába helyezés, utógondozás.	62,5	50

13. melléklet folytatása: **Mezőgazdasághoz kötődő komplex munkaerőpiaci programok**

Megye	Név	Cél	Célcsoport	Időszak	Támogatott szolgáltatások	Forrás (millió HUF)	Lét-szám (fő)
Békés	„Roma tűz” képzés és foglalkoztatás	Iskolázatlan, hátrányos helyzetű roma származású álláskeresőök foglalkoztathatóságának javítása, visszasegítése a munkaerő-piacra.	Hátrányos helyzetű, iskolázatlan roma származású álláskeresőök.	2004	Képzési támogatás, foglalkoztatás-bővítő támogatás, foglalkoztatáshoz kapcsolódó járulékok átvállalása.	n.a.	67
	Válogató	Munkanélküliek képzése és foglalkoztatása a zöldsgéfeldolgozásban (Bács Zöldért Rt).	Regisztrált munkanélküliek.	2001-2003		22,0	15
	Válogató II.	Álláskeresőök képzése és foglalkoztatásának biztosítása a zöldség- és fűszernövények feldolgozásában, tartósításában.	Regisztrált munkanélküliek.	2004-2006	Képzési támogatás, foglalkoztatás-bővítő támogatás.	25,6	15
	Zöldségfeldolgozó	Innovatív, kísérleti foglalkoztatási kezdeményezések – „A” komponens	Regisztrált munkanélküliek.	2006-2007		23,0	15
Bács-Kiskun	Tartós munkanélküliek tranzi foglalkoztatása	Új száraztésztai üzem kialakítása, munkahelyteremtés.	Regisztrált álláskeresőök.	2011-	Képzés támogatása, foglalkoztatás-bővítő támogatás.	186,3	20
	Tartós munkanélküliek tranzi foglalkoztatása	A Bácsalmási Kistérséget alkotó települések foglalkoztatási helyzetének javítása zöldség-termesztő kertészeti termelésben.	Regisztrált álláskeresőök.	2011-2012	Tanácsadás, képzés támogatása, foglalkoztatás-bővítő támogatás.	201,0	65
	Az első magyar-dán termelőiskolai Alapítvány	A célcsoportból kiválasztott 60 fő OKJ képzés szerinti szakma megszerzése és tartós foglalkoztatásuk biztosítása.	16-25 év közötti hátrányos helyzetű munkanélküliek alacsony iskolai végzettséggel.	2000-2001	Képzés támogatása, foglalkoztatás-bővítő támogatás, utazási költségtérítés.	17,2	60
Zala	Termelőiskolai foglalkoztatás	Hátrányos helyzetű fiatalok felkészítése szakmai képzésre, OKJ szerinti szakma megszerzése.	Alacsony iskolai végzettségű, szakmával nem rendelkező regisztrált munkanélküliek.	2001-2002		24,1	60
	Termelőiskolai foglalkoztatás			2002-2003	Képzés, támogatott foglalkoztatás.	31,9	52
Tolna				2003-2005		37	60
	Sorsfordító-sorsformáló	A munkaigényes gyümölcs- és zöldségágazatok bővítésével növelni a vidék eltartó képességét, a képzéssel a résztvevők alkalmazhatóságát, a képzéssel a résztvevők alkalmazhatóságát, a képzéssel a résztvevők alkalmazhatóságát.	Regisztrált álláskeresőök.	2009-2012	Mentorálás, tanácsadás, képzési támogatás, bővítő támogatás.	660,0	225
Baranya							

Forrás: Foglalkoztatási Hivatal és a Megyei Munkaügyi Központok adatközlései alapján, 2011

14. melléklet: A közcélú, a közhasznú és a közmunka programok összehasonlítása

Megnevezés	Közcélú munka	Közhasznú munka	Közmunka
Jogszabály	1993. évi III. Tv	1991. évi IV. Tv.	49/1999. (III. 26.) Korm. r.
Funkció	Az önkormányzatok a munkaképes, szociális segélyezettnek legalább egyhavi települési, közösségi célokat szolgáló munkát ajánlanak fel.	A munkaerőpiacról tartósan kiszoruló regisztrált munkanélküliek rövid időtartamú munkához juttatása.	A tartós munkanélküliek, az ellátásból kiszorult aktív korú, rendszeres szociális segélyezettek települési, közösségi célokat megvalósító átmeneti foglalkoztatása.
Támogatott tevékenységek	A lakosságot/települést érintő közfeladat, közhasznú tevékenységek, melyek ellátására az önkormányzatot jogszabály kötelezi, az önkormányzat helyi rendeletében önként vállalt feladatok.		Lásd, mint a közcélú és közhasznú munkáknál, illetve projektjellegű, szakmai-ágazati feladatokat ellátó programok.
Forrás	Munkaerőpiaci Alap (MPA)		Költségvetési előirányzat, MPA, egyes tárcák fejezeti előirányzata .
Költségvetése	Évi 12–15 milliárd forint	Évi 10–11 milliárd forint	Költségvetésből évi 3–3,5 milliárd forint, MPA 2–4 milliárd forint, gazdálkodó szervezetektől, minisztériumoktól 3–4 milliárd forint.
Önrész	Normatív finanszírozású, 5 százalék önrész	10–30 százalék	Legfeljebb 60 százalék
Forráshoz jutás	Kérelem	Kérelem (támogatási szerződés)	Nyílt vagy meghívásos pályázat
Foglalkoztató	Önkormányzat, de elvégezhető mással is	Önkormányzat és társulása(i), közhasznú társaságok	Önkormányzat és társulása(i) annak közhasznú társasága, központi költségvetési szerv, állami, önkormányzati tulajdon kezelésével, fenntartásával megbízott gazdálkodó szervezet.
Jogosult résztvevő	Rendszeres szociális segélyben részesülők.	Álláskeresési ellátásra jogosultsággal nem rendelkezők, előzetes együttműködési kötelezettséget vállalók, jövedelmi, vagyoni feltételeknek megfelelőek.	Kizárólag regisztrált álláskeresők.
Foglalkoztatás időtartama	Legalább 1 hónap	Nincs megkötés	Legalább 3 hónap
Létszám-minimum	nincs	nincs	van
Tervezés	Az önkormányzat autonóm módon tervezi meg közcélú munkára fordítható forrásainak felhasználását.	A regionális munkaügyi tanácsok véleménye alapján a regionális munkaügyi központ főigazgatója dönt az odaítéléséről és a forrásról.	A Szociális és Munkaügyi Miniszter a Közmunka Tanács előterjesztésére dönt a kírásra kerülő közmunka pályázatokról.
Menete	Kérelem, munkaerő igénylés, -közvetítés, munkaszerződés, havi elszámolás, támogatás igénylése a költségvetéstől.	Kérelem, munkaerő igénylés, hatósági /támogatási/ szerződés, kiközvetítés, munkaszerződés, havi jelentés, elszámolás, támogatás igénylés.	Pályázat kihirdetése, elkészítése és benyújtás, eredményhirdetés, hatósági /támogatási/ szerződés, kiközvetítés, munkaszervezés, elszámolás, beszámoló.

Forrás: Gál, 2009 alapján az AKI Vidékpolitikai Kutatások Osztályán készült táblázat

15. melléklet: **Közmunkaprogramok főbb mutatói**

Év	Forma	Létszám (fő)
2003	Országos programok	2 890
	Megyei programok	2 188
	Vásárhelyi terv	1 002
	M3-M30 autópálya-építés	700
2004	Hátrányos helyzetű tartós munkanélküli, elsősorban roma lakosság foglalkoztatását, megélhetését, életkörülményeinek javítását, a hátrányos helyzetű települések és kistérségek felzárkóztatását célzó foglalkoztatási program.	2 665
	Akadálymentesítés (Baranya, Jász-Nagykun-Szolnok megyében)	409
	Erdőművelés	1 048
	Balaton parti települések tisztaságáért program	205
	Vásárhelyi tervhez kapcsolódó program	965
	Autópálya-építés: Hajdú-Bihar és Sz-SZ-B megye 68 településéről	1 102
	Parlagfű elleni védekezés	1 286
	Cigánytelepek köztisztasági programja	110
	Élhetőbb Faluért program (516 település)	~600
	Hátrányos helyzetű tartós munkanélküli, elsősorban roma lakosság foglalkoztatását, megélhetését, életkörülményeinek javítását, a hátrányos helyzetű települések és kistérségek felzárkóztatását szolgáló foglalkoztatási program (önkormányzati bérlakás-építés, önkormányzati mezőgazdasági földek hasznosítása, ipari parkok kialakítása, közintézmények felújítása, parkosítás, temetők, közterületek rendbetétele, vízelvezető árkok tisztítása).	2 500
2005	Erdőművelés	~1 600
	Nemzeti Parkok programja (ápolás, kerítésépítés, csatorna karbantartás, szeméthyűjtés)	550
	Autópálya-építés (90 településről)	1 500
	Preventív belvízvédelmi program	1 000
	Vásárhelyi-tervhez kapcsolódó program: 125 településről	~1 000
	Balaton parti átfogó közmunka program (szemétszedés, gyomkaszálás, tájfenntartás)	700
	Parlagfű irtás a Tisza-tó mentén és Kecskemét környékén	800
	Vasút tisztasági programok Borsod, Békés és Nógrád megyében	~1 300
	„100 lépés” közmunkaprogram	~4 000
	ÖNKORMÁNYZATI KÖZMUNKAPROGRAMOK:	
„100 lépés” közmunkaprogram	~21 000	
Élhetőbb faluért közmunkaprogram (helyi szociális alapellátás, idősök ellátása, stb.) 220 településen	1 000	
Madárinfluenza elleni védekezést támogató program	160	
SZAKMAI KÖZMUNKAPROGRAMOK:		
2006	Ár- és belvízi védekezés	3 000
	Erdőművelés: a 19-ből 17 állami erdészeti rt. vett részt a programban	~4 000
	Vasút tisztasági programok	1 200
	Parlagfű elleni védekezés hét megyei jogú városban	600
	Idegenforgalmi programok: Balaton, Tisza-tó, Velencei tó part menti 2 km-es sávjának megtisztítása, rendbe tétele	n.a.
	Autópálya-építés	~500
	Nemzeti parkok programja	580

Forrás: A Közmunka Tanács beszámolója alapján (www.szzmm.gov.hu) az AKI Vidékpolitikai Kutatások Osztályán készült összeállítás

16. melléklet: **Közfoglalkoztatás jellemzői (2011)**

Formája	Rövid időtartamú	Hosszabb időtartamú
Célja	Mindennapi közfeladatok ellátásának segítése.	Közérdekű célok programszerű támogatása.
Támogatható tevékenységek	Kötelező és önként vállalt, törvény által előírt közfeladat, illetve közhasznú tevékenység körébe tartozó feladat ellátása.	Kötelezően ellátandó, illetve önként vállalt, a lakosságot vagy a települést érintő feladatok ellátása vagy közhasznú tevékenység folytatása.
Időtartama	1-4 hónap, napi 4 órás munkaidő.	2-12 hónap, napi 6-8 órás munkaidő.
Támogatása	A közfoglalkoztatási bér, a közfoglalkoztatási garantált bér, teljesítménybér és az ahhoz kapcsolódó járulékok legfeljebb 95 százaléka. További támogatás állapítható meg a közvetlen költségek finanszírozására, amely a ténylegesen foglalkoztattak bére és ezek járulékaihoz nyújtott támogatási összeg legfeljebb 5 százalékaig.	A települések hátrányos helyzetével összhangban a támogatás a közfoglalkoztatási bér és járulékok összegének 70-100 százaléka. A bérek és járulékok mellett a foglalkoztatással összefüggő közvetlen költségek is érvényesíthetők (a bér- és járuléktámogatás legfeljebb 20 százalékaig).
Kedvezményezett	Helyi és kisebbségi önkormányzat, valamint azok jogi személyiséggel rendelkező társulása; költségvetési szerv; egyház; nemzeti civil alapprogramról szóló törvényben meghatározott civil szervezet; közhasznú szervezet; az állami/önkormányzati tulajdon kezelésével és fenntartásával megbízott, vagy erre a célra az állam/önkormányzat által létrehozott gazdálkodó szervezet; vízi társulat; erdőgazdálkodó; szociális szövetkezetek (Az 1997. évi közhasznú szervezetekről szóló CLVI. törvény által elismert közhasznú tevékenységek körében); vasúti pályahálózat-működtető szervezet, vasúti üzemi létesítmények fenntartója.	
Foglalkoztatottak köre	A kirendeltség által kiközvetített foglalkoztatást helyettesítő támogatásra/bérpótló juttatásra jogosult, a munka elvégzésére a foglalkozás-egészségügyi vizsgálat szerint alkalmas álláskereső.	A foglalkoztatást helyettesítő támogatásra jogosultak. Amennyiben a munkakörre a kirendeltség nem tud jogosultat kiállítani, akkor más támogatásra, akkor más, álláskeresőként nyilvántartott személy foglalkoztatása is támogatható.

Forrás: NFSZ, 2011 (Érvényes 2011.szeptember 1-től.)

Hivatkozások jegyzéke

1. 800/2008/EK Bizottsági rendelet az általános csoportmentességi (2008. augusztus 6.) a Szerződés 87. és 88. cikke alkalmazásában a támogatások bizonyos fajtáinak a közös piaccal összeegyeztethetőnek nyilvánításáról (általános csoportmentességi rendelet).
2. 81/1997/EK Tanácsi irányelv (1997. december 15.) az UNICE, a CEEP és az ESZSZ által a rész munkaidős foglalkoztatásról kötött keretmegállapodásról.
3. 2011. évi CVI. törvény a közfoglalkoztatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról.
4. 2010. évi LXXV. törvény az egyszerűsített foglalkoztatásról.
5. 2009. évi CLII. törvény az egyszerűsített foglalkoztatásról.
6. 2006. évi X. törvény a szövetkezetekről.
7. 2000. évi C. törvény a számvitelről.
8. 1999. évi XCIX. törvény az adókra, járulékokra és egyéb költségvetési befizetésekre vonatkozó egyes törvények módosításáról.
9. 1997. évi CLVI. törvény a Közhasznú szervezetekről.
10. 1996. évi LXXXI. törvény a társasági adóról és az osztalékadóról.
11. 1995. évi CXVII. törvény a személyi jövedelmekről.
12. 1994. évi LV. törvény a termőföldről.
13. 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról.
14. 1992. évi XXII. törvény a Munka Törvénykönyvéről.
15. 1991. évi IV. törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról.
16. 263/2010. (IX. 17.) Kormányrendelet a Nemzeti Földalapba tartozó földrészetek szociális földprogram megvalósítása céljából az önkormányzatok számára történő ingyenes tulajdonba vagy vagyonnevelésbe adásának szabályairól.
17. 218/2010. (VII. 23.) Kormányrendelet az egyszerűsített foglalkoztatásról szóló 2009. évi CLII. törvény növénytermesztési idénymunkára vonatkozó egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról szóló 88/2010. (III. 26.) Kormányrendelet módosításáról.
18. 141/2006. (VI. 29.) Kormányrendelet a szociális szövetkezetekről.
19. 55/2009. (III. 13.) Kormányrendelet a vásárokról, a piacokról, és a bevásárlóközpontokról.
20. 49/1999. (III. 26.) Kormányrendelet a közmunkaprogramok támogatási rendjéről.
21. 52/2010. (IV. 30.) FVM rendelet a kistermelői élelmiszer-termelés, előállítás és értékesítés feltételeiről.
22. 31/1999. (XII. 20.) PM rendelet a jövedéki adóról és a jövedéki termékek forgalmazásának különös szabályainak végrehajtásáról.
23. Ádám S. és Kutas J. (2004): A foglalkoztatottak számának alakulása a személyi jövedelemadó bevallások alapján. Munkaügyi Szemle, 48(3), pp. 11–16.

24. Balás G., Csité A., Németh N., Cseres-G. Zs., Köllő J., Scharle Á. és Váradi B. (2011): A közcélú foglalkoztatás kibővülésének célzottsága, igénybevétele és hatása a tartós munkanélküliségre. Kutatási jelentés. Hétfá Elemző Központ-Budapest Intézet.
25. Balkhausen, O., Banse, M., Grethe, H. and Nolte, S. (2005): Modelling the Effects of Partial Decoupling on Crop and Fodder Area as well as Beef Supply in the EU: Current State and Outlook, contributed paper on the 89. EAAE Seminar 'Modelling Agricultural Policies: State of the Art and New Challenges', (February 03-05. 2005), Parma.
26. Bardhan, P., Bowles, S. and Gintis, H. (2000): Wealth Inequality, Wealth Constraints, and Economic Performance. In Atkinson, A. B. and Bourguignon, F. eds., Handbook of Income Distribution. Amsterdam: North-Holland.
27. Bartal A. (2001): A szociális földprogramok – avagy az aktív foglalkoztatás- és szociálpolitika alternatívái a rurális térségekben. Civitalis Egyesület, Budapest, p. 219.
28. Baum, S. (2006): Agricultural Employment. In Study on Employment in Rural Areas. Final Deliverable. pp. 57-85.
http://ec.europa.eu/agriculture/publi/reports/ruralemployment/sera_report.pdf
(letöltve: 2012.01.15.)
29. Bihari Zs. és Kovács K. (2006): Lejtők és csúszdák, avagy a foglalkoztatási esélyek térségi egyenlőtlensége az ezredfordulón. Tér és Társadalom 20(4), pp. 49–66.
30. BM (2011): A Belügyminisztérium által finanszírozott közfoglalkoztatási programok 2011.07.01.-2011.12.31. www.kormany.hu (letöltve: 2012.01.15.)
31. Borbély Sz. (2000): Atipikus foglalkoztatás feltételei és hatása a munka világra. SZGTI kutatás. <http://mathom.dura.hu/mosz/00/00/index/html/szolgaltatasok/szgti/atipikus-foglalkoztat.pdf> (letöltve: 2011.12.15.)
32. Breustedt, G. and Glauben, T (2007): Driving Forces of Exiting from Farming in Western Europe. Journal of Agricultural Economics. 58(1), pp. 115–127.
33. Bródy A. (2005): A multiplikátor és története, Közgazdasági szemle, 52(4), pp. 402–416.
34. Cooper, T., Hart, K. and Baldock D. (2009): Provision of Public Goods through Agriculture in the European Union. Institute for European Environmental Policy. London. p. 396.
35. Csizmadia Gy. (2009): Az élelmiszeripar 2008. évi szakágazati szintű pénzügyi mérlegadatok feldolgozása ágazati és szakágazati szinten, Élelmiszeripari Ágazati Párbeszéd Bizottság.
36. Csoba J. és Nagy Z. (2011) A magyarországi képzési, bértámogatási és közfoglalkoztatási programok hatásvizsgálata. In: Fazekas K. és Kézdi G. (szerk.): Közelkép. Foglalkoztatáspolitikai programok hatásvizsgálata. Munkaerőpiaci Tükör 2011. MTA Közgazdaságtudományi Intézet-Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest
37. Csoba J., Nagy Z. és Szabó F. (2010): Az aktív eszközök, munkaerőpiaci programok kontrolcsoportos, többváltozós értékelése. Debrecen, 2010. www.mukutir.telco-sytem.hu. (letöltve: 2012.01.15.)
38. Csoba J. (2010): A közfoglalkoztatás régi-új rendszere. Útközben az „Út a munkához” programban. Esély, 21(1). pp. 1–22.
39. Csoba J., Frey M., G. Fekete É., Lévai M., Soltész A. (2007): Szociális gazdaság kézikönyv. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 2007.

40. Czene Zs., Horkay N., Péti M., Ricz J., és Sain M. (2010): Helyi gazdaságfejlesztés. Ötletadó megoldások, jó gyakorlatok. Területfejlesztési füzetek 2., VÁTI, Budapest, p. 196.
41. DG Agriculture and Rural Development (2010): Rural development in the European Union statistical and economic information report 2010. p. 257.
42. DG Agriculture and Rural Development (2007): Rural development in the European Union statistical and economic information report 2007. p. 368.
43. EC (2011): Agriculture in the European Union, Statistical and Economic Information Report, 2010
44. EC (2010): Employment in Europe 2010. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
45. ECORYS (2010): Study on Employment, Growth and Innovation in Rural Areas, p. 285.
46. Elek P., Scharle Á., Szabó B. és Szabó P. A. (2009): A feketefoglalkoztatás mértéke Magyarországon. In Semjén A. és Tóth I. J. (szerk.): Rejtett Gazdaság, KTI Könyvek 11, p. 19.
47. Eurobarometer (2007): Entrepreneurship Survey of the EU (25 Member States), United States, Iceland and Norway. Analytical Report, 2007.
http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/survey/eurobarometer2007/eb2007report_en.pdf (letöltés: 2011. 11.17.)
48. European Restructuring Monitor (ERM) (2008): More and better jobs: Patterns of employment expansion in Europe. Report. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Dublin. p. 102.
49. EUROSTAT (2010): Labour force categories: Number of persons and farmwork (AWU) in the holding by working time (% AWU) and agricultural size of farm (UAA).
http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ef_lfwtime&lang=en (letöltés: 2011. 11.11.)
50. Fazekas K. és Semjén A. (2008): A rejtett gazdaságban való részvétel és csökkentésének kormányzati eszközei, MTA-MeH Stratégiai kutatások 2007–2008, Kutatási jelentések, Budapest, pp. 213–233.
51. Fertő I. (2002): A mezőgazdasági termelés szerkezetének változásai a fejlett országokban. Közgazdasági Szemle, 49(9), pp. 574–596.
52. Fieldsend, A. (2011a): Rural employment and farm diversification in the East of England. “CAP after 2013 – Young farmers in the Central European Region” II. Conference, (24-25 March 2011), Lajosmizse, Hungary
53. Fieldsend, A. (2011b): Rural Europe 2+2: A conceptual framework for a rural employment policy, Studies in Agricultural Economics, 113(2), pp. 145–151.
54. Finna H. (2008): A munkaerőpiaci rugalmasságot elősegítő atipikus foglalkoztatási formák a hazai kis- és középvállalkozásoknál, Ph.D. értekezés, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, p. 198.
55. Frey M. (2007): Az aktív munkaerőpiaci eszközök működésének értékelése 2001–2006 között és változásai 2007-ben. www.econ.core.hu/file/download/frey.pdf. (letöltve: 2011.06.15.)
56. FruitVeb (2011): A zöldség és gyümölcságazat helyzete Magyarországon.

57. Futó P., Hanthy K., Lányi P., Mihály A. és Soltész A. (2005): A szociális gazdaság jelene és jövője Magyarországon. Kutatási zárótanulmány. Nemzeti Felnőttképzési Intézet, Budapest, p. 131.
58. Fülöp E. és Juhász P. (2008): A mezőgazdasági foglalkoztatás bővítésének lehetőségei, különös tekintettel az élelmiszerkereslet bővülésére, az árutermelő kistermelésre. <http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=16513&articleID=40669&ctag=articlist&iid=1> (letöltés: 2012.01.07)
59. FVM (2007a): Új Magyarország Vidékfejlesztési Program 2007-2013. Budapest, 2007. szeptember, p. 521.
60. FVM (2007b): Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Terv (2007-2013). Budapest 2007. január, p. 124.
61. Gábor R. (1998): „Reményvesztett dolgozók” a fejlett piacgazdaságban. Közgazdasági Szemle, 45(4), pp. 370-378.
62. Gál A. (2009): Javaslatok a közmunkaprogramok finanszírozási rendszerének hatékonyabbá tételére. TDK dolgozat. Budapesti Corvinus Egyetem.
63. G. Fekete É. és Velkey G. (2002): A tartós munkanélküliség és kezelése vidéki térségekben. In: G. Fekete É. (szerk.): A tartós munkanélküliség kezelése vidéki térségekben. MTA RKK, Miskolc-Pécs. pp. 9–60.
64. GFK (2010): Az olcsóbb, műanyag palackos borokból több fogyott a tavalyi évben, http://www.gfk.hu/imperia/md/content/gfk_hungaria/pdf/press_h/2010/press_2010_08_18_h.pdf (letöltve: 2012. 01.10.)
65. Hajós D. (2009): Nő a minimálbér, csökkennek az állások. Profession.hu összeállítás. <http://www.profession.hu/cikk/290> (letöltve: 2012.01.10.)
66. Hamar A. (2010): Megújuló folytonosság. Közfoglalkoztatás egy észak-alföldi kistérségben. Esély, 2010. 1.szám, 65–78 pp.
67. Harcsa I. és Kovách I. (1996): Farmerek és mezőgazdasági vállalkozók. In Andorka R., Kolosi T. és Vukovics T. (szerk.): Társadalmi Riport, TÁRKI. pp. 104-134.
68. Harcsa I., Kovách I. és Szelenyi I. (1994): A posztszocialista átalakulási válság a mezőgazdaságban és a falusi társadalomban. Szociológiai Szemle, 4(4), pp. 14–43.
69. Harcsa I., Laczkáné Oros I. és Schindele M. (1992): A mezőgazdasági kistermelés helyzete a 90-es években. Gazdálkodás, 46(10), pp. 1–18.
70. Henkel, G. (2004): Der Ländliche Raum. Gegenwart und Wandlungsprozesse seit dem 19. Jahrhundert in Deutschland. Stuttgart, Leipzig
71. Horváth Cs. (2011): Fenn kell tartani az újratelepítési jogok rendszerét. <http://www.farmit.hu/hirek/szoleszet/2011/02/16/hnt-fenn-kell-tartani-az-ujratelepitesi-jogok-rendszeret> (letöltés: 2011. október 20.)
72. Hudomiet P. és Kézdi G. (2008): Az aktív munkaerőpiaci programok nemzetközi tapasztalatai. Kormányzás, Közpénzügyek, Szabályozás. 2(1), pp: 3–37.
73. Hungarikum konzorcium (2010): Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (207–2013) félidei (Mid-Term) értékelése. Zárójelentés 1-4. fejezetek, 2010. december, p. 54

74. Jász K., Szarvák T. és Szoboszlai Zs. (2003): A szociális földprogram társadalomfejlesztési hatásai. In Kállai E. (szerk): A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentések. Budapest, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2003. pp. 139–145.
75. Juhász A. (szerk.), Györe D., Hamza E. és Mácsai É. (2011): A közvetlen értékesítés szerepe és lehetőségei a hazai élelmiszerek piacra jutásában. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 2011. (Kézirat)
76. Juhász J. (2006): Migráció és feketemunka Európában. OFA Kutatási zárótanulmány. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet Panta Rhei Társadalomkutató Bt. Budapest, p. 150.
77. Juhász P. (2005): Falusi társadalom. In: Bognár L., Csizmady A., Tamás P. és Tibori T. (szerk): Nemzetfelfogások – Falupolitikák. Ú.M.K. – MTA SZKI, Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest. pp. 42–50.
78. Kabai G. és Németh N. (2011): Egy komplex munkaerőpiaci program megvalósulása és lokális hatásai a Dél-Dunántúli Régióban. In: Kézdi G. (szerk.): Közelkép. Foglalkoztatáspolitikai programok hatásvizsgálata. pp. 161–185.,
http://econ.core.hu/file/download/mt_2011_hun/kozelkep.pdf (letöltés: 2011.12.22.)
79. Kapronczai I. (2010): A magyar agrárgazdaság az adatok tükrében az EU csatlakozás után. Agrárgazdasági Tanulmányok 2010. 12. szám. AKI, 2010. pp. 185.
80. Kohlheb N., Pataki Gy., Porteleki A. és Szabó B. (2010): A megújuló energiaforrások foglalkoztatási hatásának meghatározása Magyarországon. ESSRG Kft, Budapest, p. 59.
81. Kopcsay L. (2011): Mi is az a közösségi bormarketing? Borászati Füzetek, 23(1), pp. 18–21.
82. Kovács G. (2010): A mezőgazdasági szektor nemzetgazdasági jelentősége (a magyar agrobiznisz mérete és szerkezete). Agrárgazdasági Információk 2010/9. AKI, Budapest, p. 52.
83. Kovács K. (2005): Polarizálódás és falutípusok a vidéki Magyarországon. In: Bognár L., Csizmady A., Tamás P. és Tibori T. (szerk): Nemzetfelfogások – Falupolitikák. Ú.M.K. – MTA SZKI, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, pp. 141–152.
84. KSH (2012): A KSH jelenti, 2011/12. Gyorstájékoztató. KSH, Budapest, p. 6.
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/jel1/jel11012.pdf> (letöltés: 2012. március 20.)
85. KSH (2011): A munkaerőpiactól távol maradó 15–61 éves népesség jellemzői. Statisztikai Tükör, 5(74), KSH, Budapest, p. 5.
86. KSH (2010a): Makrogazdaság 2008-2009. KSH, Budapest, p. 53.
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/makro/makrogazdasag0809.pdf> (letöltés: 2012.03.20)
87. KSH (2010b): Magyarország mezőgazdasága 2010. Előzetes adatok. Általános Mezőgazdasági Összeírás 2010., KSH, Budapest,
88. KSH (2010c): A foglalkoztatottság és a munkanélküliség regionális különbségei 2010., KSH, Budapest, p. 53.
89. KSH (2009): A háztartások fogyasztása 2007. KSH, Budapest, 2009. február.
90. KSH (2000): Magyarország mezőgazdasága. Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000., KSH, Budapest
91. Kuhnen, F. (1982): Man and land, an introduction to the problems of agrarian structure and agrarian reform, Verlag Breitenbach Publishers, Saarbrücken - Fort Lauderdale, p. 116.

92. Laky T. (2003): Munkaerőpiac Magyarországon 2002-ben. In Fazekas K. (szerk.): Munkaerőpiaci tükör 2003. Foglalkoztatási Hivatal Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, pp. 13–42.
93. Laky T. (1997): Atipikus foglalkoztatási formák Magyarországon. ISM, Európai Tükör, 1997. 25. szám, Budapest, pp. 7-14.
94. Lámfalusi I. és Tanító D. (2012): A mezőgazdasági szektor nemzetgazdasági jelentősége. (A magyar agrobiznisz mérete és szerkezete). AKI, Budapest, p. 39. (kézirat)
95. Latruffe, L., Fogarasi, J. and Desjeux, Y. (2011): Efficiency, productivity and technology comparison for farms in Central and Western Europe: The case of field crop and dairy farming in Hungary and France. *Economic Systems*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecosys.2011.07.002> (letöltés: 2012. január)
96. László Gy. (2007): Munkaerőpiaci politikák, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs
97. Lévai P. és Szijjártó A. (1998): Mezőgazdasági programok a cigányság körében. AKII tanulmányok, 1998/6., p. 73.
98. Lipták K. (2009): Foglalkoztatáspolitikai eszközök hatása a válság kezelésére, Tavasz Szél, 2009, DOSZ, Szeged.
99. Makó, Cs. and Illéssy, M. (2007): Economic Modernisation in Hungary: between Path Dependency and Path Creation. In Makó (ed.), Cs., Moerel (ed.), H., Illéssy (ed.), és Csizmadia P. (ed.): Working it out? The Labour Process and Employment relations in the New Economy. Akadémiai kiadó, Budapest, pp. 47–64.
100. McQuaid, R. and Gregg, M (2006a): Non-Agricultural Employment. In Study on Employment in Rural Areas, Final Deliverable. pp. 86–106.
101. McQuaid, R. and Gregg, M. (2006b): Economic Activity and Unemployment in Rural Europe. In Study on Employment in Rural Areas, Final Deliverable. pp. 36–56.
102. Merkel K. és Tóth K. (2010): A mezőgazdaság adózása különös tekintettel az egyéni gazdaságokra, Agrárgazdasági Információk 2010/6., AKI, Budapest, p. 140.
103. Nemes G. és Heilig B. (1996): Önellátás és árutermelés. Mezőgazdasági kistermelők egy északmagyarországi faluban. *Szociológiai Szemle*, 6(3-4), pp. 149–180.
104. NFSZ (Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat) (2011): Munkaerőpiaci helyzetkép a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat adatközlése. Foglalkoztatási Hivatal, Budapest 2011.
105. NFSZ (2003-2010): A befejezett munkaerőpiaci programok hatékonyságának értékelése a monitoring vizsgálatok eredménymutatói alapján.
106. NGM (Nemzetgazdasági Minisztérium) (2011a): Egyszerűsített foglalkoztatás, www.kormany.hu (letöltés: 2012.03.17.)
107. NGM (2011b): A Nemzetgazdasági Minisztérium által finanszírozott közfoglalkoztatásba belépők adatai, 2011.01.01–2011.10.31. www.kormany.hu
108. NFM (Nemzeti Fejlesztési Minisztérium) (2010): Magyarország Megújuló Energia Hasznosítási Cselekvési Terve. A 2020-ig terjedő megújuló energiahordozó felhasználás alakulásáról (a 2009/28/EK irányelv 4. cikk (3) bekezdésében előírt adatszolgáltatás). Nemzeti Fejlesztési Minisztérium, 2010. december, p. 219.

109. Németh L. (2011): Tényszerű adatok a szociális szövetkezetek működéséről. www.szoszov.hu (letöltés: 2011.11.15.).
110. Németh N., Csíte A., Borbás G., Kabai G. és Hogyor V. (2010): Helyi termékek értékesítési csatornái Magyarországon. Helyzetelemzés. Pannon. Elemző Iroda Kft. Gyulaj, 2010. november 30.
111. OECD (2010): Health at a glance: Europe 2010. http://ec.europa.eu/health/reports/docs/health_glance_en.pdf (letöltés:2011. november 5.)
112. OECD (2006): The New Rural Paradigm. Policies and Governance, Párizs, p. 164.
113. OMMF (Országos Munkavédelmi és Munkaügyi Felügyelőség) (2009): Beszámoló a 2009. év ellenőrzési eredményeiről.
114. OMMF (2008): Beszámoló a 2008-ban elvégzett feladatokról. OMMF 2008. 1(4)
115. OMMF (2007): „A foglalkoztatás biztonságáért” OMMF beszámoló,
116. Oros I. (2002): A birtokszerkezet Magyarországon. Statisztikai Szemle, 2002. 80(7), pp. 674–697.
117. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA) (2007): Tájékoztató a szociális szövetkezetekről és az OFA pályázati programjáról. Budapest, www.ofa.hu (letöltés: 2011.03.19.)
118. Ortner, K. (2011): Non-agricultural activities of members of farm households in Austria. CAP after 2013 – Young farmers in the Central European Region II. Conference, Lajosmizse (24–25 March 2011), Hungary
119. Ostermeyer A., Ostermeyer, H.H. and Appel, F. (2011): Farming in Eastern Germany after 2013: practical and scientific insights. “CAP after 2013 – Young farmers in the Central European Region” II. Conference, (24–25 March 2011), Lajosmizse, Hungary.
120. Petheő A., Győri Zs., Németh B., Feké N. és Simon F. (2010): A szociális szövetkezetek működési modelljének kidolgozása a foglalkoztatás elősegítése érdekében. Budapesti Vállalkozásfejlesztési Kutató Intézet Nonprofit Kft., Budapest.
121. Popp J. (szerk.) és Potori N. (szerk.) (2009): A főbb állattenyésztési ágazatok helyzete Agrárgazdasági Tanulmányok 2009/3. szám. Budapest: Agrárgazdasági Kutató Intézet.
122. Potori N. (szerk.), Erdész F.-né, Fogarasi J., Hingyi H., Nyárs L., Papp G., Spítálszky M. és Vőneki É. (2004): A főbb mezőgazdasági ágazatok élet- és versenyképességének követelményei. AKI tanulmányok, 2004/8., AKI, Budapest, p. 91.
123. Pouliquen, A. (2001): Competitiveness and Farm Incomes in the CEEC Agri-Food Sectors. Implications before and after Accession for EU Markets and Policies, INRA, p. 95.
124. Respect Tanácsadó és Szolgáltató Kft.(2009): Nemzeti Vidékfejlesztési Terv 2004-2006 ex-post értékelése, zárójelentés. Budapest, 2009. március 24.
125. Ritter K. (2008): Agrárfoglalkoztatási válság és a területi egyenlőtlenségek, Ph.D. értekezés, SZIE, Gödöllő, p. 164.
126. Simkó J. és Tarjányi O. (2011): A szociális szövetkezetek és a támogatásukat célzó programok vizsgálata. Kutatási jelentés. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest
127. Soltész A. (2000): Az önfoglalkoztatás terjedésének ösztönzése a munkanélküliek körében. (Az önfoglalkoztatóvá válási támogatás, mint aktív foglalkoztatáspolitikai eszköz vizsgálata Magyarországon, négy megyében OFA zárótanulmány, p. 1. www.ofa.hu (letöltés: 2011.11.12.)

128. Spéder Zs. (1997): Háztartások egy kistérségben. Szociológiai Szemle, 1997/1, pp. 5–37.
129. Spéder Zs. (1994): A mezőgazdasági kistermelés. In Tóth I. (szerk.) és Sik E. (szerk.): Társadalmi átalakulás 1992-1994: Jelentés a Magyar Háztartás Panel III. hullámának eredményeiről. Budapest, BKE Szociológia Tanszék – TÁRKI – KSH. Magyar Háztartás Panel műhelytanulmányok 5, pp. 75–82.
130. Swinnen, F. M. and Dries, L. (2003): “A framework for analysing labour mobility in agriculture and rural areas of transition countries”, in OECD (ed.): Agricultural and Rural Development Policies in the Baltic Countries, Paris, pp. 115–133.
131. Szabó A. (2010): Kis- és középvállalkozások helyzete Magyarországon. Budapesti Corvinus Egyetem Kisvállalkozás-fejlesztési Központ, p. 16.
http://www.vallalkozastan.hu/data/pagecontent/0/ERENET/kkvhelyzete_szabo.pdf
132. Szabó M. (2011a): A magyar gyümölcs piaci helyzete. Kertészet és Szőlészet, 60(20), pp. 14–16.
133. Szabó M. (2011b): Hogyan lesz a gyümölcsstermesztésből húzóágazat? Kertészet és Szőlészet. 60(19), pp. 14–16.
134. Szabó Z. (2011): Szövetkezés a vidék jövőjéért. A Falu, 26(3-4) pp. 11–18.
135. Szakály Z. és Szabó G. (2009): Az élelmiszer-önrendelkezés aspektusainak elemzése termelői és fogyasztó szemszögből – Analyses of food sovereignty aspects from producers’ and consumers’ view. Georgikon Napok Nemzetközi Tudományos Konferencia kiadvány. Pannon Egyetem, Keszthely, pp. 861–870.
136. Székely E. (2009): Nemzedékváltás a mezőgazdaságban. Agrárgazdasági információk 2009/2. AKI, p. 66.
137. Szokolainé M. E. (2007): Szociális szövetkezetek lehetőségei Magyarországon. Szövetkezés 28(1-2), pp. 39–55.
138. Tajti J. (2010): Az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök működése 2009-ben. ÁFSZ, Foglalkoztatási és Szociális Hivatal. Budapest, p. 67.
139. Tajti J. (2007): A szakmaszerkezeti változásokat meghatározó tényezők. Foglalkozási-szakmaszerkezeti előrejelzés 2015-re. Avacongress 2007.
<http://www.avacongress.net/ava2007/presentations/vms1/7.pdf> (letöltés: 2011.09.15).
140. Tamme, O. (2004): “Evaluation of the employment effects of rural development under the regulation 1257/99 in comparison with CAP-compensatory allowances and premiums”, in Bundesanstalt für Agrarwirtschaft (ed.): Proceedings of the 87th EAAE-Seminar (CD), 21–23 April 2004, Vienna, Austria.
141. Tarnai M. (2010): Válságkezelés a megújuló energiaforrások részarányának növelésével. In: Lélegzet Alapítvány (2010): Zöld gazdaságélénkítés Környezetgazdászok kiütkeresése. Összegzés Lélegzet Alapítvány, Budapest, p. 73.
142. Tímár J. (1991): A munkaerő-kínálat gazdaságtana. Budapest: Aula Kiadó, p. 86.
143. TKEB (Társadalmi Kirekesztés Elleni Bizottság) (2004): Nemzeti Cselekvési Terv a Társadalmi Összetartozásért 2004-2006. A társadalmi befogadásról szóló közös memorandum és az Európai Unió társadalmi kirekesztés elleni stratégiájának célkitűzései alapján, p. 66.
<http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=963> (letöltés: 2010 október)
144. Tóth E., Ludvig K. és Márkus P. (2009): A vidéki megélhetés jellemzői és tipikus modelljei a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben. AKI Tanulmányok 2009/4, AKI, Budapest, p. 124.

145. Tóth E. (szerk.), Hamza E., Miskó K. és Székely E. (2002): Az agrárgazdaság átalakuló szerepe a vidéki foglalkoztatásban, különös tekintettel az EU-csatlakozásra. Agrárgazdasági Tanulmányok 2002/4, AKI, Budapest, p. 143.
146. Tóth E. (szerk.), Hamza E. és Miskó K. (2001): Az agrárfoglalkoztatás jellemzői, különös tekintettel a nők munkaerőpiaci helyzetére (1990-2000). Agrárgazdasági Tanulmányok 2001/2, AKI, Budapest, p. 99.
147. Tóth E. és Varga Gy. (2000): A mezőgazdaság üzemi rendszere a hazai és az EU agrárpolitika tükrében. Statisztikai Szemle, 78(4), pp. 248–261.
148. Tóth O. (2011): Foglalkoztatás és munkaerő-lekötés. Magyar Mezőgazdaság OMÉK 2011 különszám. pp. 8–14.
149. Tömpe F. (2006): Makroökonómia, SZIE GTK, Gödöllő, p. 213.
150. Udovecz G. (szerk.), Popp J. (szerk.) és Potori N. (szerk.) (2007): Alkalmazkodási kényszerben a magyar mezőgazdaság – folytatódó lemaradás vagy felzárkózás? Agrárgazdasági Tanulmányok 2007/7, AKI, Budapest, p. 140.
151. Váradi M. (2010): A közfoglalkoztatás útjai és útvesztői egy aprófalvas kistérségben. Esély, 2010/1, pp. 79–100.
152. Varga K. és Homonnai G. (2009): Munkahelyteremtés Zöld energiával A megújuló energiaforrások munkahelyteremtő hatásának nemzetközi tapasztalatai. Energia Klub, Budapest, p. 17.
153. Vida A. és Virág T. (2010): Közmunka és napszám. Foglalkoztatás és szociális helyzet Dél-Békésben. Esély, 2010/1, pp. 101–118.
154. Vidékfejlesztési Minisztérium (2011a): Jelentés az agrárgazdaság 2010. évi helyzetéről, Budapest, p. 113.
155. VM (2011b): Nemzeti Vidékstratégiai Koncepció (vitaanyag)
http://www.kormany.hu/download/2/13/30000/nvs_koncepcioi_tezisek_vitaanyag_20110408.pdf
(letöltés: 2012. február 6.)
156. VM (2012): Darányi Ignác Terv, a Nemzeti Vidékstratégia (NVS 2012-2020) végrehajtásának keretprogramja, p. 36.
157. Vörös M. (2010): Helyi élelmiszer és helyi fogyasztás: a komplex agrárpolitika kulcseleme Japánban – Tanulságok hazánk számára. A Falu, 25(1), pp. 29–39.
158. Zeeland, M. and Zeeland, R. (2011): Diversification in the Dutch agriculture. “CAP after 2013 – Young farmers in the Central European Region” II. Conference, 24-25 March 2011, Lajosmizse, Hungary.

